इंदुप्रकाशांतून क्रमशः प्रसिद्ध झालेली कादंबरी

हीरक-वलय.

किंमत ८ आणे.

इंदुप्रकाशांतून क्रमशः प्रसिद्ध झालेली कादंबरी.

हीरक-वलय

लेखक,

रा. विठ्ठल सीताराम गुर्जर.

जीवनसंध्या, प्रेम–संयोग, प्रेमकहाणी, गौप्यगोपन, भ्रमनिरसन,

सं० प्रणयमुद्रा, वगैरे पुस्तकांचे कर्ते.

प्रकाशक,

दामोदर सांवळाराम आणि मंडळी.

सन १९१२.

हें पुस्तक रा. रा. विठ्ठल सीताराम गुर्जर यांनी लिहिलें, व रा. रा. दामोदर सांवळाराम यंदे यांनी, नं. ४२० ठाकुरद्वार रोड, मुंबई येथे 'इंदुप्रकाश' छापखान्यांत छापून प्रसिद्ध केलें.

(किंमत [illegible])



दोन शब्द.

काही वर्षांपूर्वी एका सुप्रसिद्ध बंगाली मासिक पुस्तकांत प्रसिद्ध झालेल्या एका ऐतिहासिक गोष्टीची अधुक रूपरेखा आधारभूत धरून प्रस्तुत कादंबरी लिहिली आहे.

या पुस्तकाचीं सर्वच प्रुफें माझ्या नजरेखालून न गेल्यामुळें यांत बरेच मुद्रणदोष राहून गेले आहेत परंतु त वाचकांच्या सहज ध्यानांत येण्यासारखे असल्यामुळें मुद्दाम निराळें शुद्धिपत्र दिलें नाहीं.

मुंबई,
१५ जानेवारी १९१२.

पुस्तककर्ता.



अर्पणपत्रिका.

प्रेमभरानें हातीं धरून ज्यानें मला

महाराष्ट्रवाङ्मयोद्यानात विहार करावयास आणिलें,

त्या

मासिक मनोरंजनास

ही कृति

प्रेमादरपुरःसर समर्पण करितों.

वि. सी. गुर्जर.



प्रेम-कथा.

—०O*O०—

[१]

हीरक-वलय.

प्रकरण पहिलें.

—०००—

गृहत्याग

कृष्णपक्षाची रात्र काळोख तर मी म्हणत होतो! दोन हातावरचा पदार्थ दिसण्याची देखील मारामार! अशा घनघोर अंधकारराशीमधून विशालकाय दामोदर नद एखाद्या उन्मादग्रस्त वेड्या मनुष्याप्रमाणे - कोण जाणे कोणीकडे ते? - मारखा धावत सुटला होता! जणु काय प्रलयकालच्या पंचमहाभूतांचा प्रचंड कल्लोळ आणि भीषण उल्हास यांच्या संगानं तो अगदी बेफाम होऊन गेला होता! दामोदराचे उत्तुंग तरंग जणु काय आकाशांतील तारकापंक्तीचें चुंबन घेण्याकरितां उसळ्या मारीत होते! तरंगाबरोबर उसळणारा शुभ्र फेण तारकांच्या क्षीण प्रकाशांतहि दामोदराची क्षुब्धता दाखवून सृष्टिसुंदरीला भेवडाविण्याचा प्रयत्न करीत असे जलकल्लोलाची भीषण गर्जना आसपासच्या बऱ्याच अंतरापर्यंतचा भूमिभाग हलवून सोडीत होती ती भयंकर गर्जना ऐकून आणि दामोदराची खवळलेली रुद्र मूर्ति पाहून सर्व जड प्रकृति अगदी निस्तब्ध व स्तंभित होऊन गेली होती!

दामोदराचा जलप्रवाह ज्या वालुकामय भूमीचें चुंबन घेत वाहात जात होता, त्याच भूमीला लागून एक विस्तीर्ण पल्लवमय घनदाट आमराई होती. सर्व जगांत होता नव्हता तेवढा सारा अंधकार त्या आमराईंत एकमेकांना दृढ आलिंगन देऊन दृढतेनें उभे असलेल्या आम्रवृक्षावलीच्या पल्लवराशींच्या भोंवतीं, शाखासमूहाच्या अंतरालामधून आणि वृक्षांना लपेटून राहणाऱ्या दुर्भेद्य गुल्मराजींच्या आसपास जणु काय एके ठिकाणीं गोळा होऊन राहिला होता! अंधकारांत मधून मधून ठिकठिकाणी काजव्यांचे पुंजकेच्या पुंजके चमकत होते. त्यांची शोभा फार विलक्षण दिसत होती. आमराईच्या एका कोपऱ्याला एक पांढऱ्या रंगाची भव्य इमारत अंधकारांत अगदी अंधुकपणें दिसत होती.

यावेळीं जिकडे तिकडे अगदीं शांत होतें. एकटी विराट प्रकृति, पण तीहि अगदी शब्दशून्य होऊन गेली होती. सर्व जगत् जणू काय घोर मायेच्या पाशांत सांपडून गंभीर निद्रेंत अगदी निमग्न होऊन गेलें होतें. मधून मधून सोसाट्यानें व मधून मधून मंदपणानें वाहणारा निशाकालीन वायु, वृक्षावलीच्या मस्तकावर पुंजका करून राहणारे शेंकडो काजवे, अंधकारांत किंचित् स्मित करणाऱ्या पुष्पकलिका आणि विश्वाच्या प्रारंभापासून सदासर्वदा निद्राविहीन असणारा विचित्र नील नभोमंडलांतील तारकासमूह एवढाच काय तो त्यावेळीं जागृतावस्थेत होता!

दामोदराच्या विशाल वक्षःस्थलावर एकहि नौका त्यावेळीं दिसत नव्हती. एवढ्या

रात्री अशा वाऱ्याच्या सोसाट्यांत नदीच्या पलिकडे जाणारे उतारू बिचाऱ्या नाविकाना कोठून मिळणार ? आणि नाविक तरी यावेळीं आपापल्या नावेत उगीच तिष्ठत कशाला राहणार आहेत ? मुशाफरखान्याचा प्रचंड दरवाजा यावेळीं अर्गलाबद्ध होता. गृहस्थाच्या घरात, गरीबाच्या झोपडीत आणि श्रीमताच्या वाड्यात यावेळीं एखाद दुसराच दिवा मधुन मधून मिणमिण करीत असलेला दिसून येई नगरातील राजपथावर एखादासुद्धा वाटसरू दिसत नव्हता फक्त ज्याना कोठेहि आश्रय नाही अशी चार दोन कुत्री वेळाने वेळाने आपल्या कर्कश भुकण्याने चहूकडे पसरलेल्या निस्तब्धतेचा भग करित असत.

अशा शात निशीथकाली, जिचे आम्ही वर वर्णन केले आहे, त्या आमराईच्या शेवटी एका कोपऱ्यात असलेल्या शुभ्र इमारतीच्या वरच्या मजल्यावरील एका लहानशा खोलीत एक लहानसा दिवा अगदी मिणमिण जळत होता त्या मद दीप प्रकाशात एक तरुण परिचारिका काहीं लहानमोठ्या बहुमूल्य वस्तु एकत्र करून त्याची प्रवासाकरता लहान गाठोडी बाधून ठेवित होती. तिच्या तयारीवरून ती कोणासाठी तरी प्रवासाची तयारी करित होती, हे उघड दिसत होते. गाठोडी बाधित असता ती दासी पुनः पुनः खोलीच्या दरवाजाकडे पहात होती.

त्या दासीनें आपूल्या मताप्रमाणे प्रवासाला अवश्य लागणाऱ्या वस्तूची चागली चार पांच गाठोडी बांधली. आणखीही काहीं वस्तु आणण्यासाठीं ती जाणार तों एक उच्च, नाजुक बाध्याची, गौरवर्ण सुदरी त्या खोलीत आली तिचे मुखमंडल अगदी म्लान होऊन गेले होते; त्यावरून तिला कसली तरी दारुण चिंता लागून राहिली होती, हे उघड दिसत होते. खोलीत येताच, सकरुण दृष्टीने चोहोकडे दृष्टिनिक्षेप करून चिंतेचा एक दीर्घ निश्वास टाकून तिने खिन्न स्वराने हळूच हाक मारली—“ मरजीना ! ”

दासी आपल्या धनिणीच्या म्लान मुखाकडे पहात हात जोडून ह्मणाली “ काय बिबिसाहेब ? काय आज्ञा आहे ? ”

“ तुझं सार काम आटोपल का ? रात्र किती झाली आहे ते तुझ्या आहे का लक्ष्यात ? उगीच उशीर करण्यात काय अर्थ ? अगबाई ! हे काय ? अजूनपर्यंत तू काय करित होतीस मरजीना ? ”

“ ही मी गाठोडी बाधून घेतली आहेत. आतापर्यंत मी हीच बाधित होत्ये बिबिसाहेब ! ”

मरजीनाने बाधलेल्या गाठोड्याकडे त्या अनिंद्य सुदरीने एकवार तिरस्कारदृष्टीने पाहिले ती पाहून तिच्या शुभ्र विशाल कपाळाला आठ्या पडल्या ! ती मरजीनाकडे पहात रागाने म्हणाली “ मरजीना ! दिवस दिवस तुझी अकल अगदी जात चालली हो ! ही तू कशाला बाधून घेतली आहेस ? ”

धनिणीच्या या टोमण्याचे मरजीना बरीच खिन्न झाली. आपली धनीण आज आपणावर इतकी का रागावली आहे, हे त्या विचारीच्या मुळींच ध्यानांत येईना ! ती खालीं मान घालून ह्मणाली “ आपणाबरोबर जें जे काहीं घेतल पाहिजे असं मला

घाटल, ते मीं यात बाधून घेतल आहे बिबिसाहेब ! ”

“ एवढया पांच सात गाठोडयात तू बाधून तरी काय काय घेतल आहेस ? ”

“ आणी काही नाहा बिबिसाहेब ! काही मोठमोठे हिऱ्याचे, माणकाचे आणि इतर रत्नाचे दागिने, सुट जवाहीर, मोत्याचे अलकार, थोडेसे जडावाच काम केलेले उची उची कपडे, तो आपला आवडता मोत्याचा जाळीदार अगरखा अन् काही नक्षीची सोन्यारुप्याची लहान लहान भाडीं—” मरजीना वनिर्णाच्या मुखाकडे पहात ह्मणाली.

हे ऐकून ती सुदरी मरजीनाच्या अगावर ओरडली—“ तुझ कपाळ अन् डोस्क मरजीना ! तुला मुळीं ह्मणता मुळा कशी ती अक्कल नाही ! या मौल्यवान जिनसाची मला बिल्कुल जरूरी नाही ! जा, हीं सारीं गाठोडीं दामोदराच्या डोहात एकदम फेकून दे ! या साऱ्या दागिन्याची, उची पोषाकाची मला एक दिवस फार आवड होती. मला त्याच्यापासून अतिशय सुख वाटत असे—पण आता काय त्याच ? माझ सार सुख आटल—माझे आनदाचे अन् नटण्यामुरडण्याचे दिवस पार नाहीसे झाले ! आता हे दागिने अन् वस्त्र मला मातीमोल वाटतात ! मरजीना ! खरच तू अकलेची अगदी ग्वदक आहेस ! मीं हिदु लोकाच्या मुलींप्रमाणे आज आपल्या सासरीं जात्ये आहे अस का तुला वाटल ? मग हे सारे जिन्नस बरोबर कशाला घेतले आहेस तू ?”

मरजीना हे ऐकून आश्चर्यचकितच होऊन गेली ! आपली यजमानीण ह्मणजे आपणाला अशी कडाडून बोलेल अशी त्या बिचारीची कल्पना देखील नव्हती ! ती कापत कापत ह्मणाली ‘ बिबिसाहेब ! मला वाटल, कीं, या साऱ्या दागिन्याची अन् जिनसाची आगऱ्यात आपणाला फार जरूर लागेल याची जरूर लागणार नाही, अस जर मला वाटल असत, तर मग मी उगीच हे बाधून तरी कशाला घेतले असते ? ”

त्या सुदरीने आश्चर्यचकित होऊन विचारले “ ह्मणजे ? तू ह्मणते आहेस तरी काय मरजीना ? मी आगऱ्याला जाणार ह्मणून तुला कुणी सागितल ? मला आगऱ्याला जायच असतं तर इतक चोरून कशाला जायला हव होत ? हेसुद्धा का तुझ्या लक्ष्यात येऊ नये ? ”

“ तर मग आपण नदीवर नौका तयार ठेवायची तजवीज करायला मला कशाला आज्ञा केली ? ’

“ मला दामोदराच्या पलीकडे जायच आहे ह्मणून ! नौकेतून जायच ते केवळ आगऱ्यालाच वाटत ? ’

“ अगबाई ! मला खरच वाटत होत कीं, आपण आगऱ्यालाच जाणार ह्मणून ! दामोदराच्या पलिकडे गेल्यावर आपण कुणाकडे जाणार बिबिसाहेब ? ”

“ जिकडे मला माझे पाय नेतील तिकडे ! ”

सुदरीच्या मुखातून शब्द फुटेना ! तिचा कठ भरून आला—उभय नेत्रात दोनचार अश्रुबिंदु चमकू लागले !

मरजीना ही त्या घरातील बरेच दिवसाची जुनी, पण स्वामिनीनिष्ठ दासी होती. त्यामुळे तिला तेथे एका प्रकारचा अधिकार

आला होता. त्यातून ज्याच्या त्याच्यावर पगडा ठेवून बोलावयाची तिला एक वाईट खोड लागलेली होती. आपल्या धनिणीला मरजीना किंचित् वचकून असे हे खरे, परतु प्रसगी ती तिलासुद्धा गप्प बसविण्यास कमी करित नसे. मात्र धोरण राहून वागण्याचे तिच्या अगी मोठे कौशल्य असल्यामुळे ती कधी अतिप्रसग होऊ न देण्याविषयी काळजी घेत असे.

आपली यजमानीण बरीच नरम आलेली पाहून मरजीना रागाचा अविर्भाव दाखवून त्या सुदरीला ह्मणाली " बिबिसाहेब ! मला वेडीला आपला हेतुच काय तो मुळी कळत नाही ! आपण आगऱ्याला जाणार नाही ह्मणता—अन् इथहि राहणार नाही ह्मणता ! मग आपण जाणार तरी कुठ बाई ! या जगात या दोन ठिकाणाशिवाय आपणाला रहायला स्थळ तरी आहे कुठ ? हा महाल आपण आज सोडलात, की, आपला सारा आश्रय सुटला अस आपण समजा ! मग आपण जाणार कुठ अन् करणार काय ? वाटेत आपणाला खायला तर पाहिजे ? नुसता वारा खाऊन अन् पाणी पिऊन तर आपला निभाव लागायचा नाहीना ? "

मरजीनाचे हे किंचित् कठोर भाषण ऐकून तिच्या यजमानिणीला फार वाईट वाटले असावे असे दिसले. ती विषादपूर्ण स्वराने अडखळत ह्मणाली " ज्याच्या विशाल राज्यात एक मुगीसुद्धा उपाशी मरत नाही, तो माझा योगक्षेम चालविल्याखेरीज कधीही रहाणार नाही मरजीना ! त्याच्या विशाल राज्यात कुठना कुठ तरी तो मला स्थान देईल ! तो दीनदयाळही जर मज अभागिनीवर कोपला तर निदान अन्नाशिवाय—उपास काढित—रस्त्यांत मरून जाण तर माझ्या हातातल आहेना ? '

परतु या आशावादाने व्यवहारपरायण मरजीनाचे कसे समाधान होणार ? तिला आपल्या धनिणीचा हा नीरस वेदान्त मुळीच रुचला नाही. ती रागारागाने त्या सुदरीला ह्मणाली, " आपल की नाही, सारच उलट बिबिसाहेब ! या सुखान ह्मणा, किवा दुःखान भरलेल्या ह्मणा—या दुनियेतच रहाव अन् परमेश्वरान दिलेल सुखदुःख भोगाव एवढच आमच्यासारख्या भोळ्या लोकाना वाटत—परतु आपला हिशेब उलटाच ! आपणाला या जगाचाच मुळी कटाळा येऊन गेला आहे. आगऱ्यात हिरेमोत्यानी मढविलेल्या सोन्याच्या सिहासनावर विराजमान होऊन मोठ्या वैभवात दिवस काटण्याच्या सुखकर कल्पनेपेक्षा रस्त्यात उपास काढीत हाल अपेष्टात मरून जाणच आपणाला सुखाच वाटत ! खरच आपल्या सुखाच्या कल्पनाच काही विचित्र आहेत ! '

मरजीनाच्या पुराणाला तिची यजमानीण अगदी कटाळून गेली होती. ती कपाळाला आठ्या घालून त्रासाने ह्मणाली, "मरजीना ! माणसान भेल बडबडाव तरी किती ? तुला जर माझा विचार रुचत नसेल तर तू मजबरोबर येऊ नकोस ! तुला जर ऐश्वर्याची अन् सपत्तीची एवढी आवड असली, तर माझी ही सारी सपत्ति मी तुला देत्ये—तू ती सुखान भोग—मजबरोबर तू येऊ नकोस—मी जात्ये—"

मरजीनाला हा बाण बरोबर मर्मी लागला ! आपल्या धनिणीवर तिची अतिशय भक्ति होती. तिच्या सुखलवासाठी मरजीना

आपला प्राण देण्यास देखील तयार झाली असती. यजमानिणीने दाखविलेला हा तिरस्कार तिला बिलकुल सहन झाला नाही. मरजीना खरोखरच अतिशय कोमल हृदयाची होती. तिच्या डोळ्यातून सळकन् अश्रु वाहू लागले.

मरजीना बाष्पगद्गद कंठाने ह्मणाली " असं भलतंच काय बर बोलाव, बिबिसाहेब ? माझा स्वभाव आपणाला ठाऊक असता माझ्या हृदयाला असे घरे पाडणं आपणाला शोभत तरी का ? मला ऐश्वर्य नको, संपत्ति नको, काही नको. माझं सर्वस्व काय ते आपण ! "

त्या सुंदरीलाही आता किंचित् वाईट वाटले. ती मृदुस्वराने मरजीनाला ह्मणाली " तर मग तू माझ्या बरोबर येणार ना ? "

' कुणाच्च ऐकायच्च ह्मणून नाही, असाच्च जर आपला हट्ट असला, तर काय करायच्च ? परंतु माझं भविष्य ऐका—शेवटी आपणाला परत इथच्च याव लागेल. "

" बर बर—लागू दे परत याव लागल तर ! '

" चलाव तर बिबिसाहेब ! या जिनसाची जरूर नाही ना ?

" मुळीच नाही—यायच असल तर चल मजबरोबर. आधीच ठरलेली वेळ होऊन गेली आहे. उगीच उशीर करण्यात काय अर्थ आहे ? '

असे ह्मणून ती सुंदरी प्रयाणास सिद्ध झाली. खोलीतला मिणमिण करणारा दिवा मालवून त्या अंधकारपरिपूर्ण इमारतींतील कित्येक दालने व खोल्या उलटून, त्या दोघी युवती सोपानपंक्ति उतरून खाली आल्या व कांहीं न बोलता घराच्या बाहेर पडल्या, बाहेर पडताना सजल नयनांनी दोघींनीही त्या भव्य इमारतीकडे शेवटची दृष्टि फेकली.

वरती मोकळं नील आकाश त्यांच्याकडे टवकारून पहात हाते. आकाशकटाहांत असंख्य तारका असंख्य हीरकखंडाप्रमाणे अंधकारात चमचमत होत्या ! आपल्या लिकलिकणाऱ्या नेत्रांनीं त्याही या दोघींचा जणु काय उपहासच करित होत्या ! आसपासच्या वृक्षवेलींच्या अर्धविकासित कलिकावृंदाच्या अल्पस्वल्प, परंतु अतिशय बहारीच्या सुगंधाने दरवळेला मृदु समीरण यावेळीं हळु हळु वहात होता ! तोही आपल्या मृदु श्वासानं यांची अवहेलनाच करित होता ! वर खाली, उजवीकडे, डावीकडे—जिकडे तिकडे घोर अंधकार यांना ग्रासावयास येत होता ! त्या घोर अंधकारराशीला लवमात्र न जुमानता दोघीजणी एकावस्थानिशीं नगरातून बाहेर पडल्या. एकच मर्मभेदी दीर्घ निश्वास—त्या व्याकुल हृदयाच्या आंतर भागातून निघून शून्यात मिसळून गेला ! हाय ! भाग्य!

यजमानिण पुढ—परिचारिका मागाहून, याप्रमाणे त्या बराच वेळ चालत होत्या. दोघींच्याहि मुखातून एक चकार शब्दही येत नव्हता ! मधली एक मोठी बाग ओलांडून पलीकडले तीन चार रस्ते ओलांडले कीं नदीतीर ! दोघी रस्ता तोडीत होत्या

जाता जाता मध्येच कोणी वस्त्र ओढल्याचा सुंदरीला भास झाला. तिनें झटकन् मागे वळून पाहिले. तत्क्षणीं तिच्या लक्षांत आले कीं, त्या भयाण स्थळीं, घोर अंधकार पाहून मरजीना अतिशय भ्याली आहे !

मरजीनाचा हात धरून ती मृदु स्वरानें ह्मणाली, " मरजीना ! माझ्या जवळ ये ! पोरी, भ्यालीस वाटत ? अजून किती दूर आहे ? '

मरजीना कापत कापत अस्फुट स्वरानें ह्मणाली " तो पलीकडील रस्ता उलटला कीं दामोदराचा तीर आलाच ! पण मला भारी भय वाटत हो—बिबिसाहेब ! काय बाई हा भयंकर अंधकार अन् काय ही भयाण जागा ! अन् आताच सुकलेल्या पानावर कुणा तरी मनुष्याच्या पावलाचा शब्द मी खास ऐकला ! "

" तुझ डोस्क मरजीना ! तू भ्यालीस ह्मणून शहरातल्या मांजरानी अन् कुत्र्यानी दिखील का रस्त्यात फिरकू नये ? एवढ्या रात्री माणस कशाला मरायला येताहेत इथ ! चल—चाट् लाग झटकन्. "

मधला रस्ता ओलांडून दोघीजणी थोड्याच वेळात त्या अंधकारातच नदीच्या वालुकामय तीरावर येऊन पोंचल्या. जवळच नदीच्या पात्रात एक नौका नांगरली असून तिच्यात एक मंद दिवा पेटत होता.

आपल्या धनिणीचा हात धरून मरजीना मृदु स्वरात पुटपुटली "बिबिसाहेब ! अजूनही विचार करावयाला जागा आहे. आपण दोघीही स्त्रिया—त्यातून आपल रक्षण करायला आपण कुणाही रक्षकाला बरोबर घेतला नाही. पहा—अजून नीट विचार करा—परत फिरायला अजून आपणाला वेळ आहे. आपल हे अप्सरेप्रमाण सौंदर्यच रस्त्यात आपल शत्रु होईल, या गोष्टीचा आपण विचार केला आहे का बिबिसाहेब!"

"होय—या गोष्टीचा मीं नीट विचार केला आहे—अन् त्याचा उपायही मी तयार करून ठेविला आहे. दिवसा रस्त्यातून प्रवास करावयाचा नाही, रात्रीं करावयाचा असं मीं ठरविल आहे, अन् त्यातूनही जर कांही मजवर संकट आल तर बरोबर मीं जालीम विष घेऊन ठेविल आहे. आता तरी तुझं भय गेल की नाहीं मरजीना ?"

मरजीना कांहीच बोलली नाहीं

अश्रुपूर्ण नयनानी आपल्या चिरप्रिय निवासस्थानाकड सतृष्ण दृष्टिपात करून त्या सुंदरीने आपल्या गृहाचा जन्माचा निरोप घेतला एक हृदयभेदी दीर्घ निःश्वास टाकून ती ह्मणाली " चल मरजीना ! आपणाला गेल हे पाहिजेच. पाण्यातून जाऊन आपण नौकेत बसू या—माझा हात धर ये '

प्रकरण दुसरें.

—:*:—

' भविष्य खरं झाल !

मरजीनाचा हात धरून ती सुंदरी किनाऱ्यापासून थोड्याच अंतरावर नांगरून ठेविलेल्या नौकेकड निघाली. गुडघाभर पाण्यातून त्याना थोडंस अंतर तोडावयाचं होते. ते तोडित तोडित त्या नौकेपासून पांच चार हातावर येऊन ठेपल्या. मरजीनाच्या यजमानिणीने फिरून एकदा मागं पाहून एक दीर्घ निःश्वास टाकला. तिच्या डोळ्यांतून खळकन् एक दोन अश्रुबिंदुही आले. वरच्या अनंत तारकामंडित नील नभोमंडलाकडे तिने एकवार सजल नय-

नांनी पाहिले व हात जोडून अस्फुट वाणीने काही पुटपुटून ती नौकेकडे निघाली.

ती एक पाऊल पुढे सरते तो दोघेजण-सशस्त्र सैनिक नौकेतून उतरून त्यांच्या समोर उभे राहिले! दोघांच्याही हातात नुकत्याच पेटविलेल्या मशाली होत्या. मशालींच्या क्षीण प्रकाशात त्या दोघी युवतींना निरखून ते दोघेहि सैनिक एकदम ओरडले ' दिल्लीश्वराचा जयजयकार असो! बेगमसाहेबाचा जय असो! ''

' दिल्लीश्वराचा जय असो! बेगमसाहेबाचा जय असो! ''

दिल्लीश्वर! बेगम! आहे काय प्रकरण हे? दिल्लीश्वराचा येथे काय संबंध? आणि ही बेगम तरी कोण? दामोदराच्या तीरावरील चिखलांत भरलेले आणि प्रथम स्तंभित होऊन गेलेले त्या सुंदरीचे चरण हा अनपेक्षित प्रकार पाहून आणि त्याहिपेक्षा हे अनपेक्षित शब्द ऐकून भीतीने आणि विस्मयाने एकदम मागे सरले! दोन पावलं मागे सरून सुंदरी मेहेरउन्निसाने त्या दोघा सैनिकांकडे एकवार कठोर दृष्टिनिक्षेप केला रस्त्याने स्वच्छंदाने जाणाऱ्या पथिकाला त्याच्या अगदी पायाशीच एखादा लांबलचक आणि प्रचंड कृष्णसर्प दिसला असता तो जसा चमकून जातो, त्याप्रमाणेच त्या सैनिकांच्या दर्शनाने मेहेरउन्निसा चमकली! विस्मयाने आणि भीतीने तिचे हृदय धडधडू लागले!

परंतु मेहेरउन्निसा ही सामान्य स्त्री नव्हती. ती फार धोरणी आणि प्रसंगावधानी होती. संकट प्रसंगी तिला दुप्पट धैर्य चढत असे! तत्क्षणी सर्व खरा प्रकार तिने तेव्हांच ताडला. आपणाला आगऱ्याला जनानखान्यात घेऊन जाण्याकरतां खुद्द बादशहाने थोडेसे सैन्य पाठविले असावें आणि त्या बादशाही सैन्यांपैकीच हे सैनिक असावे, हे मेहेरजानच्या ताबडतोब लक्ष्यात आले. बादशहाचे लोक वर्धमानला अल्पावकाशातच येऊन पोचतील ही बातमी मेहेरजानला अगोदरच लागली होती आणि ते येऊन पोचण्यापूर्वीच आपण येथून ' यः पलायते ' करावे, असा हेतु धरूनच ती आज अशा भयाण मध्यरात्रीं आपल्या वाड्याबाहेर पडली होती. परंतु मनुष्य चिंतितो एक आणि ईश्वर करतो भलतेंच! असाच प्रकार या ठिकाणींही झाला! मेहेरउन्निसाचा हेतु सिद्धीस गेला नाही. तिने वर्धमान सोडण्यापूर्वीच बादशहाचे लोक तेथे येऊन पोचले होते!

त्या दोन युवतींचा पथरोध करणाऱ्या दोघा सैनिकांपैकीं एकजण वृद्ध होता. त्याचे केस पिकून पांढरे सफेत झाले होते. तरी त्याच्या तोंडावर वीरश्रीचे तेज विराजमान झाले होते. केसांच्या पिकण्याशिवाय त्या सैनिकांत वृद्धपणाची इतर चिन्हें फारशी दृग्गोचर होत नव्हती त्याची मुद्रा सतेज, परंतु सौम्य दिसत होती. दुसरा सैनिक अगदीच तरुण होता.

त्या वृद्ध सैनिकाकडे तुच्छतेने पहात कठोर स्वराने मेहेरजान ह्मणाली " तुह्मी कोण आहां? एवढ्या रात्रीं आह्मा अबलांना दरडावणारे शूर पुरुष तुह्मी आहां तरी कोण? अन् आमच्या नौकेंत तुह्मी कां? ''

दोघा सैनिकांच्या हातांतील टेंभे यावेळा चांगले जळत होते. त्यांचा चंचल प्रकाश त्या अनिंद्य सुंदरीच्या सुंदर मुखकमलावर अस्थिरपणें पडला होता. त्या

प्रकाशात मेहेरजानचा उद्धत, पण अभिराम ग्रीवाभंग पाहून आणि तिचे ते तेजोमय शब्द ऐकून त्या तरुण सैनिकांच्या हृदयात काहीं विलक्षणच खळबळ सुरू झाली ! परंतु वृद्ध सैनिकावर मेहेरजानच्या त्या कठोर शब्दाचा काहींसुद्धा परिणाम झाल्याचें दिसले नाहीं ! तो दृढतेनें, परंतु नम्र स्वरानें ह्मणाला " आह्मी दिल्लीश्वराचे सेनापति आहों. आह्मीच आपली नौका आमच्या ताब्यांत घेतली बेगमसाहेबांनी या दासाच्या कसुरीची माफी करावी. आह्मी कितीं झाला तरी दिल्लीश्वराचे नोकर. प्रभूचा हुकूम इमानें इतबारानें पाळणें हेंच आमचं परम कर्तव्य होय. ह्मणून बेगमसाहेबांना आमची विनंति आहे, कीं, त्यांनी या दासावर कोप करूं नये. "

" परंतु आमची नौका आपल्या ताब्यात घ्यायचं तुह्माला कारण काय ? कुणाच्या हुकुमानं तुह्मी हें केलं ? "

" दिल्लीश्वराच्या ! "

मेहेरजान तिरस्कारपूर्वक हसत ह्मणाली " ठीक ठीक ! तुमचा दिल्लीश्वर तरी मोठा विलक्षणच प्राणी दिसतो आहे ! एखादी नि:सहाय अनाथ अबला पाहून तिला त्रास द्यायला त्यानं आपले नोकर पाठवावेत, हें त्याला योग्य दिसतं का ? सभ्य गृहस्थाच्या अंतःपुरांत ढवळाढवळ करायचं त्याला काय कारण ? अन् तुम्ही तरी मला बरेच दिसता ! बादशहाचं नांव सांगून वाटेल तो गोंधळ घालायला अन् गरीब नि:सहाय स्त्रियांना त्रास द्यायला तुह्माला लाज नाहीं वाटत ? आमची नौका आपल्या ताब्यांत घ्यायला तुह्माला काहीं जरूर नव्हती ! "

सुंदरीनें दर्शविलेला तिरस्कार फारच तीव्र होता ! मेहेरजानसारख्या अप्रतिम लावण्यशालिनी अप्सरेचा तिरस्कार सहन करावयालाहि निधड्या छातीचाच मनुष्य लागत असतो. रहमतखां—दिल्लीश्वराचा वृद्ध सेनापति—त्या प्रसंगीं तेथें होता, म्हणूनच काहीं तरी बरें होतें ! नाहीं तर दुसऱ्या एखाद्या लेच्यापेच्या माणवकाची मेहेरजानच्या विषयुक्त तीव्र कटाक्षापुढें आणि तीव्र तिरस्कारापुढें गाळणच उडून गेली असती !

वृद्ध रहमतखां दृढतेनें आणि निश्चल दृष्टीनें मेहेरजानकडे पहात तसाच उभा होता. रहमतकडे आपल्या भेदक नजरेनें पाहून किंचित् क्रोधानें मेहेर ह्मणाली " आपला हा वीरोचित पोषाक पाहून अन् आपली ही लखलखणारीं शस्त्रं बघून आपण दिल्लीपतीच्या सेनापतींपैकीं अगदीं उच्च दर्जाचे सेनापति असाल अशी माझी कल्पना होते. "

रहमत हात जोडून ह्मणाला ' बेगमसाहेबांचा तर्क चुकला नाहीं. शहानशहाचा मी प्रमुख सेनापति आहे "

पुनः एक विषारी तीव्र कटाक्ष ! मेहेरजाननें किंचित् दराडवणीच्या स्वरानें पुनः रहमतला विचारिलें " तर मग एखाद्या भित्र्या चोराप्रमाणं माझ्या अंतःपुरांत आपण कां शिरलांत ? "

" दिल्लीश्वराच्या आज्ञेनें ! "

" बदबख्त् बे-आदब ! तुह्मी दिल्लीपतीचे प्रमुख सेनापति असून काय भलतंच बोलतां हें ? तुह्माला हृदयच नाहीं का ? दिल्लीश्वराचा हुकूम झाला ह्मणून काय झालं ? असला दुष्ट आणि धडधडीत अन्यायाचा

हुकूम पाळायला तुम्हाला लज्जा कशी नाही वाटली ! धिक्कार असो तुम्हाला अन् तुमच्या या पाढऱ्या केशाना ! "

सेनापति रहमतखा मेहेरजानचे हे तिरस्काराचे शब्द ऐकून अत्यत खिन्न झाला तो हात जोडून स्थिर भावाने ह्मणाला आपण जे जे काही बोलाल ते मला मुकाट्याने सहन केलेच पाहिजे प्रभूला उलटून बोलणे किंवा त्याची यत्किंचितही बेअदबी करणे हे सेवकाचे कर्तव्यच नव्हे ! बिबिसाहेब ! दासाच्या अपराधाची माफी असावी मी दिल्लीश्वराच्या आज्ञेने इकडे आलो, यात आपणाला माझा खरोखरच अपराध वाटतो का ? वाटत असेल, तर वाटेल ती शिक्षा आपण मला फर्मावावी— ती आनदाने भोगण्यास मी तयार आहे ! '

मेहरजानला रहमतखान्च्या या युक्तिवादाची सत्यता पटली नाही असे नाही, परतु यावेळी माघार घेणे बरे नाही असा मनात विचार करून ती कठोर स्वराने त्या वृद्ध सेनापतीला ह्मणते " धन्याचा आणि त्यातून प्रत्यक्ष दिल्लीच्या बादशहाची आज्ञा झाली ह्मणून काय झाले ? तिची पात्रता अपात्रता याचा विचार दरसोल सेवकाने करायला नको का ? न्यायान्याय बुद्धीला सेवकाने फाटाच दिला पाहिजे असे कोणीही सुज्ञ मनुष्य ह्मणणार नाही. अन् तुह्मी तरी मला खर खर सागा—तुमचे केश पक्क झाले आहेत हा विचार मनात आणून तरी मला खर सागा—खुद्द बादशहाने तरी तुह्माला एखाद्या चोराप्रमाणे माझ्या अत पुरात हळूच प्रवेश करायचा हुकूम दिला होता का ? तुह्माला माहित आहे का सेनापति साहेब ? या नगरीत खा साहेबाचे शेकडो सैनिक अन् पाहारेकरी या वेळी निद्रित आहेत माझ्या आरोळीचा एक शब्द त्यानी ऐकला तर ते आपल्या शरीराचे तिळा एवढे तुकडे तुकडे करून टाकतील हे आपल्या पक्क लक्षात असू द्या ! "

वृद्ध रहमतखा दृढतेने तसाच उभा होता. मेहेरजानच्या भय प्रदर्शनाचा त्या वीरावर काही सुद्धा परिणाम झाला नाही. तो दृढ स्वराने परतु अत्यत नम्रपणाने मेहेरजानला ह्मणाला " बेगमसाहेब ! आपल्या धमकीने मला काही सुद्धा भीति वाटली नाही. आह्मी वीर आहो—मरण्यासाठीच आमचा जन्म आहे—मरणाची आह्माला मुळीच भीति वाटत नाही. बिबिसाहेब ! या घनदाट आमराईत आमचे पाचशे शूर शिपाई सुखाने निद्रा घेत पडले आहेत—माझ्या या तुतारीच्या आवाजाबरोबर ते सारे एकदम येथे धावून येतील, ही गोष्ट आपणाला ठाऊक नसल्यामुळेच आपण ही मला धमकी दिली असावी असे मला वाटते. आणि दिल्लीश्वराच्या कार्य लवासाठी या पिकले पान झालेल्या रहिमतखाचे तुकडे झाले ह्मणून काय झाले ? प्रभूच्या कार्यसाधनासाठी आपला उपयोग झाला असे समजून माझ्या या शरिराचा प्रत्येक तुकडा आपल्या शत्रूचे हितचिंतनच करील, अशी माझी खात्री आहे. मी मरण पावलो, तर दुसरा कोणी तरी सेनापति नेमून शेर साहेबाच्या सैनिकाचा माझे शूर शिपाई पक्का सूड घेतील, हे आपण खास समजावे !"

दिल्लीपतीच्या वयोवृद्ध सेनापतीच्या भाषणाच्या प्रत्येक शब्दाबरोबर मेहेरउन्निसाच्या हृदयाचा थरकाप होऊ लागला ! परतु त्या साहसी रमणीने आपल्या मुखा-

वर भीतीचे लवमात्रहि चिन्ह प्रगट केले नाही ! मेहेर उन्निसासारख्या शूर स्त्रियेला असलं संकट ह्मणजे कःपदार्थ होता ! काही वेळ शांत चित्ताने विचार केल्यावर सभोंवतालची सर्व परिस्थिति त्या रमणीच्या चांगली ध्यानात आली. याप्रसंगी काय केले पाहिजे, याबद्दलचा विचार तिने आपल्या मनाशी चालविला.

काही वेळाने रहिमतखाकडे स्थिर दृष्टीने पहात मेहेरजानने विचारले " आपलं नांव काय सेनापतिसाहेब ? "

' या वृद्धाला रहमतखा ह्मणतात. '

" आपणच दिल्लीश्वराचे मुख्य सेनापति आहां वाटते ? '

" होय बेगमसाहेब ! मीच मुख्य सेनापतीच्या जागेवर आहे '

मेहेरजान इतका वेळ काही विचार करित होती. रहमतखाला काही एक प्रश्न विचारण्याचे धाडस तिच्याने होत नव्हते. काही वेळाने तिने रहमतखाला कोमल स्वराने विचारिले—" रहमतखा ! दिल्लीश्वराचा आपणाला काय हुकूम आहे ? मला बंदिवान् करून आग्र्याला न्यायची बादशहांनी आपणाला आज्ञा केली आहे का ?

रहमतखा घाईने ह्मणाला " छे छे छे ! हे कधी तरी संभवनीय होईल का ? बेगम साहेबांनी असे भलतेच काही मनात आणू नये. शहानशहांनी एखाद्या साम्राज्ञीला शोभेल अशाच थाटाने व सन्मानाने आपणाला आग्र्यास घेऊन यावयाचा मला हुकूम केला आहे मजबरोबरचे सम्राटाचे सैन्य आपणाला बंदिवान् करावयाकरिता आलेल नसून साम्राज्ञी ह्मणून आपणाला दिल्लीच्या तख्तावर बसविण्याकरिता आले आहे आमच्या प्रभूविषयी बिबिसाहेबांनी आपला असा भलताच गैरसमज करून घेऊ नये '

" तर मग तुह्मी आमच्या या नगराला वेढा का दिला आहे ? "

रहमतखा हात जोडून नम्रपणे ह्मणाला " आमचा खरोखर त्यात काही अपराध नाही येथून एक दोन मुक्कामाच्या अंतरावर असतां आमच्या हेराकडून आह्मांला अशी बातमी कळली की, बिबिसाहेब वर्धमान सोडून आजच कोठेतरी बाहेर जाणार आहेत. आह्मी मजल दरमजल सारखी दौड करीत आजच येथे येऊन पोचलो. खुदातालीची आमच्यावर मोठी कृपा ह्मणूनच आपण आज आमच्या दृष्टीस पडलां आह्मी येथे येऊन पोचण्यापूर्वीच जर वर्धमान सोडून आपल्या बेताप्रमाणे आपण दुसऱ्या कोठे निघून गेला असतां, तर मग आमची धडगत नव्हती शहानशहांनी आमचे डोकेच मारले असते ! "

मेहेरउन्निसाचे रहमतखाच्या भाषणाकडे फारसे लक्ष नव्हते. ती स्थिर चित्तानें मनातल्या मनात बराच वेळ काही विचार करीत होती काही वेळाने किंचित् स्मित करून त्या वृद्ध सेनापतीला उद्देशून ती ह्मणाली " रहमतखा ! जरा इकडे चला, मला तुमच्याशी काही बोलायचे आहे. "

" जशी बेगम साहेबांची आज्ञा ! "

मेहेरजान पुढे निघाली रहमतखा काही न बोलता तिच्या मागोमाग निघाला. नौकेपासून बऱ्याच अंतरावर मेहेरउन्निसा उभी राहिली. तिच्या शेजारी काही अंतरावर रहमतखा नम्रपणे उभा राहिला.

काही दृढनिश्चय करून मेहेरजानने बोलावयास प्रारंभ केला—" रहमतखा "

" सेवेला दास तयार आहे. बेगम साहेबानीं बघाला हुकूम करावा. "

" मी जर तुमच्याबरोबर आले नाही तर ?—"

" तर मग आमचा इलाज नाही. आह्मी या नगराला वेढा घालून राहू कोणालाही नगराच्या बाहेर जाऊ देणार नाही सर्व हकीकतीचा खलिता लिहून शहानशहाकडे आगऱ्यास रवाना करू आणि त्याच्याकडून जसे हुकूम आह्माला येतील तसं आह्मी पुढं करू त्याशिवाय आह्माला गत्यतरच नाही थोड्याच दिवसानी साम्राज्ञीपदावर ज्या आरूढ होणार त्याच्या मर्जीविरुद्ध आह्माला काहीसुद्धा करता कामा नये ! "

मेहेरउन्निसाच्या या डावाचा फारसा उपयोग झाला नाही वृद्ध रहमतखाचे केश उगीच पाढरे झालेले नाहीत असे तिच्या प्रत्ययास आले तरीहि मेहेरजानचा धीर खचला नाही ! रहमतखावर दुसरा डाव टाकण्याचा तिने निश्चय केला ती हसत हसत रहमतखाला ह्मणाली " सेनापतिसाहेब ! दिल्लीश्वराच्या प्रमुख सेनापतीच्या जागी आहा ना ? "

' होय, बेगमसाहेब ! आपणाला हे मी पूर्वीच सागितले आहे. "

" आपण किती हजारी अहा ? "

" वीस हजारी बेगमसाहेब ! '

चतुर रहमतखापुढे आपली डाळ शिजत नाही, अशी मेहेरजानची खात्री झाली. पुनः तिने त्या वृद्ध सेनापतीला प्रश्न केला " आपणाला बादशहाकडून तनखा किती मिळतो, सेनापतीसाहेब ? "

" बाराशे दिनार, बिबिसाहेब ! "

" काय ? आपणासारख्या मुख्य सेनापतीला बाराशे दिनारच तनखा ? मला नाही हे खर वाटत, रहमतखासाहेब ! "

" या रहमतखाच्या मुखातून आजपर्यंत एकहि असत्य भाषण निघालेले नाही ! या पक्क केशावर देखील आपला भरवसा बसू नये, हे माझे दुर्दैव होय असेच मी समजतो. "

रहमतखाकडे आपल्या तीक्ष्ण नजरेने पहात मेहेरउन्निसा त्याला गभीरपणाने ह्मणाली ' माझी एक गोष्ट आपण ऐकाल रहमतखासाहेब ? मी तुह्माला दहा हजार असरफी देत्ये,—'

" काही बक्षिसाशिवाय देखील हा बंदा बेगमसाहेबाचे हुकूम पाळायला तयार आहे. प्रभूचा सतोष हेच सेवकाला मोठे बक्षीस होय "

" आपण माझ्या मनातील भाव नीट समजला नाही अस दिसत. मी आपणाला दहा हजार असरफी देत्ये,—माझे बहुमुल्य हिऱ्यामाणकाचे अन् मोत्याचे दागिने आहेत तेवढे आपणाला देत्ये—एवढी विशाल संपत्ति मिळाल्यावर बादशहाची नोकरी करण्याच आपणाला कारण नाही एखाद्या अमीरासारख आपणाला ऐश्वर्यांन आयुष्य काढता येईल—माझी सारी दौलत मी आपणाला देत्ये परतु मला आपण सोडून द्या सेनापति साहेब ! "

त्या सुरसुदरीची ही करुणावाणीने केलेली प्रार्थना ऐकून वृद्ध रहमतखाचे हृदय द्रवले. त्याच्या डोळ्याला झटकन पाणी आले मेहेरजानकडे पाठ करून त्याने अश्रुबिंदु हळच पुसून काढले. रहमतखाचा व्यवसाय जरी युद्धाचा होता,

तरी त्याचे हृदय पुष्पाहूनही कोमल होते. त्याने अश्रुबिंदु पुसले, त धूर्त मेहेरजानच्या लक्ष्यात आले की नाही, कोण जाणे ?

" आपण बोलत का नाही, खासाहेब ? "

रमणीचा अभिप्राय रहमतखाला केव्हाच कळला होता. मेहेरजानच्या तीक्ष्ण बुद्धीचे त्याला कौतुक वाटले तो हात जोडून ह्मणाला " आपला अभिप्राय माझ्या लक्ष्यात आला परतु मी सर्वस्वी पराधीन आहे शहानशहाना मी कोणत्या तोडाने भेटू आणि त्याना काय सागू ? "

मेहेरजानच्या करपलेल्या आशावृक्षाला किंचित् पालवी फुटू लागली ती उत्सुकतेने ह्मणाली " आणखी काय - सागायच आहे त्याला ? त्याला सागा, की, आज्ञेप्रमाण मेहेरउन्निसाला आह्मी वरली साम्राज्ञीपदाला योग्य अशा सन्मानान आह्मी तिला आगऱ्याकडे आणित असता तीन विष खाऊन प्राण त्याग केला आह्मी पुष्कळ यत्न केले. परतु दुर्दैवान आमचे प्रयत्न सिद्धीस गेले नाहीत दामोदराच्या तीरी तिचे योग्य मानमरातबाने दफन करून आह्मी आगऱ्याला निघून आलो ! "

मेहेर जानची ही युक्ति ऐकून रहमतखा हसला व मेहेरजानला ह्मणाला " मासाहेब ! आपल्या भोळेपणाच्च मला हसूहि येते आणि आपल्या बुद्धीचे मला कौतुकहि वाटते. आपण दिल्लीश्वराला ओळखीत नाही ह्मणून अशी भोळसर पणाची युक्ति आपण मला सुचविली या गोष्टीवर बादशहाचा कधीहि विश्वास बसावयाचा नाही ! सर्व भरतखडाच्या साम्राज्याची सूत्रे ज्याच्या हाती वागत आहेत, तो अशा गोष्टींनी फसेल अस आपणाला वाटते काय ? आपणाला घेतल्याशिवाय जर मी आगऱ्याला गेलो तर भुकेने कावलेल्या कुत्र्याकडून शहानशहा मला फाडफाडून खाववितील ! त्याचप्रमाणे आपणाला दुसरीहि एक गोष्ट सांगितली पाहिजे—ती गोष्ट आपण नेहमी ध्यानात ठेवावी. दिल्लीश्वराचे सेनापति आपल्या प्रभूशी निमकहराम होण्यास अद्याप शिकले नाहीत आपणाला जर मला सोडावयाचेच असेल, तर वीराप्रमाणे—सेनापती प्रमाणे—मी आपली मुक्तता करीन आपणाकरिता मी प्राणहि देईन. परतु प्रभूशी असा दगलबाज होणार नाही. शहानशहाना खरी हकीगत कळविल्याशिवाय मला आपली मुक्तता करता येणार नाही

मेहेरजान चमकली ! आपला अदाज चुकला, आपल्या सर्व युक्त्या फसल्या, अशी तिची पक्की खात्री झाली तिचे हृदय धडधडू लागले— निराशेने तिचा कठ अगदी सुकून गेला आपले सर्व प्रयत्न तर विफल झालेच आहेत, तेव्हा शेवटचा रामबाण उपाय करून पहावा, असा विचार करून मेहेरउन्निसा रहमतखाला ह्मणाली "असेल ! आपण ह्मणता तस असण्याचा बराच सभव आहे. शहानशहाच्या तुमच्या सागण्यावर कदाचित् नाही विश्वास बसणार. परतु माझ्या बोलण्यावर तरी त्याचा विश्वास बसेल की नाही ! दिल्लीश्वरासमोर उभी राहिल्यावर मी त्याना सागेन—जहापनाह ! आपले सेनापति फारच विश्वासू यात शका नाही ! आपल्या विश्वासू सेनापतींनी रस्त्यात माझी इज्जत नष्ट करण्याचा प्रयत्न केला—मी ह्मणूनच आपली लज्जा रक्षण केली ! सेनापति साहेब ! आपण मग काय कराल ? "

वृद्ध रहमतखाचे मुख सुकून गेले! 'अगाध स्त्रीचरित्रा' च्या या मासल्याने तो थक्कच होऊन गेला! परंतु दिल्लीपतीच्या सेनानायकाचे काम करूनच रहमतखाचे केस पिकले होते मेहेरजानच्या याहि जाळ्यात तो धूर्त म्हातारा सापडला नाही. दृढ स्वराने तो मेहेरजानला म्हणाला " बेगमसाहेब! या असत्यपूर्ण जगात सत्यनिष्ठ, नीतिमार्गाने चालणाऱ्या मनुष्यावर असेच प्रसंग येत असतात. आपल्या बोलण्यावर शहानशहाचा विश्वास बसल्याखेरीज रहाणार नाही आपणासारख्या थोर राज्ञीच्या बोलण्यावर या जगात कोण विश्वास ठेवणार नाही? शहानशहा तत्क्षणी मला प्राणदंडाचा हुकूम करतील. परंतु मी मरणाची क्षणोक्षणी अपेक्षाच करीत असतो आपण जाणून बुजून मिथ्या कथा सांगून माझ्या या पक्क केशाला भयंकर कलंक लाविल्यावर मग या जगात जगून तरी काय करावयाचे आहे? आपल्यासारख्या थोर बेगमसाहेबाच्या संतोषासाठी मरावयास हा रहमतखा नेहमी एका पायावर तयार आहे परंतु या अलम दुनियेच्या बादशहाचाही बादशहा आहे त्याच्या दरबारात लहान थोर, राव रंक सर्व सारखेच तो तरी माझा खास न्याय करील!"

झाले! मेहेरजानचे सर्व उपाय हरले! मैत्री, भय, करुणा—कोणताही उपाय त्या वृद्ध धूर्ताजवळ टिकला नाही! वृद्ध रहमतखाजवळ तीक्ष्ण बुद्धीच्या मेहेरउन्निसाचा पूर्ण पराभव झाला! हाय! आता एकहि, उपाय राहिला नाही. पुढे काय होणार याची मेहेरजानला कल्पनाही होईना!

बराच वेळ विचार करून मेहेरउन्निसा प्रभुत्व सूचक अशा दृढ स्वराने म्हणाली "सेनापतिसाहेब! आपण मला अटक करणार कोण? आपण दिल्लीपतीचे मुख्य सेनापति असाल, परंतु आपणाला बादशहाचा हुकूम आहे, त्याला प्रमाण काय? तसेच, शहानशहाच्या जनान्यात हजर होण्याविषयी त्याचा मला खलिता कुठ आहे? एखादा सामान्य खेडवळ सुद्धा लेखी खलित्याशिवाय बादशहाच्या दरबारी हजर होत नाही. मग मी तर बादशहाची अर्धांगी— भारत सम्राटाची साम्राज्ञी होण्यासाठी जाणार—शहानशहानी मला उद्देशून अवश्य खलिता लिहिला असला पाहिजे. रहमतखा साहेब! आहे का तो खलिता आपणापाशी? असल्यास हजर करा नाहीं तर तुमची अटक मी साफ मानित नाही. दिल्लीपतींच्या नावाने आपण मला फसवायलाच आला आहां असेच मी समजेन!"

बुद्धिमती मेहेरजानचा विजय होणार, असे या वेळी चिन्ह दिसू लागले. तिचे हे उद्दाम भाषण ऐकून रहमतखा हतबुद्ध होऊन गेला. त्याच्या मुखमंडलावर चिंतेच्या रेषा विराजमान झाल्या. खरोखर गोष्ट अशी होती, की, जहांगीर बादशहाने मेहेरउन्निसाच्या नावाने मुळीच खलिता दिलेला नव्हता. तसा खलिता लिहिण्याचे जहांगीरला उघडपणे साहसच झाले नाही.

आता काय करणार? वेळ तर आणीबाणीची होती. पुढे जी बादशहाची अर्धांगी आणि अखिल भारतभूमीची साम्राज्ञी होणार तिच्या उघडपणे विरुद्ध जाणे रहमतखाला साध्य नव्हते. बरे मेहेरजानला आगऱ्याला घेऊन न जावे तर तिच्या रूपाने अगदी पागल होऊन गेलेल्या जहांगीराने त्याला खास प्राणदंडाची शिक्षा दिली असती. मेहेरजानला आगऱ्याला न्यावयाचे काम अति-

शय बिकट ह्मणून तर जहांगीराने रहमतखा सारख्या चतुर व अनुभवी सेनापतीची या कामावर नेमणक केली होती. या मोहिमेवर आपणाला खास यश मिळेल, अशी या वेळपर्यंत त्या वृद्ध सेनापतीला आशा होती—परन्तु मेहेरजानच्या या युक्तीने त्याजवर मोठा प्रसग गुदरला! बादशहाचा खलिता खुद्द रहमतखाच्या नावाने लिहिला होता. "शेर अफगाणाच्या विधवा स्त्रीला मोठ्या सन्मानाने आगऱ्याला नेऊन यावे" एवढाच मजकूर त्या खलित्यात होता. खलिता मेहेरजानला कसा दाखवावा याचा रहमतखाला मोठा विचार पडला.

शेवटी तोच खलिता मेहेरजानला दाखवावा असा रहमतखाने पुष्कळ विचार करून निश्चय केला आपल्या शिरस्त्राणातून एक लाल रगाचा कागद काढून त्याने तिच्या हाती दिला त्याच्यावर बादशहाचे पजाचे शिक्का मोर्तब होते

मेहेरजानने तो कागद आद्योपान्त शान्त चित्ताने वाचला, आणि वाचन झाल्यावर तिरस्काराने हसून तिने त्या कागदाचा चोळामोळा करून तो दूर भिरकावून दिला! चचल वायूच्या तरगाने तो कागद दामोदराच्या तटावरील चिखलात पडून मलिन होऊन गेला.

रहमतखाकडे एक कोपकटाक्ष फेकून गभीर स्वराने मेहेरजान ह्मणाली "सेनापतिसाहेब! मी एक सामान्य स्त्री झाले ह्मणून इतक्या सहजासहजी फसण्याइतकी मी भोळी आहे, अस का आपणाला वाटत? तो खलिता तुमच्या नावाचा आहे—त्याच्याशी मला काही करायच नाही. तेवढ्यावरून एवढ मात्र मला समजल की, खुद्द शहानशहानीच तुह्माला या कामगिरीवर पाठविल आहे. परतु जोपर्यंत त्याच्या हातचा मला उद्देशून लिहिलेला खलिता आपण मला दाखविणार नाही, तोपर्यंत मी येथून एक तसूभरहि हालणार नाही! खुद्द दिल्लीश्वराच्या निमत्रणाशिवाय त्याच्या राजधानींत जाण मला प्रशस्त दिसत नाही. रमतखा! अशा खलित्याशिवाय मी आगऱ्यास कधीहि येणार नाही—तुह्माला काय वाटेल ते करा!"

रहमतखा मोठ्या अडचणीत सापडला. काही तरी पोकळ सबब करून बेगमसाहेब वेळ काढित आहेत, हे रहमतखाच्या लक्ष्यात आल्याखेरीज राहिले नाही परतु त्याचा आता काहीच इलाज चालण्यासारखा नव्हता. बेगमसाहेबाच्या या युक्तीवर त्याला काहीच तोड सुचेना! त्या तीक्ष्ण बुद्धिशालिनी रमणीने आपल्या या युक्तीने यावेळी रहमतखाचा पूर्ण पराजय केला.

रहमतखा खिन्नस्वराने मेहेरजानला ह्मणाला "ठीक आहे. जशी बेगमसाहेबाची आज्ञा होईल त्याप्रमाणे व्यवस्था करावयास हा बदा तयार आहे. आपल्या नावाने खलिता नसल्यामुळे येथे मजवर काय सकट आल आहे. त्याविषयी सविस्तर हकीगतीचे पत्र देऊन आता रात्रीच्या रात्री आगऱ्याला शहानशहाकडे साडणीस्वार पाठवितो. त्याच्याकडून हुकूम येईल त्याचप्रमाणे पुढे मी व्यवस्था करीन. आपण आता आपल्या वाड्याकडे चलावे—"

"ठीक आहे—सेनापति साहेब!"

"या अधमाधम दासाच्या कसुरीची बेगम साहेबानीं क्षमा करावी. आपल्या अत:पुरात गेल्यावर जे काही आपल्या दृष्टीस पडेल त्याने बेगमसाहेबानी आश्चर्य चकित

होऊन जाऊ नये. आपल्या महालाभोवती यावेळी स्त्रीसैनिकाचा पहारा चालू आहे ”

मेहेरउन्निसा यावर काही न बोलता मरजीनासह आपल्या निवासस्थानाकडे परतली दिल्लीश्वराचा वृद्ध सेनापति अतिशय चतुर आहे असे तिच्या चागले अनुभवास आले.

अन्तःपुरात पोचल्यावर आपल्या दासीला उद्देशून खिन्नपणाने हसून मेहेरजान ह्मणाली ‘ मरजीना ! अखेरीस तुझच भविष्य खर झाल ! ”

प्रकरण तिसरें.

सेनापति रुस्तम.

आपल्या अत.पुरात प्रवेश केल्यावर मेहरजानच्या नजरेस तेथे जो देखावा पडला, त्याने तर ती हतबुद्धच होऊन गेली ! असा विलक्षण देखावा आपल्या अत पुरात आपल्या दृष्टीस पडेल अशी त्या बिचारीची कल्पना देखील नव्हती ! आपल्या वर्णाने धुतलेल्या व निखाऱ्यासहि लाजविणाऱ्या, लालबुद आठाच्या, आखूड कस असलेल्या तार्तार जातीच्या पहारेकऱ्णीचा आपल्या महालाभोवती कसून पहारा चालला आहे, असे मेहेरउन्नीसाच्या दृष्टीस पडल त्या तार्तारणीच्या हातातील पेटलेल्या मशालीचा उजेड त्याच्या त्या विद्रुप चेहऱ्यावर पडून त्याची भयकर ताटे अधिकच भयकर दिसत होती ! त्याच्या हातातील नागव्या तरवारी मशालीच्या प्रकाशात लखलखत होत्या. त्या तार्तार ‘ सुदरी ’ जरी जातीने स्त्रिया होत्या, तरी कठोरतादि गुणात त्या पुरुषानाहि हार जाण्यासारख्या नव्हत्या ! अशा राक्षसिणींना आपल्या महालाभोवती पहारा करताना पाहून सुदरी मेहेरजान भयाने आणि विस्मयाने थक्क होऊन गेली, यात नवल काय ?

अन पुरात आल्यावर मेहेरजानने मरजीनाला निजावयास जाण्याचा हुकूम केला व ती आपणही शय्येवर पडली तिच्या सक्षुब्ध हृदयात नानातऱ्हेच्या विचार विकाराची तरगमाला कल्लोळ करू लागली. दिल्लीश्वराच्या पाशातून सुटून जाण्यासाठी आपण कसकसे बेत केले, मरजीनाशी कटाक्षाचा वादविवाद करून दामोदराच्या पार होण्यासाठी आपण मरजीनाकडून ठरवून ठेविलेल्या नौकेवर जावयास काळ्याकभिन्न अध.कारातून वाऱ्याच्या सोसाट्यातून कसे सिद्ध झालो. पर दुर्दैवाने आयत्यावेळी आपला कसा घात केला, इत्यादि विचाराची तिच्या मस्तकात सारखी आवर्तने होत होती. राहून राहून तिला दिल्लीश्वराच्या वृद्ध सेनापतीच्या चातुर्याचे व प्रसगावधानाचे फार आश्चर्य वाटे ! केवळ रहमतखाच्या प्रसगावधानानेच आपण दिल्लीश्वराच्या अटकेत सापडलो, अशी तिची खात्री झाली बादशहाने आपल मन वश करून घेण्याच्या अगोदर त्याच्या चतुर सेनापतीने आपले शरीर गिरफदार केले, याचा मेहेरजानला पुन पुन खेद वाटे ! रहमतखाला आपण नाना तऱ्हेने राग, लोभ, भीति, दाखवून आपली मुक्तता करण्याविषयी विनवून पाहिले—परतु त्या धूर्त ह्मताऱ्यापुढे शेवटी, आपणाला हात टेकावे लागले ! आपल्या विलक्षण बुद्धिमत्तेबद्दल आपण बाळगलेली

घमेंड रहिमतखापुढे व्यर्थ ठरली याचेहि मेहेरजानला फार दुःख होई !

त्यावेळीं तीन प्रहर रात्र होऊन गेली होती आकाशातील तारका समूह बराच म्लान होऊन गेला होता. रात्रीच्या प्रथमार्धात सृष्टि काहीशी खवळून गेली होती खरी, परतु आता ती बरीच शात झाल्यासारखी दिसत होती. काही प्रहरापूर्वी सोसाट्याने वहाणारा वायु आपले उग्ररूप टाकून यावेळीं मंद मद वाहू लागला होता पहाटेच्या या शितल वायूने शात होऊन सक्षुब्ध दामोदरानेहि रात्रीचे आपले विक्राळ स्वरूप टाकून बरीच मृदुलता धारण केली होती. आसपासच्या वनोपवनातील रजनीगध, नागकेशर, चमेली, पारिजातक, इत्यादि नानाविध जातीच्या वृक्ष-वल्लरींची पुष्पे अर्धस्फुटावस्थेत असताना देखील प्रभात कालाच्या शीतल मृदु वायूला आपल्या स्वर्गीय सुगधाचा खजिना उदार अन्तःकरणाने समर्पण करीत होती. पक्षी हळहळ जाग होऊ लागले होते. आपल्या मधुर स्वराने त्यांनी जगन्नियत्याची स्तुति करावयास आरभ केला होता. तरीही मेहेरउन्निसाला झोप लागली नाही. या कुशीवरून त्या कुशीवर याप्रमाणे तिची सारखी तळमळ सुरू होती! मधून मधून तिला निजेचा चुटका लागे—परतु त्यातहि तिला रात्री घडलेल्या प्रकारासबधाने चमत्कारिक स्वप्न पडत—त्यामुळे धसक्याने ती मध्येच जागी होई !

शेवटी, एकदाची ती दीर्घ रात्र सपून उजाडले. मेहरजान कटाळून आपल्या शय्येवरून उठली. रात्री घडलेल्या एकदर प्रकाराने आणि निद्रेच्या अभावामुळे तिचे सुंदर मुखकमल निस्तेज होऊन गेले होते. सर्व प्रातःकृत्ये आटोपून पहिल्याने तिने मरजीनाला हाक मारली. धनिणीनें हाक मारल्याबरोबर ती लगबगीने येऊन तिच्यासमोर उभा राहिली.

बिचाऱ्या मरजीनालाहि चागलीशी झोप लागली नव्हती. पूर्व रात्रो घडून आलेला सर्व प्रकार तिला दुःस्वप्नाप्रमाणेच वाटत होता. मेहरउन्निसाच्या अतःपुराभोवती लखलखणाऱ्या शस्त्रांनिशीं पहारा करणाऱ्या तातारणींची ती भयकर काळी कभिन्न शरीरे आणि विद्रूप चेहेरे बघून मरजीनाच्या हृदयाचा थरकापच उडाला होता. आपल्या यजमानिणीची व आपली पुढे काय स्थिति होणार, याविषयी चतुर मरजीनाची काहीच कल्पना होईना ! पूर्ण रात्री आपल्या धनिणीला वर्धमान सोडून न जाण्याबद्दल आपण जी सल्ला देत होतो ती अगदी चुकीची होती, हे आता मरजीनाच्या चागले ध्यानात आले. अन्तःपुरातल्या अन्तःपुरात बदिवान् होऊन रहाण्यापेक्षा मेहेरउन्निसा वर्धमान सोडून अगोदरच कोठे निघून गेली असती तर फार बरे झाले असते, असे तिला आता वाटू लागले.

मरजीना येताच मेहेरजानने तिला मृदु स्वराने हाक मारली " मरजीना ! "

मेहरजानच्या या मृदु शब्दाने मरजीनाचा खिन्नपणा काहीसा कमी झाला. ती हात जोडून ह्मणाली " काय आज्ञा आहे बिबिसाहेब ! आपणाला काल रात्री झोप तर चागली लागली ना ? आपली तब्येत तर ठीक आहे ना ? "

" झोप न लागायला मला काय धाड भरली आहे ?—पण तें झोपेच अन् माझ्या तब्बेतीच प्रकरण तूर्त बाजूला राहू दे ! तुला एक माझं काम केल पाहिजे मरजीना ? "

"काय ते बिबिसाहेब ?—दासीला आज्ञा व्हावी."

"बरोबर पालखी घेऊन तूं आज काटवाला जा."

"मोतिबिबिसाहेबाकडे वाटत? होय ना ?"

"होय तिच्याकडेच"

"पण मोतिबिबिसाहेब अशा या कडक पहाऱ्यांतून इथपर्यंत येणार कशा ह्मणते मी ?"

'तुला काय त्याची पचाईत ! ती सारी व्यवस्था मजकडे लागली. काय वाटेल तें करून तू मोतिला इकडे आण-ल्यावाचून मात्र राहू नकोस"

'ठीक आहे बिबिसाहेब ! त्याना आणायची माझ्याकडून मी शिकस्त करीन '

'ह्या घे दहा असरफी ! तुझ्या वाटेच्या खर्चाला, अन या वीस घे तुला बक्षीस ह्मणून"

मेहेरजानच्या हाताचे चुंबन घेऊन तिच्या आज्ञेप्रमाणे मरजीना तेथून निघून गेली.

मोतिराणी ही राजा गजपतिसिहाची पत्नी. राजा गजपतिसिह हा काटवाचा ठाकूर होता. अकबर बादशहाच्या उच्चतम राजनीतीने जी अनेक रजपूत घराणी मोगल साम्राज्याची आ-धारस्तंभ बनली होती, त्या पैकी काटवाच्या ठाकुराचे घराणे प्रमुख होते. त्यातूनही राजा गजपतिसिहाला मोगल साम्राज्याचा अत्यंत अभिमान आणि दिल्लीश्वराचाही त्याजवर तसाच विलक्षण विश्वास होता. मोतिराणी ही मेहेरजानची अगदी जीवश्चकंठश्च प्रिय सखी. दोघींची शरीरे दोन पण आत्मा एक अशी त्या दोघींत मैत्री होती. लहानपणीं याचा स्नेह जडल्यापासून तो सारखा वृद्धिं-गत होत होता. एकमेकींच्या सहवासात त्याना अनुपमसुख वाटत असे, पुढे दोघी मोठ्या झाल्यावर* जेव्हा त्यांच्यांत सहजच अंतर पडले, तेव्हाही त्याचे प्रेम तिळमात्र कमी झाले नाही. एकमेकीचा समाचार एकमेकींना कळविल्याशिवाय त्याचा एक पंधरवडा देखील सुना गेला नसेल ! एकमेकीकडे त्याचे जाणेयेणेही वारवार होई. संकटप्रसंगी तर एक दुसरीच्या घरी वायुवेगानें जावयाची ! मेहेरउन्निसावर आलेले हे संकट मोतिबिबिला कळणे अत्यावश्यक होते.

मरजीना गेल्यावर मेहेर आपल्या महालात विमनस्कपणाने इकडे तिकडे येरझारा करू लागली. निरनिराळ्या विचारानी तिच्या मस्तकात काहूर करून सोडले होते. काही वेळाने तिच्या मनाचा काही निश्चय होऊन मेहेरजानने महालाचा दरवाजा आंतून खडखडावला.

तत्क्षणी एक कृष्णवर्ण तातारिणीने आत येऊन अत्यंत नम्रतेने मेहेरला कुर्निसात केला, व हात जोडून आपल्या घोगऱ्या अवाजाने विचारिले, "बेगम साहेबांचा काय हुकूम आहे ?"

त्या पहारेकरणीची ती कराल मूर्ति व तिचे ते अडाणी हावभाव पाहून आणि तिचा तो विलक्षण स्वर ऐकून त्या मन. स्थितीतहि मेहेरजानला हसू कोसळल्यावाचून राहिले नाही आपल्या या दुःखांत आपले काही तरी समाधान व्हावें ह्मणून देवाने ही विलक्षण मूर्ति पाठवून दिली आहे, असे मेहेरजानला वाटले असावे, असे तिच्या किंचित् स्मितयुक्त चेहऱ्यावरून दिसत होते.

किंचित प्रभुत्वसूचक अशा स्वरात मेहरजान त्या तातारणीला उद्देशून ह्मणाली, "तुला ठाऊक आहे का लवडी:— "

" काय बेगमसाहेब ? "

" तुला एक दिवस दिल्लींत माझ्याच खिदमतींत रहावं लागेल म्हणून ? मी कोण आहे ते तुला कदाचित ठाऊक नसेल. "

" मला सगळ समजल आहे बेगमसाहेब ! आपल्या सेवेसाठींच तर आमचा जन्म आणि आमची नेमणूक आहे. "

मेहेरजान पुनः किंचित हसली व म्हणाली " तुला हे कळल आहे, हे एका अर्थी बरच झाल म्हणावयाच ! बर तर, सरदार साहेब रहमतखा सेनापतींना मी इकडे ताबडतोब बोलावते आहे, म्हणून साग जा पाहूं. "

तार्तारीण नम्रभावाने म्हणाली, " जनाब ! सेनापतिसाहेब यावेळी इथ नाहीत. काल रात्रींच वर्धमान सोडून ते दुसरीकडे कुठ कसल्याशा महत्वाच्या कामाला गेले आहेत. त्याच्या हाताखालीं रुस्तमखा म्हणून दुय्यम सेनापति आहेत, तेच आज मुख्य सेनापतींचें काम पहात आहेत. आणखी दोन तीन दिवस रहमतखा साहेबानी वर्धमानला परत येता येणार नाही म्हणे ! "

सेनापति रहमतखा वर्धमानात नाही हे ऐकून मेहर उन्निसा पुनः विचारात पडली, आपणाला दैव अनुकूल नाहीं हेच खरे, अशी तिची खात्री झाली. काही वेळाने ती त्या तार्तार पहारेकरणीला म्हणाली—"रहमतखा आजच वर्धमान सोडून बाहेर गेले हे बर नाहीं झाल—त्याची मला या प्रसगी फार जरूरी होती, बर तर, रुस्तमखांला इकडे पाठवून दे लवकर. "

" जो हुकूम, बेगम साहेब " असे म्हणून पुनः कुर्निसात करून तार्तारीण निघून गेली.

बेगम साहेबाच्या आज्ञेची वर्दी मिळतांच सेनापति रुस्तम मेहरजानच्या महालात आला, व येतांक्षणाच त्याने तिला नम्रतेने प्रणाम केला. मेहेरकडे त्याची दृष्टि खिळून गेली !

रुस्तमखाने यौवनाच्या सीमाप्रांतांत नुकताच प्रवेश केला होता. त्याच्या ओठावर यौवनाचे चिन्ह नुकतेच प्रगट होऊ लागले होते. रुस्तम रूपाने फारच देखणा पुरुष होता. त्याचा तो उच धिप्पाड बाधा, पिवळट गौर वर्ण, व उज्वल नयनयुगम लाल ओठ व सुदर मुखश्री पाहून निसर्गसुंदरीची त्याजवर फारच बहाल मर्जी असावी, असे कोणालाहि वाटण्यासारखे होते.

या वेळपर्यंत मेहेरजानची अशी कल्पना होती, की सेनापति रुस्तम देखील रहमतखाप्रमाणेच एखादा पक्वकेश वृद्ध सैनिक असेल, परतु रुस्तमची ती उद्दाम यौवनवृत्तींनीं परिपूर्ण भव्य मूर्ति पाहून मेहेरची ती कल्पना क्षणार्धात नाहीशी झाली. रुस्तमला पाहिल्या क्षणापासून, काय असेल ते असो मेहरउन्निसाचा त्याच्याविषयीं फारसा चांगला ग्रह झाला नाहीं हे खास ! खरें म्हटले तर रुस्तमच्या गाडस चेहऱ्यात तिरस्कार वाटण्यासारखे काहीच नव्हते; उलट तो फारच उमदा होता. काही असो, त्याला पाहिल्यापासून मेहरला त्याच्याविषयीं एका प्रकारचा तिरस्कार वाटू लागला हे खरें ! रुस्तमसारख्या तरुण सुदर पुरुषाशी एकांतांत भाषण करण्याचा हा प्रसग तिला फारच अवघड वाटू लागला, परतु यात बिचाऱ्या रुस्तमकडे तरी काय दोष ! मेहेरने आपण होऊन त्याला आपल्या महालात बोलावून आणिलें होते. आत कांही इलाज

नव्हता. आला प्रसंग कसा तरी पार पाडला पाहिजे असा विचार करून, आपले सुदर मुखमडल आपल्या झिरझिरित निळ्या ओढणीने अर्धवट झांकून मेहरने त्याला हळूच हाक मारली. " रुस्तम अली—"

अहाहा ! काय गोड स्वर ! जणू काय स्वर्गातील एखाद्या परीने आपल्या वीणेच्या अत्यत सुस्वर तारा आपल्या मृदु अगुलीनी छेडल्यामुळे सगीतध्वनि उत्पन्न होत आहे ! तो मधुर सगीतध्वनि जणु काय रुस्तमच्या कर्णरन्ध्रद्वाराने त्याच्या अतरगाच्याही अतरगात शिरून, त्याच्या पचप्राणाला पूर्णपणे व्यापून टाकून, तेथे एकसारखा घुमत होता ! सुदरीच्या मजु कंठध्वनीने बिचारा रुस्तम जडमूढच होऊन गेला ! आणि एवढ्याने कोठे सपत होते ? त्याच्या दुर्दैवाने दुसऱ्याहि काही शस्त्रास्त्राचा त्या बिचाऱ्यावर सारखा भडिमार सुरू होता ! त्या सुदर अवगुठनवस्त्राच्या आतून दोन भयकर धनुष्यातून रुस्तमवर सारखा निकराचा शरवर्षाव होऊ लागला ! दिल्लीश्वराच्या वतीनें त्याच्या अनेक प्रबल शत्रूशी झुजत असता रुस्तमवर आजपर्यंत किती तरी वेळ बाणाचा वर्षाव झाला असेल—तो वीर त्या शरवर्षावाने आजपर्यंत एकदा सुद्धा गडबडला नाही ! परतु या बाणाच्या प्रहारानी त्याचे हृदय—कोण जाणे का ते—अत्यत व्याकुळ होऊ लागले ! त्या झिरझिरीत अवगुठन वस्त्रामधून अस्पष्टपणे दृग्गोचर होणारा मुखचद्र पाहून वीर रुस्तमखांचे मस्तक काही निराळ्याच वातावरणांत भ्रमण करू लागले ! पूर्व रात्री दामोदराच्या वालुकामय तीरावर मशालींच्या चचल प्रकाशांत स्पष्टपणे दृष्टीस पडलेलें त्या रमणीचे अतुलनीय सौंदर्य यावेळीं दिवसाच्या ढळढळीत प्रकाशांत जणू काय पूर्णपणे स्वर्गीय तेजानें तळपत होते ! अहाहा ! काय हे परमेश्वराचे अगाध निर्माण चातुर्य ! या पृथ्वीवरील रमणी खरोखरच का इतक्या सुदर असू शकतात ? सेनापति रुस्तमखाच्या हृदयात अनेक विचार तरग येऊ लागले. त्या विचारमालिकेत तल्लीन होऊन मेहेरजानच्या हाकेला प्रत्युत्तर द्यावयाचेही त्या बिचाऱ्याला बिलकूल भान राहिले नाही !

पुनः मेहेरजानने कोमल कंठाने हाक मारिली—" रुस्तम अली ! "

रुस्तम विचार मालिकेतून खडबडून जागा झाला ! त्याने कपित स्वराने विचारले " बेगमसाहेबाचा काय हुकूम आहे ? "

" काल रात्री दामोदराच्या तीरावर सेनापति रहमतखांबरोबर तुम्हीच का होता ? "

" होय बेगमसाहेब ! "

" रहमतखा सेनापतिसाहेब कुठ आहेत?"

" काल रात्री आपणाला येथे आणल्यावर काही अत्यत जरूरीच्या कामासाठी ते कोठे निघून गेले आहेत. "

" कुठ गेले आहेत ? "

" ते मला ठाऊक नाही बेगमसाहेब ! सेनापति साहेबाचे बेत आम्हाला कधीहि कळत नाहीत. "

" मग त्याच्या जागी आपणच आहा वाटत ?"

"होय, परत येईपर्यंत खासाहेबानी मला येथील बदोबस्त नीट ठेवण्याचा हुकूम दिला आहे.'

रुस्तमच्या या भाषणाने मेहेरजानला तिच्या स्थितीचे स्मरण ताजे झाले. शेर अफगाणसारख्या बलाढ्य व वैभवशाली सरदाराची आपण धर्मपत्नी ! परतु एक

सामान्य सैनिकांची, बंदिवान या नात्याने आपणाला त्याची विनवणी करण्याचा प्रसंग यावा, यापेक्षां मरण बरें असें तिला होऊन गेलें !

रुस्तमकडे भेदक दृष्टीने पहात क्रोधकंपित स्वरानें मेहेर ह्मणाली "होय, तुमची मी बंदिवान आहे, हे मला चांगले कळते आहे ! माझे वैभव विसरून तूर्त तुमच्या बंदोबस्तात मला राहिले पाहिजे हेहि मला ठाऊक आहे तुमच्याच कपटाने मला ही स्थिति आली आहे समजलां ?"

बिचारा रुस्तम जडमूढच होऊन गेला ! तो नम्रपणें हात जोडून मेहेरजानला ह्मणतो "बेगमसाहेबानीं या बंद्याला क्षमा करावी. आह्मी शहानशहाच्या हुकुमाने आपणाला साम्राज्ञीपदावर आरूढ करण्याकरतां येथें आलो आहो. याचें बेगमसाहेबाना विस्मरण झाले असावे असे वाटते. या दासाची यात कांहीं कसूर नाही सरकार !"

"ठीक आहे, मी तुमची राजी होणार आहे हे नीट ध्यानात ठेवा तुमच्या या कडक बंदोबस्तामुळे आह्माला फार त्रास होतो आहे. माझ्या आप्तेष्टाना माझी गाठ घेण दिखील तुमच्या पहाऱ्यामुळ कठिण झाल आहे बड्या घराण्यातल्या गोषात असणाऱ्या माझ्या मैत्रिणींनी माझी भेट तरी कशी घ्यावी ? वर्धमान सोडून मी आता कायमची दिल्लीला जाणार आहे. तिकडे जायच्या पूर्वी माझ्या साऱ्या आप्ताना अन् मैत्रीणींना भेटल तर पाहिजे ? आल का तुमच्या लक्ष्यात हे, रुस्तम अल्ली ?"

पण रुस्तमच्या हे लक्ष्यांत यावयाला त्याचें लक्ष्य जागेवर होते कोठे ? ते सुंदरी मेहेरउन्निसाच्या मनोहर स्वर्गीय लावण्यपानात अगदीं दंग होऊन गेले होते ! त्याच्या हृदयाच्या अत्यंत गुप्त अशा स्थानी त्याच्या प्राणांत, त्याच्या नेत्रयुग्मात, मस्तकांत, जिकडे तिकडे मेहेरचे मोहक स्वरूप खिळून राहिले होते ! तिच्या सौंदर्यमंदिरेचे पान करून रुस्तम बेहोष होऊन गेला होता—त्याचें मस्तक भडकून गेले होतें ! त्याला जिकडे तिकडे, समस्त विश्वाच्या प्रतिकेंद्रात, हृदयाच्या निभृतकंदरांत मेहेरचे निरुपम लावण्य शतगुणित होऊन भरून गेलेले दिसत होते. स्वर तरी किती गोड ! आपणाला तिने हाक किती मिठास स्वरात मारली—"रुस्तमअल्ली !" मेहेरजानच्या या हाकेने रुस्तम जडमूढ झाला—त्याचा आत्मा स्वर्गसुखात पोहू लागला ! त्याला इहजगताचें भानच नाहींसे झाले—केवळ त्याच्या कर्णरध्रांत "रुस्तम अल्ली, रुस्तम अल्ली !" एवढीच मेहेरची हाक सारखी घुमत होती !"

आपल्या प्रश्नाला रुस्तमकडून कांहींच उत्तर येत नाही, असे पाहून मेहेरने पुन: त्याला हाक मारली "रुस्तम अल्ली !'

"काय बेगमसाहेब ?"

'इतका वेळ मी तुह्माला काय बोलले, तिकडे लक्ष्यच नव्हत वाटत ? तुमचा हा कडक पहारा मला फार त्रासदायक होतो आहे."

मेहेरजानच्या अर्धप्रकाशित मुखकमलाकडे नजर लावून रुस्तम जड स्वराने अडखळत ह्मणाला, "तर मग बेगमसाहेबांनी काय तो हुकूम द्यावा."

"माझ्या महालाकडे येणाऱ्या पालख्या पहारेकरणींनी न तपासता तशाच मजकडे येऊ द्याव्या, अशी व्यवस्था तुह्मी माझ्यासाठीं करा."

"अशक्य !–अगदी अशक्य !"

मेहेर आश्चर्याने थक्कच होऊन गेली !

प्रकरण चवथें.

—:*:—

रुस्तम बंदिवान् !

आपल्या विनंतीला रुस्तमकडून नकार मिळेल अस मेहेरजानला मुळींच वाटले नव्हते. स्वामिभक्त रहमतखाप्रमाणे रुस्तमहि आपल्या बेताला अडथळा घालील अशी तिची कल्पनाच नव्हती ! रुस्तमखा किती झाले तरी अगदी तरुण होता. रहमतखा इतका जगाचा विशाल अनुभव त्याला असणेच शक्य नव्हते. धूर्त रहमतखा जसा आपल्या प्रत्येक डावातून पार पडला, तसा रुस्तम पडणार नाही अशी मेहेरजानची पक्की खात्री होती. आपल्या अवगुंठित मुखाकडे त्याची सारखी दृष्टी लागून राहिली आहे, आपला मुखचंद्र दृष्टीस पडण्याकरिता तो चकोराप्रमाणे अत्यंत उत्सुक होऊन राहिला आहे, हे त्या चतुर रमणीच्या ताबडतोब लक्ष्यात आल्यावाचून राहिले नाही ! व या गोष्टीचा पूर्ण फायदा घेण्याचा तिने निश्चय केला.

कांहीं वेळाने मृदु स्वराने मेहेरजानने रुस्तमला विचारले, "काय ह्मणता सेनापति साहेब ? मजकडे येणाऱ्या पडदानशीन मानकरणीच्या पालख्या तपासल्याशिवाय आत येऊ देण्याची तुह्मी व्यवस्था नाही करीत ?"

रुस्तमची दृष्टि मेहेरच्या मुखमंडलावरून एक क्षणभरहि इकडे तिकडे हालत नव्हती. तो कंपित कंठाने पुनः ह्मणाला, "तशी व्यवस्था होणे बिलकुल अशक्य आहे."

हें ऐकतांच मेहेरउन्निसाने आपल्या चेहऱ्यावरील बुरखा एकदम दूर केला ! तत्क्षणी रुस्तम चमकून दोन पावले मागे सरला. कृष्णमेघाच्या पटलातून पौर्णिमेचा पूर्णचंद्र एकदम प्रगट होताच ज्या प्रमाणे जगत्सृष्टीवर अपूर्व तेज विलसू लागते, त्या प्रमाणे मेहेरजानचा मुखचंद्र अवगुंठनवस्त्रातून एकाएकीं बाहेर पडतांच तिचे अंतःपुर जणु काय स्वर्गीय तेजाने प्रकाशमान झाले ! मात्र पौर्णिमेच्या चंद्राप्रमाणे मेहेरउन्निसाचा मुखचंद्र यावेळीं शांत व सुप्रसन्न दिसत नव्हता ! त्याच्यावर क्रोधाची किंचित् रक्तछाया पसरली होती. स्त्रीसुलभ लज्जा व विनय याचा यावेळीं मेहेरने मुद्दामच आपल्या कार्यसाधनार्थ त्याग केला होता.

रुस्तमकडे कठोर दृष्टिपात करीत मेहेर क्रोधाने त्याला ह्मणाली, "काय ? अशक्य ! खुद्द दिल्लीपतीचा तुह्माला असा हुकूम आहे वाटते ? माझ्या अंतःपुरावर कडक पहारा ठेवून मजकडे येणाऱ्या माझ्या आप्तेष्टाना अन् माझ्या मैत्रिणीला तुह्मी अडथळा करावा, अशी का दिल्लीच्या बादशहाची तुह्माला आज्ञा आहे ?"

रुस्तम अडखळत ह्मणाला, "नाही बेगमसाहेब ! शहानशहानी असा हुकूम आह्माला दिलेला नाही. थोड्याच अवधीत दिल्लीच्या उच्च राजपदावर विराजमान होणाऱ्या साम्राज्ञीला लवमात्रहि त्रास पोंचू नये, अशीच त्याची इच्छा असणार."

"तर मग तुमचाच का हा हुकूम"

"होय बेगमसाहेब !"

"असा हुकूम तुह्मी का करतां ?"

" दासाच्या कसुरीची माफी असावी, बेगमसाहेब ! आह्माला आमचें कर्तव्य चोख रीतीने बजावलेच पाहिजे. सेनापति रहमतखां येथून जातांना आपल्या अंतःपुरावर कडक पहारा करण्याविषयीं मला बजावून गेले आहेत, आणि त्यांचा हुकूम ह्मणजे प्रत्यक्ष दिल्लीश्वराचाच हुकूम आह्माला वाटतो ! "

रुस्तम एवढे कसे तरी अडखळत अडखळत बोलला. पुढे त्याला कांहीं बोलताच येईना. मेहेरजानच्या अतुल रूपराशिकडे तो अचल दृष्टीनें सारखा पहात उभा राहिला होता. त्याच्या हृदयात काही विलक्षणच विकार कल्लोल करू लागले. त्याच्या शरीराच्या प्रतिशिरेत जणु काय विद्युत्तरंगाचे झटके बसू लागले. एका मेहेरउन्निसाच्या स्वर्गीय सौंदर्याने रुस्तम अगदींच पागल बनून गेला ! या प्रचंड विश्वाच्या अणुरेणूत त्याला त्या मनोमोहिनीचे दिव्य मुखमंडलच दिसू लागले. एका अर्धघटकेत आपली अशी अवर्णनीय स्थिति का व्हावी हे त्याचे त्यालाच समजेना !

रुस्तमची ही वेड्यासारखी स्थिति मेहेरच्या चटकन ध्यानात आली. त्याच्या हृदयात चाललेल्या विकाराची खळबळ जणु काय त्या सुंदरीला स्पष्टपणे ऐकू येत होती ! आपल्या रूपाच्या अमिषाला वश होऊन हा मासा आपल्या जाळ्यात पुर्णपणे अडकणार अशी तत्क्षणीं मेहेर उन्निसाची खात्री होऊन चुकली.

तिने आपल्या विषारी नयनधनूतून एक तीव्र कटाक्षबाण रुस्तमवर सोडला व विनयाने ओढणी ओढून आपला मुखचंद्र पुनः अर्धवट झांकून घेतला. हे पाहून रुस्तम अधिकच वेडा बनला ! वक्र दृष्टीने रुस्तमकडे पहात अत्यंत कोमल स्वरानें मेहेरजान ह्मणाली, " रुस्तमअल्ली ! माझी एक विनंति तुह्माला मान्य केलीच पाहिजे ! "

" धन्याने सेवकाला विनंति करावयाची नसते—बेगम साहेबांनीं बंद्याला वाटेल तो हुकूम करावा, तो शिरसा मान्य करायला सेवक तयार आहे. "

" सेनापतीसाहेब ! काटवाहून माझी प्रियसखी मोतीराणी वर्धमानला मला भेटायला येणार आहे. "

" ठीक आहे, खुशाल येऊद्या. बेगमसाहेबांना आपल्या मैत्रिणींना भेटावयाला कोणाचीहि अटक नाही. "

" तिची पालखी न तपासता तिला पहाऱ्यातून आत येऊ देण्याची तजवीज तुह्मला केली पाहिजे. "

रुस्तम पुनः सकटात पडला. स्वामिभक्ति व रूपलालसा या दोघात तुंबळ युद्ध सुरू झाले. मेहरजानला स्पष्टपणे पुनः नकारात्मक जबाब देणे त्याच्या अगदी जिवावर आले. इकडे रहमतखाचा हुकूम अमान्य करण्याचे धाडसहि त्याच्या अंगी नव्हते. ! बराच वेळपर्यंत तो विचारात निमग्न होऊन गेला होता. मेहेरला काय उत्तर द्यावें, याचा त्याला कांहींच ठाम निश्चय करता येईना.

आपल्या विनंतीला रुस्तमकडून कांहींच जबाब येत नाहीं, असे पाहून मेहेरउन्निसाने त्याला पुनः विचारले " रुस्तमअल्ली साहेब ! मग आपला विचार काय ठरला ? माझ्या मैत्रिणीची शिबिका तपासल्या शिवाय आपण पहाऱ्यातून आंत येऊ देणार कीं नाही ?"

रुस्तम अडखळत अडखळत ह्मणाला: “ मला क्षमा करा बिबिसाहेब! या संबंधाने मी आतांच कांहीं निश्चित सांगू शकत नाहीं. अन आतांच या गोष्टीचा जबाब आपणाला दिला पाहिजे असे मला वाटत नाहीं. राणीसाहेब काटवाहून उद्यां येथे येऊन पोचतील. आज सायंकाळपर्यंत नीट विचार करून आपणास कायतें मी उत्तर देईन. प्रश्न फार बिकट आहे—यामुळे मजवर मोठी जबाबदारी येणार आहे, तेव्हा आतांच उत्तर न मिळाल्यामुळे बिबिसाहेबानीं मजवर रागाऊ नये अशी विनति आहे. कदाचित तोंपर्यंत सेनापती साहेबही येऊन पोचण्याचा संभव आहे. ”

“ कांहीं हरकत नाहीं. रुस्तमअली! आपण जा आता—मात्र सायंकाळ पर्यंत मला काय ते जरूर कळवा. ” रुस्तमकडे स्निग्ध दृष्टीने पहात ती रमणी हंसत हसत ह्मणाली.

रुस्तम मेहेरजानला नम्रपणें प्रणाम करून हळुहळु तेथून निघून गेला. त्या सुरसुंदरीच्या मधुर सहवासात आणखीही काल काढण्याचे त्याच्या मनात होते—परंतु अतिप्रसंग करणे बरे नव्हे, पहिल्याच भेटीला आपल्या वर्तनानें मेहेरजानचें मन आपणाविषयीं कलुषित होऊं देता उपयोगी नाहीं, असा विचार करून मेहेरनें निरोप देताच तो नाइलाजानें तेथून निघून गेला.

परंतु सेनापती रुस्तम मेहेरजानच्या महालात आला, त्यापेक्षा अगदीं भिन्न मनःस्थितींत तो तेथून निघून गेला. त्याचे हृदय सर्वस्वी मेहेरजानरूप बनून गेले होतें! शेवटीं निरोप देतांना सुंदरी मेहेरजानच्या ओष्ठांवर जे मोहक हास्य विलसत होतें, त्यानें तर रुस्तमला अगदींच वेड लावून सोडले! त्या मंद स्मितानें त्याच्या हृदयात अनेक आशा उत्तेजित झाल्या! त्याला चोहोंकडे त्या देवरमणीची मोहिनी मूर्तिच दिसूं लागली. शेर अफगाणच्या वाड्यासमोर असलेल्या उद्यानातील नानाविध पुष्पवाटिकांतील मल्लिकादि मनोहर पुष्पानीं मेहेरच्या सुंदर मुखाची कोमलता चोरून घेतली आहे, असाच पागल रुस्तमला भास होऊं लागला! वर आकाशमंडळात मेघाला आलिंगन देणाऱ्या पापियांनं जणु काय मेहेरजानचा कोमल व उच्च कंठस्वर हरण केला आहे, असे त्याला वाटले! नील गगनाच्या विचित्र वर्णछटेत त्या सुंदरीच्या सुंदर अवगुंठन वस्त्राचीं छटाच प्रतिबिंबित झाली आहे, असा रुस्तमला भ्रम होऊं लागला! ज्या नयनधनूतून त्याजवर कटाक्षशराचा वर्षाव होत होता, तीं धनुष्ये तरी किती मनोहर! त्या सुंदरीचा स्वर तरी किती मंजुल आणि मिष्ट! तिनें रागानें मान वळून कित्येक वेळा आपणाकडे पाहिले, ते तरी किती सुंदर! त्या क्रोध दृष्टीतहि एका प्रकारचे माधुर्य होते! जे पहावे किंवा ज्याचे स्मरण करावें ते ते सुंदरच! ‘ किमिवहि मधुराणामंडन नाकृतीनाम् ’ असाच प्रश्न रुस्तमपुढे त्या वेळीं उभा राहिला! परमेश्वराने असें अलौकिक सुंदर रुप आपल्या दृष्टीस पाडून आपणाला ही जन्माची तळमळ का लावली? हे दुर्दैव कीं सुदैव, ते रुस्तमला कळेना! दिल्लीश्वराचा नूतन सेनापति याप्रमाणें रूपमोहात पूर्णपणे सांपडला! त्याच्या सर्वनाशास हे लावण्यरुपी जहाल जहरच कारण झाले! आपण कोण, आपले कर्तव्य काय, आपणावर आपल्या प्रभूनें ठेविलेल्या विश्वासाचा आपण

समूळ नाश कसा करतो आहों, या सर्वांचा रुस्तमला अजिबात विसर पडला!

त्याला नरकमार्गाशिवाय समोर कांहींच दिसेना! त्याच मार्गाने तो सारखा बेधडक जाऊ लागला. सैतानाची रुस्तमवर पूर्ण मोहिनी पडली—त्याचा तो विकत घेतलेला बंदा गुलाम बनला!

मेहेर उन्निसाच्या महालातून निघून गेल्यापासून त्या लावण्यलतिकेचे आपणास पुनः दर्शन कधी होईल, याच गोष्टीचा रुस्तमला सारखा ध्यास लागून राहिला. तिचे दर्शन घ्यावयाचे ह्मणजे पुनः कोणत्यातरी निमित्ताने त्याला तिच्या महालात जाणे भाग होतें. असे कांहीं निमित्त रुस्तमला शोधूनहि सापडेना. मेहेरजानने केलेल्या विनतीचा जबाब देण्यासाठी सध्याकाळी तिच्या महालात जाण्याचीच कायती संधि त्याला मिळणार होती. अर्थात् सायकाळ होईपर्यंत मेहेरच्या दिव्यरूपाचे कल्पना चक्षूनी निरीक्षण करीत त्याला तसेच थाबावे लागले. अत्यंत आतुर हृदयाने तो सायकालाची मार्गप्रतीक्षा करीत होता. कांहीं केल्या त्याचा वेळ जाता जाईना! एक एक पळ ह्मणजे रुस्तमला युगाप्रमाणे दीर्घ भासू लागले! 'प्रणयी पुरुष, वेडा आणि कवि, हे एकाच मालिकेतील मणि आहेत' असे एका पाश्चात्य कवीने ह्मटले आहे, ते अगदी अक्षरशः खरे आहे. एखाद्या उन्मादग्रस्त वेड्या मनुष्याप्रमाणे रुस्तमच्या कल्पना भलतीकडेसच भरकटू लागल्या. एक एक असंभवनीय विचाराची व कल्पनाची मालिका त्याच्या मस्तकात सारखी भ्रमण करू लागली! दिवसाच्या दीर्घपणाच्या विचारांत रुस्तमला किती तरी वेळ असे वाटले कीं, सूर्यनारायण आपल्या स्थानावरून आज खास कोठे तरी भरकटला आहे! नाही तर अजून संध्याकाळ का होऊ नये?

रुस्तम दुराशेने उन्मत्त होऊन गेला होता. मेहेरजानच्या नुसत्या स्मरणाने त्याच्या हृदयाला अनेक वृश्चिकदंशाप्रमाणे भयंकर यातना होऊ लागल्या! आपल्या एखाद्या जिवलग मित्रापाशी आपल्या दारुण यातनांचा पाढा वाचून हृदय शांत करावे तर अशी निर्लज्जपणाची गोष्ट कोणापाशी काढावयाला त्याला धीर होईना! आणि होणार तरी कसा? जी सुंदरी अल्पावधीतच समग्र भरतखंडाच्या सम्राटाची पत्नी—भारतेश्वरी होणार—तिच्याविषयी आपणासारख्या एका क्षुद्र शिपुरड्याने पापलालसा बाळगून तिचा कोणापाशी आपल्या तोंडानें उच्चार करावयाचे धाडस रुस्तमसारख्या सेनापतीला कसे व्हावे? मनात चाललेल्या काहुराविषयी रुस्तमच्या मुखातून चकारशब्द बाहेर पडताच तत्क्षणी त्याला प्राणदंडच झाला असता! बरे हृदयातील या यातना एखाद्या मित्राशी ओकून न टाकाव्या तर धडधड जळणाऱ्या हृदयाची शांति व्हावी कशी? हाय दुर्भाग्य! याला उपाय काय? हतभाग्य रुस्तम प्रतिक्षणी वाढणाऱ्या दारुण ज्वालात नखशिखांत जळू लागला!

रुस्तम अलीच्या वेड्या कल्पनांना बिलकूल न जुमानता भगवान् सूर्यनारायण दररोजच्या प्रमाणेच आपला गमनमार्ग शांतपणे हळु हळु आक्रमण करीत होता. नियमित काळी तो आपला दीर्घ प्रवास संपवून अस्तगिरीवर येऊन ठेपला. शेवटीं, रुस्तम ज्या सायकालाची इतक्या आतुर हृदयानें वाट पहात होता, तो सायकाल आला!

रात्रीच्या आगमनाबरोबर रुस्तमची आशाहि सरसावू लागली. प्रतिक्षणी मेहेरजानच्या निरोपाची तो चातकाप्रमाणे वाट पहात होता.

रुस्तमला फार वेळ वाट पहावी लागली नाही. सायकाल होऊन काळोख पडण्याच्या मुमारास आपल्या कृष्ण वर्णाने अधकारासहि लाजविणारी अशी एक विक्राळ स्वरूपाची तार्तार पहारेकरीण त्याच्या तबूत येऊन ठेपली रुस्तमचा आनद हृदयात मावेना! 'आपणाला बेगमसाहेबानी आताच्या आता बोलाविले आहे' हे त्या तार्तारणीचे घोगऱ्या आवाजाने उच्चारलेले शब्द त्यावेळी रुस्तमला अमृतापेक्षाहि मधुर लागले.

तत्क्षणी रुस्तम विद्युद्वेगाने उठला. आपला ऐटदार जामानिमा करून, आपले सुदर रूप पोषाखाच्या टापटिपीने अधिकच सुदर करून रुस्तम त्या पहारेकरणीबरोबर मेहेरजानच्या अत:पुराकडे निघाला तिच्या महालाच्या एका एकीकडच्या निर्जन खोलीत एका सुदर पलगावर मेहेर उन्निसा चिंतेत निमग्न होऊन बसली आहे असे त्याच्या दृष्टीस पडले. त्या सुदरीचे आळित्याच्या रगाने लाल केलेले सुदर चरणयुगुल पलगाच्या खाली अथरलेल्या एका चित्रविचित्र रगाच्या उची गालिच्यावर स्थिरपणाने विराजमान झाले होते तिचे मुखकमल एका पिरोजी रगाच्या तकतकीत रेशमी ओढणीने अर्धवट झाकून गेले होते. अवगुठन वस्त्राच्या आत देव मन्मथाचे ते अमोघ विषमय धनुर्बाण सज्ज होते. भ्रमराप्रमाणे काळेभोर असणारे तिचे मोकळे केश त्या सुदर मुखचद्राच्या सभोवार मेघखडाप्रमाणे पसरले होते. दामोदराच्या बाजूने मद मद वहाणाऱ्या मृदु वायुच्या तरगानी ते चचलपणाने मधून मधून हलत होते. रुस्तमला तेथे पोचवून तार्तारीण तेथून निघून गेली.

रुस्तम खोलीत येताच मेहेरजान आपल्या विचार मालिकेतून जागी झाली. तिने एकवार त्याच्याकडे हसून पाहिले. तिचे ते स्मित रुस्तमला स्वर्गसुखापेक्षाही अधिक वाटले. त्याने तिला लवून तीनदा कुर्निसात केला.

रुस्तमच्या प्रणामाला आपल्या मनोरम ग्रीवाभगाने उत्तर देऊन मेहेरजानने त्याला मृदु स्वराने विचारले " मग काय रुस्तमअली ? आपला काय विचार ठरला ? मी सकाळी केलेली विनति आपण मान्य केली असच मी समजू ना ? "

मेहेरच्या या प्रश्नाला रुस्तमने काही उत्तर दिले नाही. त्या पापिष्ठाच्या मनात त्या वेळी काही निराळेच विचार चालले होते. काही विचार स्थिर करून रुस्तमने चोहोकडे बारीक नजरेने पाहिले. त्याच्या मनावर सैतानाचा पगडा बसला होता., हे त्याच्या कावऱ्या बावऱ्या चेहेऱ्यावरून उघड दिसत होते. खोलीत चिटपाखरूहि नव्हते ! रुस्तमची ही चलबिचल मेहेरजानच्या लक्ष्यात आली नाही असे नाही. परतु त्याच्या मनात त्यावेळी मनुष्यत्वाला लाजविणारे राक्षसी विचार घोळत असतील अशी त्या बिचारीची मुळी कल्पना देखील नव्हती !

मेहेरने किंचित् कोपदर्शक स्वराने विचारले, " रुस्तम अली ? मला तुम्ही उत्तर का देत नाही ? तुमचा काय विचार ठरला ? "

तरीहि रुस्तमकडून चकार शब्द नाही. मनातील भाव त्या सुदरीपुढे बोलून दाखविण्याचे त्या पापिष्ठाला धाडसच होईना.

प्रतिक्षणीं मनातील गोष्ट तिला सांगून मोकळे व्हावें असे त्याला वाटे, परंतु तोंडातून शब्दच फुटेना! जितके वेळ ते शब्द त्याच्या जिव्हाग्रावर येत तितके वेळ रुस्तमचे हृदय आणि जिव्हा दोन्हींहि हीनशक्ति होऊन ते तसेच परत जात!

मेहेरजानला त्याच्या या वर्तनाचा कांहीं अर्थच कळेना! रुस्तमकडे एकवार क्रोधानें पाहून ती तिरस्कारपूर्ण स्वरानें ओरडली. " रुस्तम अली! तुह्मी दिल्लीच्या बादशहाचे वडे सेनापती! तुमचा अधिकार केवढा! अन् असल्या क्षुल्लक गोष्टीला हो की नाहीं जबाब तुह्माला इतक्या अवकाशानें सुद्धा देता देऊ नये ही मोठ्या शरमेची गोष्ट आहे! असल्या क्षुद्र गोष्टीच्या मीमांसेलाच, जर तुह्माला इतका वेळ लागू लागला, तर तुमच्या हातून कोणतेहि कार्य कधींहि पार पडायचें नाहीं! धिःकार असो तुमच्या सेनापतिपणाला!"

इतक्या थरावर गोष्ट गेल्यानंतर रुस्तमला आतां स्तब्ध बसणें शक्यच नव्हते. आतां कसा तरी धीर केलाच पाहिजे असा विचार करून तो अडखळत ह्मणाला, तसें नव्हे बेगमसाहेब! 'मीमांसा' ठरवून मी प्रत्यक्ष कार्याला हातहि घातला आहे. सकाळपासून मी त्याच गोष्टीच्या विचारांत आणि उद्योगांत आहे. पालख्याच्या तपासणीसंबंधीं तर राहोच—मी त्याच्याहि पुढच्या गोष्टींचा विचार करून ठेवला आहे—"

" काय तो?"

" माझ्या कर्तबगारीविषयीं आपणाला जी शंका आतां आली आहे ती माझ्या या धाडशी विचारानें नाहींशी होईल अशी माझी खात्री आहे "

" तुमच तह्मणणं अजून नाहीं माझ्या लक्ष्यांत आलं!"

" आपणाला आजच्या आज—सेनापति रहमतखा येथं नाहींत तो—येथून मुक्त करण्याचा मी विचार केला आहे बिबिसाहेब!"

" अगबाई! खर की काय?" मेहेर आश्चर्यानें एकदम उद्गारली!

" काल मध्यरात्रीं दामोदराच्या तीरावर सेनापती रहमतखाशीं आपल्या ज्या गोष्टी झाल्या, त्या सर्व मीं ऐकल्या. दिल्लीपतींचे प्रमुख सेनापति असताहि रहमतखानाला काल जी गोष्ट करण्याचें धाडस होईना, ती गोष्ट मी एक क्षुद्र सैनिक असताहि करून दाखविणार आहे. आतां तरी माझ्या कर्तबगारीविषयीं बेगम साहेबांना खात्री पटते की नाहीं?"

रुस्तमच्या भाषणावर मेहेरउन्निसाचा एकाएकीं विश्वासच पटेना! पटणार तरी कसा? आपण नाना तऱ्हांनीं विनण्या करून किंवा राग लोभ दाखवूनहि जी गोष्ट रहमतखाकडून झाली नाहीं, ती गोष्ट हा तरुण सेनापती करीन ह्मणतो, ही गोष्ट त्या बिचारीला खरी कशी वाटावी? रुस्तमच्या या आश्वासनानें मेहेर खरोखरीच फार गोंधळून गेली.

रुस्तमकडे भेदक दृष्टीनें पहात मेहेरउन्निसा त्याला ह्मणाली, "सेनापतीसाहेब! मला अजूनहि तुह्मी ह्मणतां तें खरें वाटत नाहीं."

" का बरे बेगमसाहेब? मजवर आपला विश्वास नाहीं का?"

" तुह्मी कोणाच्या हुकुमानं माझी मुक्तता करणार?"

रुस्तम धीर गंभीर स्वरानें ह्मणाला, " माझ्या स्वतःच्या हुकुमानें! माझ्या

स्वतःच्या शक्तीच्या, हिमतीच्या आणि इच्छेच्या बलावर मी आपली मुक्तता करीन असे मी आपणाला वचन देतो."

मेहेर आश्चर्यानें ह्मणाली, "काय ह्मणतां सेनापती साहेब? तुमच्या स्वत.च्या हिमतीवर तुह्मी माझी मुक्तता करणार? तर मग माझ्या मुक्ततेबद्दल तुह्माला मजकडून मोबदला तरी काय पाहिजे आहे?"

मेहेरच्या या प्रश्नानें रुस्तम किंचित् हसला—परतु त्या हास्यात खिन्नपणाची विशेष झाक मारीत होती. तो मनात ह्मणाला, "सुदरी! तुजपाशी मी मोबदला तरी काय मागू? जो मोबदला मी मागेन त्याच्याशी समग्र विश्वाच्या दानाची देखील कधी तुलना होणार नाही!"

'रुस्तमअली! आपले मजवर फार उपकार आहेत आपणाला यात फार धोका."

"होय बेगमसाहेब! आपणाला कल्पना नाही अशी सकटे आपल्या मुक्ततेमुळे मजवर कोसळणार आहेत. आपल्या मुक्ततेसाठी मला प्राणत्यागहि करावा लागेल!"

मेहेर कृतज्ञतादर्शक स्वरानें ह्मणाली," केवढे तुमचे उपकार हे! माझ्यासाठी आपण मरायलाहि का बर सिद्ध झाला आहा?"

रुस्तमच्या आशा पुन. उत्तेजित होऊ लागल्या! तो आवेगपूर्ण गद्गदकठाने ह्मणाला, "आपणाला काय सागू बेगमसाहेब! आपणाकरता जीवनविसर्जन करावयाचा माझा दृढनिश्चय होऊन चुकला आहे. तो कालत्रयींहि आता फिरावयाचा नाही. आपली जी स्थिति तीच माझी! आपल्या जीविताशी माझे जीवित, आपल्या आत्म्याशी माझा आत्मा दृढपाशानें बद्ध करण्याची मीं प्रतिज्ञा केली आहे! आपल्या अनुग्रहावर केवळ आत माझ्या जीविताचे सुखसर्वस्व अवलबून आहे! बिबिसाहेब! आपणापाशीं आतां हृदय उघडें करून दाखविल्याशिवाय गत्यंतर नाही. आपण आणि आपल्या या भुवनमनोहर लावण्यानेच माझा सर्व नाश केला आहे. कालची रात्र ह्मणजे माझ्या आयुष्यातील दुर्दैवाची सीमा होय. काल जर आपण माझ्या दृष्टीस पडलां नसता, तर प्रभद्रोही होऊन मला अशा दारुण यातनात जन्म कठावा लागला नसता! आपणाशीं एकजीव झाल्याशिवाय आता मला जिवत राहताच येणार नाही!"

रुस्तमच्या मुखातून यापैकीं एक एक वाक्य बाहेर पडत असता मेहेरची चमत्कारिकच स्थिति होऊ लागली! रुस्तमचे प्रत्येक अक्षर तिच्या हृदयाला भयकर मर्मयातना देऊ लागले! त्या पाप्याच्या पापी हृदयाची तिला आता चागली ओळख पटली. तिच्या नखशिखात सर्व शरीराचा क्रोधाने भडका उडाला—मुखमडल क्रोधानें लालबुद होऊन गेले. तिचे शरीर थरथरा कापू लागले त्वेपानें बेफाम झालेल्या वाघिणीप्रमाणे उग्र रूप धारण करून मेहेरजान कपित स्वरानें ओरडली, "नीचा—पापिष्टा—सैनाना! कोणापुढे काय बोलतोस हे? तुझ्या पापी हृदयातील पापीलालसा मजपाशीं उच्चारून दाखविताना तुझ्या त्या नष्ट जिव्हेचे शतशः तुकडे कसे झाले नाहीत! कावळ्यानें हसीचें पाणिग्रहण करण्याची इच्छा कशाला धरावीं? जा येथून काळे कर! कोण आहे ग तिकडे मरजीना!—"

असे ह्मणून मेहेर खोलीच्या दरवाजापर्यत त्वेशानें गेली.

रुस्तमवर आकाशच कोसळल ! कामा-धपणाच्या भरात आपण भलतेच करून बसलो हे आता त्याच्या चागले ध्यानात आले. आता या धाडसाचा परिणाम काय होणार ? कैद--शृखली, कारागृह, उपास, मरण ही त्याच्या डोळ्यासमोर स्पष्टपणे दिसू लागली. मृत्यूच्या कल्पनेने हृदयाला धक्का बसला !

क्षणार्धात मेहेरच्या मागोमाग धावत जाऊन तिच्यापुढे पडून त्याने। तिचे पाय धरले व करुणावाणीने तो बोलू लागला "क्षमा करा, बेगम साहेब ! या अधम चाडाळाला क्षमा करा. या पाप्याच्या हातून भयकर अपराध घडला आहे माझा भ्रम पार नाहीसा झाला ! कृपा करून ही हकीगत आणि माझा नीच-पणा कोणाच्याहि कानावर न जाईल असे करा. जाईल तर त्यात दोघाच्याहि नावाला कलक आहे आपण मला क्षमेचे वचन द्याल तर मी येथून जन्माचे काळे करून जातो. माझी पापमूर्ति आपल्या पुनः कधीहि दृष्टीस पडणार नाही. वेडाच्या लह-रीत मी भलते सलते बरळलो, ते सारे वि-सरून जा आणि मला क्षमेची भिक्षा घाला मी हे उन्मादाच्या भरात नीच कृत्य केले. नाहीतर हा लहान तोडी मोठा घास मी का घेतला असता ? बेगम साहेब ! माझ्या-सारख्या हतदैवी क्षुद्र मनुष्याला मरण-दड देण्यात आपल्यासारख्या उच्च दर्जाच्या स्त्रीला काय लाभ ? "

मेहेरचे हृदय या शब्दानी द्रवले नाही. ती ओरडून ह्मणाली. ' पिशाच्चा ! आपल्या पापी भाषणाने माझे कान अपवित्र करू नकोस--जा--चालता हो--पुन. माझ्या दृष्टीस पडू नकोस--"

पडत्या फळाची आज्ञा घेऊन रुस्तम द्रुत पदाने तेथून निघून गेला. जाताना त्याने मेहरजानला प्रणाम देखील केला नाही. प्राणभयाने आणि अपमानभयाने बिचारा भांबावून गेल्याने किंकर्तव्यमूढ होऊन गेला होता. शेर अफगाणच्या वाड्याबाहेर पडताच त्याने तडक सिबिराची वाट धरली.

या वेळी रात्र बरीच सरसावली होती. अधकाराने आपले साम्राज्य अबाधितपणे चहूकडे विस्तारले होते रुस्तमच्या तोंडा-वरही कृष्णतेने आपली छवि पसरली होती. एखाद्या प्रेताप्रमाणे मलिन मुखाने तो शिबिरात पोचला तो--काय दुर्दैव ! स्वतः सेनापति रहमतखा आपलीच वाट पहात तेथे बसला आहे असे रुस्तमच्या नजरेस पडले

रुस्तम आलेला दृष्टीस पडताच रहमतन कठोर स्वराने त्याला विचारले. " रुस्तम ! तू या वेळी कोठे गेला होतास ? "

रहमतखाच्या त्या घनगभीर स्वराने रुस्तमच्या पापहृदयात एकदम धस्स झाले. कापत कापत त्याने उत्तर दिले, " बेगम साहेबानी मला बोलावणे पाठविल्यामुळे मी त्याना सलाम करावयास गेलो होतो.

" कशाला त्यानी बोलावले होते ? "

" अतःपुरात त्याना भेटायला येणाऱ्या आप्तमित्राच्या पालख्या पहारेकरणीनी न तपासता तशाच सोडाव्या ह्मणून बेगम साहेबानी मला विनति केली. "

" मग तू त्याना काय उत्तर दिलेस ? "

" काही नाही "

रुस्तमच्या मुखातून हे शब्द बाहेर पडतात न पडतात. तोच वृद्ध रहमतखा

एकदम आपल्या जागेवरून उठून त्याच्या जवळ आला. त्या ह्मातान्याचे सर्व शरीर क्रोधाने कांपू लागले. त्याच्या अंगी या वेळी तरुणाची शक्ति संचरली ! तो क्रोध स्वराने ओरडला " हरामखोरा ! विश्वास घातक्या ! तू दिल्लीश्वराचा सेनापति ! काय तुझी स्वामिनिष्ठा ही? निमकहराम ! सैतान ! तुझी नीचपणाची भाषणे मी सारीं ऐकली आहेत समजलास ? आजपासून तू पदच्युत झाला आहेस. शहानशहाचा तूं कैदी आहेस ! कोण आहेरे ? बांधा या हराम-जाद्याच्या मुसक्या ! "

रुस्तम काय बोलणार ? बिचारा स्तब्ध-पणे सर्व संकटास तोंड देत होता त्याचा निस्तब्धपणाच त्याच्या अपराधाचे स्पष्ट प्रमाण होते.

मुख्य सेनापति रहमतखाच्या हुकुमाने क्षणार्धांत रुस्तमअल्ली चतुर्भुज बनला ! तत्क्षणीं त्याच्या हातापायात बिड्या पडल्या. पापवासनेने त्याचा पूर्ण अधःपात झाला. त्याला आत घेण्यासाठी नरकद्वार प्रचंड शब्द होऊन उघडले !

प्रकरण पांचवें.

दोघी मैत्रिणी

दुसऱ्या दिवशी सायंकाळा आपल्या महालातील एका उघड्या खिडकीशी उभी राहून मेहेरउन्निसा सायंकालीन गगनाची शोभा पहात होती. सृष्टिसुंदरीने त्यावेळी अपूर्व सौंदर्य धारण केले होते. सूर्यनारायण नुकताच अस्ताचलावर येऊन ठेपला होता. त्याचे सोनेरी रंगाचे शांत किरण वृक्षावल्लीच्या पत्रपल्लवावर पडून सूर्यरूपी जादूगाराच्या अपूर्व किमियेचा प्रभाव जगाला दर्शवित होते. नकली सुवर्णाचा रंग हळू हळू जसा नाहीसा होत जातो, तसा कनक किरणानी भूषित झालेल्या वस्तूंचा सुवर्णहि हळू हळू तेजोहीन होत चालला होता. लोहपात्राप्रमाणे सर्व जगत् कृष्णवर्ण बनत होते कान्तसमागमाने प्रमुदित होऊन रात्रीने पश्चिम दिशेकडे आरक्तवर्ण धारण केला होता, व सर्व जगताला आपणाबरोबर प्रणयमय व्हावयाचा ती उपदेश करीत होती. नानाविधी जातीचे लहान मोठे पक्षी नील आकाशाच्या खालून द्रुतगतीने इकडून तिकडे स्वच्छंदाने उडत होते व इतक्या उंच आकाशात आह्माप्रमाणे त्याना विहार करता येत नाही, ते या जगतातील खरोखर अति क्षुद्र जंतु होत, असेच जणु काय आपल्या नानातऱ्हेच्या चीत्कारानी सुचवीत होते. मेघाच्या विलाससमुद्रात पुनःपुन बुड्या मारमारून ते पक्षी मनुष्याप्राण्यापेक्षा निराळ्याच सुखात दंग होऊन गेले होते ही सर्व शोभा पाहण्यात मेहेरउन्निसा अगदी रंगून गेली होती. तिच्या उद्विग्न मनाला या सृष्टि-सौंदर्य निरीक्षणापासून बराच आनंद वाटत असावा असे स्पष्ट दिसत होते. सभोवतालच्या शांत व प्रसन्न सृष्टिसुंदरीचे प्रतिबिंब मेहेरच्या मुखरूपी दर्पणात बहुतेक उमटले होते. असे ह्मणावयास हरकत नाही.

मेहेर सृष्टिसौंदर्य पाहण्यात याप्रमाणे अगदीं गढून गेली आहे, इतक्यात मागून हळूच कोणी मृदु स्वरात हाक मारली. " मेहेरजान ! "

'मेहरजान' हाक ऐकताच एकदम चमकली! पुनः त्या अदृष्ट व्यक्तीने मृदु स्वराने हांक मारली—"प्यारी मेहेर!"

मेहेरजान! प्यारी मेहेर! कोणाची ही गोड हाक? मेहेर उन्निसाला या शब्दांनी संबोधणारे प्रेमाचे मनुष्य कोणीच नव्हते. 'बिबिसाहेब!' 'बेगमसाहेब!' वगैरे शब्दांनी तिला संबोधणारी मनुष्ये बरींच होती.—परंतु या शब्दांत मनाची व उच्च दर्जाची जितकी कल्पना होती, तितकीच त्यात खऱ्या निर्हेतुक प्रेमाचा व आदराचा अभावही ढळढळीत दिसून येण्यासारखा होता. 'मेहेरजान' व 'प्यारी मेहेर' या शब्दांनी मेहेरउन्निसाचा मृत प्रियपति शेरसाहेब, तिला मोठ्या प्रेमाने संबोधित असे. तर मग त्याचेच का हे गोड शब्द. मृत मनुष्ये कबरेतून उठून आपल्या प्रियजनास परिचित शब्दांनी हाका मारून, त्यांना दुर्दैवाने लोपलेल्या प्रेमाचे स्मरण कधीपासून करून द्यावयाला लागली? मेहेरजानने मागे वळून पाहिलें, तो स्मित मुद्रेने आपणाकडे पहात असणारी 'मोतीराणी' तिच्या दृष्टीस पडली.

आपल्या चिरप्रिय सखीला पहाताच मेहेरला अवर्णनीय आनंद झाला ती आनंदाने धावतच मोतीराणीच्या जवळ गेली. प्रेमाने तिचा हात धरून मेहेरने तिला आपल्या पलंगावर आणून बसविले.

मेहेरजानच्या शरीराकडे पाहून मोतीला कससेच वाटले. तिचे स्वर्गीय मोहक सौंदर्य बरच काळे ठिक्कर पडले आहे असे तिच्या दृष्टीस पडले. तिचे सुंदर केश, बिलकूल काळजी न घेतल्यमुळे अस्ताव्यस्तपणाने तिच्या मुखा सभोंवती विखुरले आहेत, तसेच सदा सर्वदा प्रफुल्ल असणारे, रसाने नेहमी आर्द्र व सरस दिसणारे तिचे ओष्ठयुगल नीरस व शुष्क होऊन क्षणोक्षणी कंप पावत आहे, असेहि मोतीबिबीला दिसून आले.

आपल्या प्रीय मैत्रिणीच्या शेजारीं पलंगावर बसून मोतीच्या गळ्यात गळा घालून मेहेरजान गहींवर रडरडरडली. वर्षानदीचा अवरूद्ध प्रवाह मधील बांध फुटून जणू काय खुला झाला, असे त्यावेळी मोतीला वाटले. वेगाने वहाणारा तो नदीप्रवाह आता कोणत्याही प्रतिबंधाला जुमानीसा झाला. थांबण्याची त्याची इच्छाच दिसेना! कधी तरी तो मागे फिरतो की नाही, याचीच तिला आता काळजी वाटू लागली.

मोती बिबीने आपल्या मैत्रिणीला बराच वेळपर्यंत तसेच रडू दिले. यावेळीं अश्रूंच्या रूपाने तिचे दुःख वाहू देणेंच सर्वथैव इष्ट आहे असे तिला वाटले. परंतु सर्व गोष्टीला शेवट हा आहेच. तसा काही वेळाने मेहेरचा अश्रुपूर हलुहळू ओसरला—स्फुंदणे कमी झाले मेहेरच्या दुःखाने मोतीचे हृदय अगदी द्रवून गेले

मेहेरचे स्फुंदणे थांबल्यावर तिला अगदी जवळ घेऊन तिच्या पाठीवर भगिनी प्रेमाने हात फिरवीत फिरवीत, मोती तिला मृदु भावाने ह्मणाली, "मेहेर! इतक्या दूरवर पल्ला जाईपर्यंत तू मला का बरं नाही कळविलस? वेडे! अगदी जिवाच्या सखीला सुद्धा जर मनातल दुःख अगदी गळ्याशी येईपर्यंत कळवायाच नाही, तर मग दोघी मधला तो नावाचा स्नेह तरी काय कामाचा?"

मोतीराणीच्या या प्रश्नाला मेहेरकडून उत्तर मिळाले नाहीं. ती पुनः स्फुंदून स्फुंदून रडू लागली तिच्या कोमल गंडस्थल मार्गाने

नेत्रवाटे पुनः अश्रुप्रवाह वाहू लागला. पावसाच्या सरीने भिजलेल्या गुलाब पुष्पाप्रमाणे त्या रमणीच्या मुखाचे सौंदर्य तिच्या अश्रुवर्षावाने अधिकच खुलून दिसू लागले! सुंदर वस्तू सर्व स्थितीत नेहमी सुंदरच दिसावयाच्या!—विकृतीने जणू काय त्याचे सौंदर्य अधिकाधिक वाढत असते!

यावेळी मात्र मेहेरचं सांत्वन केल्याशिवाय मोतीला राहवेना. आपल्या बहुमूल्य वस्त्राच्या पदराने मेहेरजानचे अश्रु पुसून तिची सखी आश्वासनपर शब्दांनी तिला ह्मणाली, " मेहेर! मेहेर! आता किती वर तू असा शोक करशील? जे व्हायचं होतं, ते दैवबलानं घडून आलं. जे फिरविण्याचं आपणाला परमेश्वरानं सामर्थ्य दिलं नाही, त्याच्यासाठी उगीच शोक करून फायदा काय? आता नको गडे पुन्हा डोळ्यातून पाणी काढूस! आपणाला आता पुढला विचार केला पाहिजे. मजपुढं बसून तूं अशी डोळ्यातून टिपं गाळलेली पहायाला का तू मला इतक्या दूर बोलावून आणलंस?"

मोतीराणीच्या या मायेच्या भाषणाने तर मेहेरला अधिकच भडभडून आले—ती स्फुदत स्फुदत ह्मणाली, " मतिया! प्रियसखे! तुझ्यासारख्या जिवलग मैत्रीणीपुढं बसून माझ्या हृदयातील यातनांची करुण कहाणी सांगत टिपं गाळू नको, तर कुणासमोर गाळू? तूही मला अशी झिडकारू लागलीस तर मला आश्रय तरी कुणाचा? मतिया! मी मोठ्या संकटात पडले आहे—त्यातून आता मला तारणार तूच आहेस. मला अभागिनीला आग्र्याला घेऊन जाण्यासाठीं बादशहाचं सैन्य इथं आलं आहे—मी कुठं पळून जाईन ह्मणून वाड्याभोवती त्याचा कडक पहारा पडला आहे."

मेहेरजानने सांगितलेल्या या हकीगतीनें मोतीराणीवर फारसा परिणाम झाल्याचें तिच्या मुखावरून दिसले नाहीं किंवा तिला फारसे आश्चर्यही वाटले नाही. राजा गजपतीसिंहाकडून अगोदरच तिला सर्व हकीगत कळली होती.

ती मेहेरजानला उद्देशून ह्मणाली, "मला अगोदरच तिकडून तुझी सारी हकीगत कळली आहे. आग्र्याहून बादशहाकडून वर्धमानला फौज रवाना होताच काटवाला आह्मास ही बातमी कळली. मेहेर! मला जर तू खरं खरं विचारशील, तर तुला आता आग्र्याला गेल्यावाचून गत्यंतरच नाहीं असं मला वाटतं. खुद्द दिल्लीपतीकडून आमंत्रण आल्यावर आग्र्याला गेल्यावाचून कसं चालेल? त्याला दुसरा उपायच नाही."

मेहेरउन्निसा दृढ स्वराने ह्मणाली, " मतिया! काय वाटेल ती संकटं मजवर येवोत—मी आग्र्याला जाणार नाही. मीहि प्रतिज्ञा केली आहे कीं, वाटेत जातां जाता मला मरण आलं तरी पुरवलं, परंतु मी ह्मणून काहीं त्या मेल्या पाषाणहृदयी बादशहाची विलासदासी होऊन अपमानानं जिणं कंठणार नाही."

"मेहेर! मेहेर! हे तू काय भलतंच बोलते आहेस असं? तू त्या दिल्लीपति बादशहाची विलासदासी होणार ह्मणून कुणीं मेल्यानें तुला सांगितलं? तूं दिल्लीश्वराची पट्टराणी होऊन त्याच्याबरोबर दिल्लीच्या मणिखचित सुवर्णसिंहासनावर विराजमान होशील. एके दिवशी समग्र हिंदुस्थान तुझ्या एका कटाक्षपातानं थरथरा कांपू लागेल! दिल्लीच्या

साम्राटाची भारतेश्वरी होण्यापेक्षा वैभवाच्या श्रेष्ठतेची दुसरी कल्पनातरी आहे का ?"

मोतीराणीच्या या आश्वासनपर भाषणाचा तिच्या कल्पनपेक्षा मेहेरजानवर उलटच परिणाम झाला. तिच्या सुदर नेत्रयुगुलात पुन' अश्रुबिदु चमकू लागले. ती सकरुण दृष्टीने मोतीराणीकडे पहात ह्मणाली, "मतिया! प्रियसखी! असली छद्मी भापण बोलून माझ्या आधाच तापलेल्या हृदयावर आणखी डागण्या तू का बर देतेस? मागच सार प्रेम आणि स्नेह विसरून तू देखील मजविषयी निष्ठुर झालीस ना? तू तरी बाई का फिरणार नाहीस? दैवच फिरल ह्मणजे जिवाचे जिवलग मित्र दिखील फिरतात ह्मणतात ते काही खोट नव्हे. या सकटात मला धीर देण्यासाठी, मला सल्ला मसलत देण्यासाठी, मी तुला मुद्दाम इथ बोलावून आणली तूं अस भलत सलत काही मला सागू नकोस गडे! मला जीवाची मैत्रिण समजून—पाठची बहीण समजून—या सकटातून उद्धरण्याचा मार्ग साग. मणिखचित सिहासनावर बसल्याने साऱ्या जन्माला लागणारा डाग नाहींसा होईल का?"

मोतीराणी गभीरस्वराने मेहेरला ह्मणाली. "मेहेर! मी हिदुधर्मात, हिदु आईबापाच्या पोटी जन्म घेतला आहे. आह्मा हिदु लोकाचा अदृष्टावर फार भरवसा असतो, त्याप्रमाण माझाहि आहे. तुला जे इतके भयकर कष्ट पडले—तुझी जी इतकी दुर्दशा झाली, या सर्वाला तुझ अदृष्टच कारण होय अस मला वाटत. या कारणान आमच्या शास्त्राप्रमाण मनुष्याच्या सर्व बऱ्या वाईट कर्मांची—पापापुण्याची नीट उपपत्ति लागते. अन् ह्मणूनच आमचा अदृष्टावर पूर्ण भरवसा बसला आहे——"

'मतिया! तुझ अदृष्टपुराण नको गडे'

"पण नुसत्या अदृष्टालाच तरी दोष देऊनहि उपयोग नाहीं तुला हल्लीची कष्टमय स्थिति प्राप्त व्हायला स्वतः अकबर बादशहाच मुख्यतः कारण झाला. युवराजाच्या अन् तुझ्या प्रेमात जर तो मुद्दाम आडवा न येता, तर तू त्याच वेळी कुमार सेलिमाची अकलक्ष्मी होऊन राहिली असतीस. पण अदृष्टाच्या पुढ कोणाला जाता येणार? अकबर हिदुस्थानचा सार्वभौम होता ह्मणून अदृष्टाला का त्याच्यान कधी अडथळा करवणार आहे? तू दिल्लीच्या सिहासनावर बसणार—भारत साम्राज्ञीच उच्च पद तुला प्राप्त होणार, असच तुझ्या अदृष्टात लिहिलेले आहे ती अदृष्ट लिपी पुसून टाकण्याच कुणाच्या अगी सामर्थ्य आहे?"

मेहेरजानला मोती बिबिचा हा अदृष्टवाद बिल्कुल रुचला नाही ती गर्वोद्धत वाणीने मध्येच ह्मणाली, "माझ्या अगा त सामर्थ्य आहे. तुझ्या त्या अदृष्टाच्या सामर्थ्याला मी स्वतः प्रतिबध करीन."

"त्या नुसत्या बोलायच्या गोष्टी आहेत देवापुढ कोणाचही सामथ्य चालायच नाही वेडे! असे दैवाला आळा घालणारे वीर आजपर्यंत किती तरी लटपटून गेले."

"तू पहाशील मतिया! माझ्या नशीबी दिल्लीच सिहासन आहे अस तू ह्मणतेस, परतु त्या सिंहासनाला अन त्याबरोबर हिदुस्थानच्या साम्राज्ञीपणालाही मी अस्स दूर ढकलून देईन. माझ्या स्वामीशी मी बेइमान होणार नाही. माझे प्रियकर आता स्वर्गात आहेत खरे—परतु त्याची पवित्र स्मृति माझ्या हृदयपटावरून कधींहि नाहीशी होणार नाहीं, ही तुझी खात्री असूं दे."

" मेहेर ! नीट विचार करून काय बोलावयाचं ते बोल. तुझी ही प्रतिज्ञा शेवटपर्यंत टिकेल अशी तुझी खात्री आहे ना ? "

" माझी इच्छा माझ्या स्वाधीन आहे आणि माझी प्रतिज्ञा माझ्या इच्छेच्या स्वाधीन आहे. ज्या मार्गानं इच्छेला मी चालवीन त्याच मार्गानं तिला चाललं पाहिजे, अन ती चालेल अशी माझी खात्री आहे. सर्व स्त्रियांचं हृदय अतिशय दुर्बल असतं, असा तर तुझा समज नाहींना मतिया ? "

मोतीराणी किंचित् स्मित करून ह्मणाली, मेहेर ! तुला ह्मणावं तरी काय, तेंच मला समजत नाहीं. ज्याचं तुजवर इतकं निष्कलंक प्रेम आणि ज्यानं तुझ्या प्राप्तीसाठीं इतका अट्टाहास चालविला आहे, त्याचं तू दर्शन दिखील घेणार नाहीं ह्मणतेस ? शाबास ! मग तुला कृतज्ञतेची चांगली ओळख आहे ह्मणायची ! मी तुला सांगते, मेहेर ! बादशाही सैन्य ज्याअर्थी तुला न्यावयाला वर्धमानपर्यंत आलं आहे, त्याअर्थी तुला आग्र्याला गेलंच पाहिजे. आग्र्याला पोंचल्यानंतर जेव्हां तूं मोतीमहालांत जाशील आणि तुला मोठ्या आदरानं भेटायला जेव्हां खुद्द शहानशहा तिथं यतील, तेव्हां तूं काय करशील मेहेर ? दिल्लीश्वराच्या प्रेमाची अन् आदराची तू तेव्हां उपेक्षा करणार काय ? "

मेहेर उत्तेजित स्वरानं ह्मणाली, "त्याच्या प्रेमाची मी नुसती उपेक्षाच करून रहाणार नाहीं मतिया ! संधि मिळाली तर त्याच्या वक्षःस्थलावर लत्ताप्रहार देखील करायला मी मागं पुढं पहाणार नाहीं समजलीस ? शिवाय, त्याची कटु शब्दांनी अतिशय निर्भत्सना करून शेवटी मी त्याला ह्मणेन, " तू दुनियेचा बादशहा असलास, फार काय, स्वर्गाचा राजा असलास, तरी दिखील तू नीच आहेस. तुझं मुखावलोकनहि मला करायला नको. भलत्याच मोहाला वश होऊन, पापसागरांत उडी घेऊन, आपल्या सुखासाठीं तू एका असहाय्य अबलेचा सर्वस्वी नाश केलास ? धिःकार असो तुझ्या मोठेपणाला अन् वैभवाला ! "

प्रत्यक्ष भरतखंडाच्या सांप्रतच्या सम्राटाच्या निंदेनं भरलेलं मेहेरजानचं हें भाषण मोतीराणीला बिलकूल आवडलं नाहीं, दिल्लीश्वराच्या वक्षःस्थलावर लत्ताप्रहार करण्याच्या मेहेरच्या वल्गनेनें तर ती बिचारी भिऊनच गेली ? तिचें हें उद्दाम भाषण कोणाच्या सहज कानावर गेलें तर तिच्यावर आणि आपणावर काय अनर्थ ओढवेल याची कल्पना होऊन तिच्या हृदयाचा थरकांप उडाला ! मेहेरजानच्या तोंडावर हात देऊन ती स्वर खाखरून तिला ह्मणते " मेहेर ! मेहेर ! असं बोलू नये गडे ! अशा गोष्टींचा तोंडातून उच्चार देखील कधीं करूं नकोस. वेडे ! भिंतीला दिखील कान असतात ! वर्धमानांत चोंहोंकडे बादशहाचे लोक पसरले आहेत. त्यांतून कुणाच्या कानावर यापैकीं एक शब्दहि जर सहज गेला, तर आमचा सर्वनाश झालाच ह्मणून समज ! "

इतक्यांत महालाच्या दाराच्या मागून कोणी मोठ्यानं म्हणालें " बेगमसाहेबांनी बादशहाच्या वक्षःस्थलावर प्रत्यक्ष लत्ताप्रहार केला तरी देखील त्यांना भय नाहीं. मग त्यासंबंधानें गोष्टी बोलायला तर कुणाचंच भय नाहीं. कारण, बेगमसाहेबांच्या कोमल चरणयुगलाचा जहांगीर बहशहाशहा बंदा गुलाम आहे. "

हे शब्द ऐकताच मेहेरजान व मोतीबिबी दोघीहि चमकून उठल्या व महालाच्या दरवाजाकडे निघाल्या. इतक्यात एक अपरिचित स्त्री हंसत हसत त्या दरवाजाने मेहेरजानच्या महालात येऊन ठेपली.

प्रकरण ६ वें.

—:*:—

पियारी बेगमेची दासी.

' भिंतीला देखील कान असतात,' असा मोतिबिबिने मेहेरजानला साहजिकपणे जो थोडया क्षणापूर्वी इषारा दिला होता, त्याचा पूर्ण प्रत्यय त्याना अगदी तावडतोब आला ! कधो कधी बोलाफुलाला विचित्र रीतीने गाठ पडत असते ती अशी ! मागील प्रकरणात सागितल्याप्रमाणे ती परकी स्त्री ध्यानी मनो नसता एकदम आपल्या अगदी एकात महालात आलेली पाहताच मेहेरजानला किती आश्चर्य वाटले असेल, याची कल्पना करण्याचे काम वाचकावरच सपविलेले बरे ! त्या स्त्रीला पाहून बिचाऱ्या मोतिराणीच्या हृदयात भयाने धडकीच भरली. मेहेरने थोडया वेळापूर्वी बादशहाला अनुलक्षून जे शब्द उच्चारिले होते, ते जर या स्त्रीच्या कानावर गेले असतील, तर त्याचा काय भयंकर परिणाम होईल याची तिला कल्पनाहि करवेना ! स्वतः मेहेरजानला या गोष्टीविषयी फारशी फिकीर वाटत नव्हती, परतु मोतिराणी तिच्या अल्लड सखीपेक्षा अधिक दूरदर्शी असल्यामुळे तिची साहजिकपणेच पुढील परिणामावर फार दूरवर नजर पोचत होती.

जी स्त्री मेहेरजानच्या महालात आगतुक रीतीने यावेळीं घुसली होती, ती खरो खरच फार सुदर होती. यौवनाची भर ज्वानी तिच्यात नुसती मुसमुसत होती. तिच्या सुदर व सुकुमार मुखावर एका प्रकारची स्वर्गीय काति विराजमान झाली होती. तिचा पोपाक हलक्या दर्जाचा—परतु अगदी भिकार नव्हता भपक्यापेक्षा त्यात साधेपणाच विशेष दिसून येत होता आणि सूक्ष्म दृष्टीने पहाणाऱ्याला तो साधेपणा कृत्रिम—मुद्दाम आणलेला आहे असे दिसून येण्यासारखे होते पोपाकावरून ती कोठल्या तरी पादशाही जनानखान्यातील दासी असावी असे दिसत होते परतु तिचा तो मनोहर मुखचद्र दृष्टीस पडताच ती फार उच्च दर्जाची अशी कोणी तरी बेगम किंवा एखाद्या राजाची किंवा सरदार दरकदाराची पट्टराणी असावी असा पहाणाऱ्याचा उघड तर्क होण्यासारखा होता. आपले रूप आणि त्यावरून ध्वनित होणारा उच्च दर्जा लपविण्याचा तिचा जरी मुद्दाम प्रयत्न चालला होता, तरी एखाद्या मार्मिक रसिकाला त्यामुळेच ती दोन्ही स्पष्ट दिसण्याचा संभव होता.

ती स्त्री आत येताच तिच्याजवळ त्वरेने जाऊन मोतिराणीने तिला सूक्ष्म रीतीने नखशिखात न्याहाळून पाहिले, व विस्मयपूर्ण स्वराने तिला विचारले, ' कोण ग तूं ? इथ यावेळी तू का म्हणून ?"

" मी दासी आहे बिबिसाहेब ! —"

" दासी ? कुणाची दासी ? "

" पियारी बेगमसाहेबाची ! "

" कोण तुझी ही पियारी बेगम ? "

मोतिराणीचा हा प्रश्न ऐकतांच दासीने आपला रक्ताधर किंचित जोराने चावला तिच्या मुखावर क्रोध, इर्षादि मनोविकाराचि छाया पसरली. मोतिराणीकडे वक्र दृष्टीने पाहून ती ह्मणाली, " दिल्लीच्या पियारीबेगमसाहेब—एवढया प्रसिद्ध बेगमसाहब आपणाला ठाऊक सुद्धा नाहीत वाटत ? "

" असेल कुणी तरी झाल—! ती इराणाहून नवीनच आली आहे दिल्लीला, तीच की नाही तुझी पियारीबेगम ? "

" होय बिबिसाहेब ! "

' तर मग तू इकडे कशाला आली आहेस ? "

" काय सागू बाईसाहेब आपणाला माझ्या कर्माची कहाणी ? इराणहून बेगम साहेबानी मला आपणाबरोबर दिल्लीला आणल अन् अशा परक्या ठिकाणी मला सकटात लोटून दिल—माझा काही अपराव नसता त्यानी आपल्या नोकरीवरून दूर केल. बाईसाहेब ? त्यावेळी मजवर केवढ भयकर सकट कोसळल असेल याची आपणच कल्पना करावी. आश्रयहीन होऊन मी अनाथासारखी रस्त्यातून वणवण फिरू लागले. मला अभागिणीला कुठहि आश्रय मिळेना. शेवटी, निराश होऊन माझा एक चुलत काका इकडेच वर्धमानाजवळ आहे, अस कळल्यावरून त्याचा शोध करीत करीत मी त्याच्या घरी येऊन पोचले. त्याच्या घरींच मी तेव्हापासून आहे. परतु अनाथ अपगाला आश्रय देण कुणाला आवडत आहे बाईसाहेब ? अन् त्यातून तो पडला माझा दूरचा काका ! शेवटी त्याच्यापासूनहि मी दूर जाण्याचा विचार केला आहे. आजच मी अस ऐकल, कीं, शेरसाहेबाच्या बेगमसाहेब शहानशहाच्या पट्टराणी होण्यासाठीं दिल्ली आगऱ्याकडे जात आहेत. त्याच्याकडे तरी एखादी नोकरी चाकरी मिळाल्यास पहावी ह्मणून मी इथ आले आहे बेगमसाहेब ! "

पियारी बेगमेच्या दासीच्या या हकीगतीवर मोतिराणीचा बराच विश्वास बसला असावा असे दिसले. मेहेरजानच्या महालात ती दासी येनाच मोति बिबिला जे आश्चर्य वाटले होते, ते आता बरेच कमी झाले. तिच्या मनात त्या दासीविषयी पहिल्याने जो सशय आला होता, तोहि आता बराच कमी झाला होता.

मोतिराणीने तिला किंचित मृदुस्वराने विचारले " पण तुझी चाकरी का गेली ! पियारी बेगमेन तुला आपल्या नोकरीवरून का काढल ? '

दासी खाली मान घालून ह्मणाली " काय सागायच बेगमसाहेब ? बादशाही झनानखान्यातील चाकरी ! कुठ पानाला चुना कमी झाला, की गेली बेगमसाहेबाची तब्येत ! बेगमसाहेबाची प्रकृति फुलासारखी नाजुक ! त्याची मर्जी जायला हो कसलं आल आहे कारण ! "

बादशाही झनानखान्यातील बेगमाचा व इतर बड्या बड्या स्त्रियाचा स्वभाव किती चचल व लहरी असतो, त्याची तब्येत किती क्षूद्र कारणामुळे नोकराचाकराच्या आणि दासीलवडीच्या नोकऱ्या—किंबहुना त्याचे जीवितहि किती क्षणभगुर असते, याची मोतिराणीला व मेहेरजानला चागली कल्पना होती. अर्थात् पियारी बेगमेच्या दासीच्या या भाषणावर त्या दोघीचाहि चागलाच विश्वास बसला

आणि तिजबद्दल त्याच्या मनात थोडीशी दयाही उत्पन्न झाली.

मोतिराणी तिला उद्देशून ह्मणाली " तुजबद्दल आह्माला खरोखर वाईट वाटत. पण काय ग, थोड्या वेळापूर्वी आह्मा दोघात ज्या काही गोष्टी चालल्या होत्या त्या तूं ऐकल्यास का ?

दासी हात जोडून म्हणाली, ' क्षमा करा बेगमसाहेब ! मी त्या मुद्दाम ऐकल्या नाहीत. माझ्या त्या सहज कानावर आल्या "

" पण तू त्या ऐकल्यास का ह्मणून ? आल्याबरोबर तू आह्माला ताबडतोब वर्दी का नाही दिलीस ! तू बादशाही झनान्यात नोकरी केली आहे ह्मणतेस, मग तुला असले शिष्टाचाराचे सामान्य नियमसुद्धा का माहित नसावेत ? का आपल तू आह्माला काही तरी खोटच रचून सागते आहेस ? "

काय असेल ते असो—मोतिराणींचे हे शब्द ऐकताच दासींचा चेहेरा खरकन् उतरला. बराच वेळ ती स्तब्ध होती.

मोतिराणी काही वेळ वाट पाहून तिला ह्मणाली " अशी घाबरू नकोस तू ! तुला काय सागायच असेल ते नीट साग. "

मोतिराणीच्या या शब्दानी त्या दासीला बराच धीर आला असावा असे दिसले. मोतिबिबिच्या मुखाकडे खिन्नपणे टक लावून ती दासी हात जोडून ह्मणाली, " बिबि-साहेब ! मी अगदी खर खर सागते. आपल्या गोष्टी काही मी मुद्दाम ऐकल्या नाहीत. थोरल्या बेगमसाहेब आपल्या महा-लात एकट्याच असतील अस मला वाटल होतं—अन याच समजावर मी इथपर्यंत आले. परतु इथ आल्यावर आपल्या अन् त्याच्या काही गोष्टी चालल्या आहेत अस मला आढळून आल. आपल्या हितगुजात मध्येच येऊन आपला विरस करवा अस मला वाटेना. काही वेळान बेगमसाहेब मला एकट्याच भेटतील या आशेन मी तशीच बाहेर तिष्टत उभी होते, परतु मी वाट पहा-पहा पाहिली तरी तशी संधि मला मिळेना ! शेवटी काय होईल ते होवो, बेगमसाहेबाना राग आला तर तो शात करता येईल, असा विचार करून, मनाचा वडा करून, मी महालात शिरले—याबद्दल मी पहिल्यानं क्षमा मागितलीच आहे—

" मी तुला काही सागितल तर तू ऐकशील ? "

" काय ते बिबिसाहेब ? "

" मवाशी जे तू काही ऐकलस त्यापकी एक शब्दही तुझ्या तोडून बाहेर फुटता कामा नये समजलीस ? "

त्याबद्दल आपणाला मुळीच काळजी नको बेगमसाहेब ! बादशाही रगमहालातील आह्मा दासींच्या तोडून गुप्त गोष्टीचा स्फोट प्राणातीही व्हावयाचा नाही. अशी शेकडो रहस्ये आह्माला नेहमीच पोटात घालून ठेवावी लागतात. उथळ तोडाच्या दासीला रगमहालात एक दिवसही टिकता यायच नाही. शिवाय अशी गुप्त रहस्ये आम्ही जर पोटात टेवली नाहीत तर दररोज आम्हाला सतरा वेळ मराव लागेल. '

दासीचे हे शब्द ऐकून मोतिराणींच्या जीवात जीव आला. आपल्या कमरेला खोवलेल्या एका किनखापी पिशवीतून एक असरफी बाहेर काढून मोतिबिबीने दासीच्या

हातीं दिली. एखाद्या गरीब दासीप्रमाणे नम्रपणे प्रणाम करून दासीने ती असरफी घेतली.

दासीच्या हातीं असरफी देऊन मोती बिबि तिला किंचित् अधिकारसूचक स्वराने म्हणाली, "नीट ध्यानात ठेव! माझी ही प्रिय सखी आता लवकरच साऱ्या हिंदुस्थानची स्वामिनी—भारतसाम्राटाची अर्धांगी होणार आहे. तिच्या एका शब्दाने सर्व भरतखंड थरथरा कांपेल! तिच्यासंबधान एक शब्दही जर कुठं तुझ्या तोंडून फुटल्य असं आम्हाला कळलं, तर तुझी शंभर वर्षे भरलीच म्हणून समज!

"जशी बेगमसाहेबाची मर्जी? मज विषयी आपण तिळमात्र काळजी करू नये" "अजून आगऱ्याला कधी जायचं ते नक्की ठरलं नाहीं, सात आठ दिवसांनी पुन एकदा तू इथं ये, म्हणजे तुझ्या नोकरीची कुठं व्यवस्था होते की नाही ते पाहू—मात्र तुझ्या कानावर आलेल्या गोष्टींपैकी एक ब्रही तुझ्या तोंडून निघतां कामा नये. समजलीस?"

'बेगमसाहेबांना ईश्वर सदैव सुखात ठेवो!'

दासी पुनः त्या दोघींना नम्रपणे प्रणाम करून तेथून हळहळु निघून गेली, मोतिराणी आणि तिची अल्लड मैत्रिण—मेहेरउन्निसा—दोघीजणीहि त्या पापिष्टेच्या सोंगाला आणि कांगावाला पूर्णपणे भूलून गेल्या! पियारीबेगमेची दासी मेहेरच्या महालातून जातांना एखाद्या धूत मनुष्यानं जर तिच्या चेहेऱ्याकडे सूक्ष्म रीतीने पाहिले असतें तर त्याला त्यावर विजयाच्या हास्याची छटा पसरली आहे असे दिसून आले असते मोतीराणीच्या व मेहेरच्या हे मुळींच लक्षात आलं नाही.

मेहेरच्या महालातून निघून पियारी बेगमेची दासी हळुहळु शेर अफगाणच्या वाड्याबाहेर हास्य मुखाने बाहेर पडली. वाड्यापासून काही अंतरावर गावाच्या बाहेर एका तळ्याच्या काठी एक सुंदर मेणा होता, त्याच्यात ती बसली. ती मेण्यात बसताच भोई मुकाट्याने चालू लागले मोतिराणीने दिलेली असरफी तिने वाटेत भेटलेल्या एका भिकाऱ्याला देऊन टाकली!

"बिबीसाहेबांचे हेतु परमेश्वर पूर्ण करील" असा भिकाऱ्याने दिलेला आशीर्वाद ऐकून मेण्यात सुखासीन झालेली पियारीबेगमेची दासी किंचित हसली, व आपणाशींच पुटपुटली "तेनटयासाठी तर हा माझा खटाटोप!"

* * *

पियारी बेगमेची दासी महालातून निघून गेल्यावर मोतीराणी मेहेरजानला घेऊन पुन आपल्या ठिकाणी येऊन बसली, मध्येच आलेल्या या आगंतुक विघ्नामुळे दोघींचेहि मन बरीच अस्वस्थ झाला होता. काही वेळ दोघीजणी अगदी स्तब्ध बसल्या. मेहेरजान जणू काय काहीच अनिष्ट प्रकार मध्यंतरी घडला नसावा, अशा तऱ्हेने पूर्ण बेफिकीर दिसत होती—परंतु खरोखरच ती तशी होती किंवा नाही, याविषयीं संशयच होता.

पियारी बेगमेच्या त्या रूपवती दासीबद्दल प्रस्तुत प्रसंगी चर्चा करणे इष्ट नव्हे असे मोतीराणीला वाटत होते. आणि चर्चा करून भावी अनिष्ट परिणाम मुळीच वारण्यासारखाच नव्हता.

काही वेळाने मोतीराणी मेहेरला ह्मणाली " मग काय तुझा विचार ठरला मेहेर ? शहानशहांनी पाठविलेल्या सेनापतिबरोबर तू आगऱ्याला जाणार, की वेड्या सारखा भलताच हट्ट धरून साऱ्या जन्माच्या कल्याणाला मुकणार ? "

मोतीबिबीच्या या प्रश्नानं मेहेर आपल्या विचारमालिकेतून एकदम जागी झाली आपल्या नियमखीकडे तीक्ष्ण नजरेने पहात, आपला अवरोष्ठ किंचित कोपाने चावून ती निश्चयसूचक स्वराने ह्मणाली, " मतिया या देहात प्राण आहे तो मी आगऱ्याला जाणार नाही समजलीस? रहमतखाच्या हातून माझी सुटका होण्याविषयी मी शक्य ते प्रयत्न करीन-नाहीच ते साधले, तर रस्त्यात विष खाऊन प्राण त्याग करीन:— "

मोतीराणी हंसत हंसत ह्मणाली " वेडी कुठली ! तू मरणार का ह्मणून ? अन् तुला मरू तरी कोण देणार आहे ? "

हे ऐकून मेहेर खिन्नपणे किंचित हसली व आपल्या कोमल करांगुलीतील बहुमूल्य हिऱ्याची आंगठी आपल्या मैत्रिणीच्यापुढे करून ह्मणाली " ही पाहिलीसका माझी अंगठी मतिया ! हिच्या खड्यात जालीम विष भरल आहे. रहमतखाच्या हातुन माझी मुक्तता कोणत्याहि उपायान होत नाही, अस ठरल्यावर या अंगठीचा हिरा मी गिळीन ! बादशहाला माझी दया आली नाही तरी हिच्या खडयातल्या विषाला माझी खास दया येईल मतिया ! मी जीवतपणी आगऱ्याला जाणार नाही. माझा मृतदेह आगऱ्याला पोचेल ! अन् तो पाहून जहांगीर बादशहा आपल्या पराक्रमाचे कौतुक करील ! "

मेहेरचे हे भयंकर विचार मोतिराणीला ऐकवत ना ! प्रेमभराने मेहेरचा हात आपल्या हाती घेऊन ती ह्मणाली " मेहेर ! मेहेर ! अस भलतच काय बोलाव माणसान? तू आत्मघात केलास तर जहांगीर बादशहाच्या त्यात काय मोठस नुकसान होणार आहे ?— छी ! वेडी कुठली ! अशा गोष्टी मनात सुद्धा आणू नकोस ! माझ तुला अस आग्रहाच सांगण आहे, की, तू यावेळी आगऱ्याला जा. तिथ गेल्यावर बादशहाच तुजवर जर अंतःकरणपूर्वक प्रेम आहे अस तुला दिसल, बादशहाकडून तुझा जर तिथ यथायोग्य प्रेमाचा आदर झाला, तर दिल्लीच्या सिंहासनावर जाहांगीर बादशहाबरोबर बसायला तू माग पुढ पाहू नकोस. परंतु तिथ जर तुला जाहांगिराच खर प्रेम दिसून आल नाही, तुझ्या ठिकाणी केवळ त्याची रूपलालसाच दिसून आली, किंवा तिथ तुझा काही अनादर दिसून आला तर तू खुशाल विष प्राशन कर. माझी त्याला बिलकुल आडकाठी नाही तू इथून निघून गेल्यावर काटवाहून लवकरच खुद्द स्वारीला बरोबर घेऊन मी आगऱ्याला येणार आहे, तसाच प्रसंग आला तर मी स्वतः तुझ्या तोंडाशी विषपात्र धरीन ! पण इथ तूं अस कांहीं भलत सलतच करून मरू नकोस !—"

मोतिराणीचा हा युक्तिवाद मेहेरजानला बराच पटला. तिचे भरकटलेले मन मोतीराणीच्या भाषणाने किंचित् ताळ्यावर आल्यामुळे ह्मणा किंवा इतर काही कारणामुळे ह्मणा, मोतिराणीची ही सल्ला तिला मानवली. आपणाला आत्महत्याच करावयाची असली तर कधींहि करता येईल—असा विचार करून मेहेरजानने मोतिबिबिच्या सल्या प्रमा-

गेच वागावयाचा मनातल्यामनात निश्चय केला.

आपल्या भाषणाचा पुष्कळच इष्ट परिणाम मेहेरवर झाला असावा, असे धूर्त मोतीबिबीने आपल्या मैत्रिणिच्या चेहेऱ्यावरून तेव्हाच ओळखले. याच वेळी अधिक नेट केल्यास मेहरचा मनोरूपी दुर्ग आपणास ताबडतोब सर करता येईल, असा विचार करून मोतराणी मधुर स्वराने मेहेरला ह्मणाली " मेहेरजान ! प्रियसखि ! आमच्या शास्त्रात असं सांगितल आहे, की हा मनुष्य-जन्म आपणाला वारवार मिळत नसतो—मनुष्य जन्म मिळवावयाला प्राण्याला खडतर तपश्चर्या करावी लागते. शेकडो जन्माच्या पुण्याईने त्याला मनुष्यजन्म प्राप्त होतो मनुष्य जन्म प्राप्त झाल्यावर त्याच खर खर सार्थक झाल पाहिजे, नाही तर ईश्वराच्या घरी आह्मी अपराधी नाही का ठरणार ? अनेक पुण्य तपस्येने मनुष्यत्व मिळाल्यावर मनुष्य प्राण्याला परमेश्वराने जी जी कर्तव्ये ठरविली आहेत, ती ती त्याच्या हातून निर्विघ्नपणे पार पडतात, तो खरा धन्य होय आमच्या आर्य शास्त्रकारानी आत्महत्येला मोठ पातक ठरविले आहे. ते याच करिता ! मेहेर आत्मघात करून तुझ कर्तव्य तूं चुकविणार काय ? परमेश्वराची इच्छा मोडून आत्महत्या केल्यान तरी यातना चुकतील अस तुला वाटते तरी कस? शुष्क मरुभूमीत क्वचित् जन्माला येणारे फूल ते कुठ फुलू लागत न लागत, तोच कबरेत टाकण्यात शहाणपण कुठल ? या भरतखंडाची तू साम्राज्ञी झालीस तर तुला लोकहित किती करता येईल याचा तू नीट विचार कर. हजारो गोर गरिबाच तुझ्या एका शब्दानं कोट कल्याण होईल इतकी शक्ति तुला संपादन करण्याची ही संधि तुला प्राप्त झाली आहे. हिचा तू अव्हेर करू नकोस. शिवाय पुनर्लग्न करण्याची धर्मातहि मुळीच आडकाठी नाही.

मोतिराणी इतके बोलून स्वस्थ बसली. आपल्या प्रिय सखीला आत्महत्त्येपासून परावृत्त करण्याची तिने आपल्याकडून शिकस्त केली होती. इतके करूनहि जर मेहेर उन्निसाने आपला हट्ट सोडला नाही तर आपला काहीच इलाज नाही, असा विचार करून मोतिराणी खिन्नपणे स्वस्थ राहिली.

मेहेर उन्निसाने मोतिबिबीला काहीच उत्तर दिले नाही तिचा युक्तिवाद मेहेरला पूर्णपणे पटला असल्यामुळे तिला काही उत्तर देता येईना ! मेहेर आपल्याशीच ह्मणाली, " मतिया मोठी युक्तिवान खरी. तिच्या उपदेशान माझ्या नकळतच माझ मन केलेल्या निश्चयापासून हलु हळ ढळ लागले आहे तिच्या सल्ल्याप्रमाण चालायला मला आता काहीच हरकत दिसत नाही. निर्वाणीचा उपाय तर माझ्या हाती आहेच. मतियाच्या ह्मणण्याप्रमाण आपण मुकाट्यान आगऱ्याला जाव अन् तिथला रागरंग पाहून मग काय करायच ते कराव हेच तूर्त बर ! "

काही वेळाने मेहेरजानला उद्देशून मोतिराणी ह्मणाली, " मेहेर ! मला आता गेल पाहिजे. याप्रसगी इथ मी राहायची नाही अन् तूहि मला रहाण्याचा आग्रह करू नकोस—"

मेहेरजानच्या नेत्रात खळकन् अश्रु आले मोतिबिबीसारख्या प्रियसखीची इतक्या दिवसानीं भेट झाली आणि तीहि घटका-

भरच ! आता पुनः तिच्या भेटीचा योग कधी येईल कोण जाणे, असे विचार मनात येऊन मेहेरजानचं हृदय अगदीं भरून आले. आपल्या प्रियसखीच्या खांद्यावर मान टाकून ती सारखी अश्रुविसर्जन करू लागली. मोतिराणीचं मुल्यवान वस्त्र मेहेरच्या दुःखाश्रुंना ओले झाले.

सद्गद कंठाने मेहेर म्हणाली " मतिया ! प्रियसखी !—"

" काय गडे ? "

" या प्रसंगीं तूं इथं रहा असं मी तुला कधींहि सांगणार नाहीं—पण—"

मेहरच्या दुःखाश्रूंनी मोतीराणींचेहि हृदय भरून आले. अश्रुपूर्ण लोचनांनी मेहेरकडे पाहून तिने विचारले—"मग काय म्हणतेस तू मेहेर ? "

" पुनः आपली कधीं भेट होणार?—"

" पण मला अगोदर सांग—तूं रहमतखां बरोबर आगऱ्याला जाणार की नाही? आपलाच हट्ट धरून तूं आत्महत्याच करणार असलीस तर ही शेवटची—"

मोतिराणीच्या तोंडावर हात देऊन मेहेर अडखळत अडखळत म्हणाली—" नाही गडे ! तुझ्यासारख्या जिवलग मैत्रिणीचा उपदेश मी कसा ऐकणार नाही ? मी रहमत बरोबर आगऱ्याला जाणार—"

मोतिबिबी किंचित स्मित करून म्हणाली " आता मात्र तू माझी प्रियसखी मेहेरजान खरी ! तू आगऱ्याला पोंचतेस तो खुद्द स्वारीला घेऊन मी आगऱ्याला येते. "

मेहेर कांहीच बोलली नाही. उत्तरादाखल तिने एक दीर्घ निश्वास सोडला !

मेहेरला आपल्या हृदयाशी घट्ट अलिंगन देऊन मोतीराणी म्हणाली, " मेहेर आजपर्यंत जितके वेळ मी इथं आले तितके वेळ मी इथून जातांना हसत हंसत तुझा निरोप घेतला, परंतु आजची ही स्थिति पाहून माझं हृदय फाटून जाते. माझा पाय इथून निघतां निघत नाही—पण गेले हे पाहिजेच. तुला माझा आशीर्वाद आहे मेहेर ! तूं चिरकाल विपुल सौख्य भोगशील—" पुढे मोतीबिबीच्या तोंडून शब्द फुटेना ! शोकावेगाने तिचा कंठ रुद्ध झाला !

डोळे पुशीत पुशीत मोतीराणी आपल्या मेण्याकडे निघाली. मेहेरजानहि तिला पोंचवित पोंचवित बाहेर आली. मोतिबिबि मेण्यात बसताच भोई चालूं लागले. साश्रु नेत्रांनी मोतिराणी म्हणाली " येते मी मेहेर ! आता आगऱ्यात—"

मेहेरजान खिन्न अंतःकरणाने महालात परत आली. तेथे येताच आपल्या दासीकडून तिने मोंगल सेनापति रहमतखांला " शहानशहाच्या दुसऱ्या हुकमाचं आता कारण नाही. उद्या सकाळीं आगऱ्याला जावयाला निघणार, नीट बंदोबस्त ठेवा—" असा निरोप पाठविला.

मेहेरजानचा हा निरोप एकून वृद्ध रहमत आश्चर्याने चकित होऊन गेला !



प्रकरण सातवें.

वसंतोत्सव.

बादशाही रंगमहालाचें यथायोग्य वर्णन करताना एखाद्या प्रतिभासपन्न, विशाल बुद्धिमत्तेच्या कवीचीही मति शिणून जाईल ! मग आमच्या लेखणीसारखी क्षीण लेखणी, क्षुद्र कार्यक्षमता, अतिशय स्वल्प, ससीमाबद्ध— अस्फुट कल्पना या साधनानी आग्र्याच्या बादशाही जनानखान्याचे योग्य वर्णन कसे होणार ? ' आरबी भाषेतील सुरस गोष्टी' तील रंगमहालाचें वर्णन ज्यानी वाचलें असेल, त्याना विपुलैश्वर्यशाली मोगल बादशहाच्या रंगमहालाची अस्फुट अशी काही कल्पना करता येईल. आह्माला आग्र्यातील रंगमहालाचे यथार्थ वर्णन करता येणे सर्वथैव अशक्य आहे हे आह्मी वाचकाजवळ प्राजलपणें कबूल करतों बादशाही जनानखान्याचा केवढा विस्तार ! तो निर्माण करण्यासाठी किती कुबेराचे ऐश्वर्य आणि या भरतखडाला ललामभूत असलेल्या अशा कितीतरी शिल्पी कारागिराचें अतुलनीय कौशल्य खर्च झालेलें ! नाना तऱ्हेची हिरेमाणके आणि इतर रत्ने रंगमहाल निर्माण करण्यात किती उपयोगात आली असतील याची कल्पना देखील करता येत नाही सुवर्ण रौप्याच्या किती खाणीच्या खाणी हा जनानखाना निर्माण करण्यात आणि त्याचें भरणपोषण चालविण्यात गडप झाल्या असतील कोण जाणे ! आजपर्यंत पृथ्वीवरील निरनिराळ्या देशात अनेक कविश्रेष्ठ व विख्यात कादबरीकार होऊन गेले आहेत. त्यानी आपापल्या काव्यातून आणि कादबऱ्यांतून अनेकविध सुदर नायिकाची वर्णनें केलीं आहेत ती वर्णने ज्याना अक्षरशः लागू पडतील अशा अनेक तरुण रूपसुदरी बादशाही रंगमहालाला आपल्या वास्तव्याने सदासर्वदा वसन्तशोभा अर्पण करीत होत्या! या सुदरी अरबस्तान, इराण वगैरे निरनिराळ्या देशातून आणलेल्या होत्या राजाना राणी शोभण्यासारख्या असख्य सुदर दासी रंगमहालात वास्तव्य करणाऱ्या या रूपसुदरीची सुश्रुशा करण्यासाठीं नियुक्त झाल्या होत्या. सर्व पृथ्वीवरील राजात सर्वांत विलासी असे जे मोगल बादशहा त्याचे रंगमहाल निर्माण करण्यात आणि त्याना शृगारण्यात किती तरी कारागिरांची आयुष्यें खर्च झाली होती. रंगमहाल निर्माण करण्यात बादशहानी श्रमाकडे, कौशल्याकडे आणि पैशाकडे बिलकुल पाहिले नव्हते ! अशा रंगमहालाचे यथार्थ वर्णन आमच्याने का होणार आहे ?

आग्र्याच्या रंगमहालातील एका दालनात वसन्त पौर्णिमेनिमित्त आज अनेक रूप सुंदरींचा समुदाय जमला होता. या सुंदरीना ' असूर्यपश्या ' हे विशेषण अगदी अक्षरश लागू पडण्यासारखे होतें ! बादशाही जनानखान्यात प्रवेश झाल्यापासून या रमणीची मुखकमले सूर्यनारायणाच्या कधीहि दृष्टीस पडली नव्हती, असे ह्मटले असता अतिशयोक्तीचा दोष येणे फारसे सभवनीय नाही ! रसिकांच्या नेत्राना आनद देणारे विस्तृत नील नभोमंडल मोकळेपणे त्याच्या कधी दृष्टीस पडलें नव्हते. रमणीय सृष्टिसुदरीचे खुलें मनोहर रूप त्याना कधीं पहावयास सापडले नव्हते. आपल्या मधुर हसण्याने सृष्टीला हसविणाऱ्या भगवान् रजनीनाथानें आपल्या शी-

तल करानी त्यांची मुखमंडलें मोकळेपणानें कधींही कुरवाळली नव्हतीं ! महालाच्या वातायनाच्या द्वाराने येणारा नाना तऱ्हेच्या पुष्पाच्या सुगधाने दरवळलेला मलयसमीरणच काय तो नाही ह्मणावयाला त्या सुदरीच्या सुदर मृदु केशगुच्छाशीं क्रीडा करीत असे. परतु हे सुखहि त्या पंजरबद्ध युवतींना कांहीं फुकटचे मिळत नसे ! त्याबद्दल त्याना भरपूर किमत द्यावी लागे. त्याच्या सुगधि निश्वासाची चोरी करून वायु आल्या वाटेने परत जाऊन बाहेरच्या उद्यानातील पुष्पाच्या सुगधात त्याना अचुक सोडून देई ! कधी कधी त्या सुदरी जवळच्या गुलाब, इस्तबूल वगैरे अत्यत सुगधि द्रव्याचा मधुर सौरभहि तो हरण केल्याशिवाय रहात नसे !

त्या रूपसुदरीचा मेळा आज ज्या महालात जमला होता, तो अगोदर फारच रम्य होता. त्यातूनही आज तो विशेष रीतीने शृंगारला असल्यामुळे त्याची शोभा फारच रमणीय दिसत होती. नाना प्रकारच्या कृतिम हिरव्याचार लतापल्लवानी भूषविलेल्या त्या विस्तीर्ण महालात मधून मधून लहान लहान लहान फुलझाडाच्या कुडया ठेविल्या होत्या. त्या झाडावर सुवर्णाच्या चौकटीत बसविलेले, निरनिराळ्या आकृतींचे लहान लहान बिलोरी आरसे मधून मधून लटकावले हो . त्यात तेथे लाविलेल्या असख्य दीपाची प्रतिबिंबे पडून सर्व महाल नुसता दीपमय झाल्याचा भास होई ! या स्तभावरून त्या स्तभावर फुलाच्या माळांच्या झालरी सोडण्यात आल्या असून त्यांच्यांत मध्ये मध्ये मौक्तिकानी खचलेल्या लाल, निळ्या, पिरोजी, गुलाबी, बदामी इत्यादि नाना तऱ्हेच्या रगाच्या लहान लहान पताका फडकत होत्या. त्या पताकापैकी एखादीवर हाफिज कवीच्या प्रणय—काव्यातील एखादा चरण, दुसरीवर फर्दुसी कवीची लहानशी तेजोमय कविता, तिसरीवर अमीर खुसरूचा प्रेममय चुटका चवथीवर गुलेस्तानमधील बहुमूल्य उपदेशाचा लहानसा फटका सुदर लखलखीत अक्षरांनी लिहिलेला होता. कोठे कोठे स्वर्णपात्रात नागकेशराचे गुच्छ ठेवण्यात आले होते, मधून मधून सुवर्णाचे नक्षीदार काम केलेल्या रौप्यपात्रात गधराज आणि गुलाब याच्या राशीच्या राशी पडल्या होत्या, कोठे कोठे वाघाचे मुख असलेल्या सुवर्णाच्या कारजामधून मधुर शीतल गुलाब पाण्याचे फवारेच्या फवारे उडत होते. साराश, स्वर्गीय सुगधाचे भाडारच तेथे खुले झाले होते, असे ह्मटले तरी चालेल. मध्ये मध्ये सुवर्णाच्या दाड्यावर बसून मृदग, भीमराज, पापिया, पोपट, मैना काकाकुवा इत्यादि अनेकविध पक्षी स्वच्छदाने किलकिलाट करीत होते.

महालाच्या मध्यभागी फारसे मोठे नाही, व फारसे लहानहि नाही, असे एक मध्यमाकृति संगमरवरी दगडाचे कारजे होते. त्यातून निरनिराळ्या रगाच्या पाण्याचे फवारे उडत होते, त पाहून सतत हृदयहि शात होत असे. त्यावेळी वसतऋतु सुरू होता. प्रखर ग्रीष्मापासून होणाऱ्या त्रासाची शाति करण्यासाठी कांही सुदरी त्या कारजाच्या काठी बसून आपल्या कोकिलातुल्य कठानी मधुर आलाप घेत होत्या, काही प्रेममय पद्ये गुणगुणत होत्या. व कांही रमणी कारजाच्या खालच्या शीतल सगमरवरी दगडी चबूतऱ्यावर आपल्या ‘ अलसललित ’ देहाचा भार टाकून खुषाल गायन ऐकत

पडल्या होत्या व जणूकाय हाताला काही तरी काम पाहिजेच या हेतूने आपल्या वेटाळे घालुन बसलेल्या सर्पिणीप्रमाणे गोमणाऱ्या काळयाकुट्ट वेण्यातून गुलाबाच्या पाकळ्या मधुन मधून कारजाच्या पाण्यात फेंकीत होत्या. कारजाच्या पाण्याच्या हेलकाव्यानीं त्याच्या हृदयालाहि हेलकावे मिळत होते! काहीं सुदरी नुसत्या गप्पाष्टकातच अगदी दग होऊन गेल्या होत्या. त्याना गायनाची विशेष गोडी नव्हती ह्मणा किंवा गायनापेक्षा त्याना गप्पातच विशेष गोडी वाटत असल्यामुळे ह्मणा, त्याचे इतर रमणींच्या गायनाकडे मुळीच लक्ष्य नव्हते. काही सुदरी ही गप्पाष्टके ऐकत खुशाल पडल्या होत्या. गायनाच्या रगात निमग्न झालेल्या सुदरी या रमणींना पक्क्या अरसिक समजुन त्याना तिरस्कारानें हसत होत्या! काही ललना मैना, पोपट, काकाकुवा इत्यादि पक्ष्याशी खेळण्यात गुग होऊन गेल्या होत्या.

आगऱ्याच्या राजप्रासादातील रगमहालात त्या रात्री खरोखर सौंदर्याचे प्रदर्शनच भरले होते असे ह्मटले असता चालेल. ती वासन्ती पौर्णिमेची रात्र! या पौर्णिमेच्या उत्सवानिमित्तच आज इतक्या सुदरी या महालात एकत्र जमल्या होत्या. महालाच्या उघडया खिडक्यातून मधून मधून पूर्णकलायुक्त चद्राचे पिठासारखे पाढरे शुभ्र किरण आत पडल्यामुळें महालात लाविलेल्या चित्रविचित्र दीपावलीच्या प्रकाशात हा एक निराळाच नैसर्गिक प्रकाश मिसळून गेला होता! दीपावलीच्या मिश्र रगाच्या प्रकाशात महालात जमलेल्या सुदरींची मुखमडले अधिकच उज्वल दिसत होतीं. हा सर्व देखावा सत्य सृष्टीतला नसून स्वप्न सृष्टींतील होय. असा एखाद्यास भास होण्यासारखा होता. आपल्या अतुल रूपप्रकाशानें चमकणाऱ्या या सौदामिनी या कलंकित पृथ्वीवरील नसून स्वर्ग लोकच्याच असाव्या! त्या वासन्ती पौर्णिमेच्या रात्री महालाच्या बाहेरील उपवनातील प्रस्फुटित किंवा अर्धविकसित कलिकावृद मलयसमीराच्या एखाद्या मृदुशीतल झुळकेनें ज्या प्रमाणें आनदानें बेहोष होऊन जाई त्याप्रमाणेच या सुदराहि—कोण जाणे का ते—मधून मधून आनदाने अगदीं बेहोष होऊन जात व त्याच्या हास्याच्या प्रचड ध्वनीनें सारा महाल हादरून जाई!

या महालातील सर्व सुदरी दिल्लीश्वर जहांगीरशहाच्या आदरास्तव अगदी भुकेलेल्या होत्या. बादशहाच्या प्रेमाचीच त्याना भिक्षा पाहिजे होती! वासन्ती पौर्णिमेनिमित्त शहानशहा आज रात्री येथे येऊन आपला आदर करतील, आपल्यावर प्रेमाचा वर्षाव करतील आपल्याशी प्रेमालाप, हास्यविनोद करून आपणाला सर्व सुदरी समुदायात धन्य करतील, निदान शेवटी, आपणाकडे आज शहानशहा एखादा तरी प्रेमकटाक्ष फेंकतील, या आशेनें तेथील प्रत्येक रमणीचें हृदय आज उत्तेजित होऊन गेलें होते. वर्षावर्षात एखादा दिवसहि आपल्या प्रिय पतीचें दर्शन न घडलेल्या अनेक बेगमा केवळ दिल्लीपतीच्या दर्शनाच्या लालसेनेच आज तेथें जमल्या होत्या. काहीजणा आपल्या करुण कहाणी बादशहाला सागण्यासाठीच तेथे आल्या होत्या. आपल्या सवतींवर जडलेलें आपल्या प्रियकराचे मन काही तरी युक्ती करून आपण आज आपणावर खास ओढून घेऊ या आशेने किती तरी बेगमा आज तेथे आल्या होत्या. परतु दैव तरी किती निष्ठुर पहा! एखादी प्रबल आशा

आपण मनांत धरून, केवळ तिच्यावरच आपण सारी भिस्त ठेवून राहिलों, कीं, देव तेथे आडवे यावयाचेच! त्याप्रमाणें तेथेंहि घडून आले. बादशहा येण्याची वेळ केव्हाच टळून गेली. सर्वजणींचें लक्ष महालातील दरवाजाकडे लागून राहिले होतें. या स्थितींत एक घटका गेली, दोन गेल्या, चार गेल्या—बादशहाचा कोठें ठिकाणा नाहीं! महालात चाललेले गाणे, गप्पाष्टकें, हास्यविनोद हळुहळू सारीं बंद होत आलीं. या स्थितीत जाणारे एक एक पळ बेगमाना अतिशय कटाळवाणे वाटू लागले. तरीहि दिल्लीश्वराचा कोठे पत्ता नाहीं! बरे, 'आज वसन्त-मेळयाला मी येत नाही' असाहि त्याच्याकडून निरोप येईना. बिचाऱ्या सर्व रमणी अगदीं मेटाकुटीस येऊन गेल्या. तेथून जावे तरी पंचाईत, न जावे तरी पंचाईत अशी त्या बिचाऱ्याची अनुकंपनीय स्थिति होऊन गेली. आपण कटाळून येथून गेलो आणि दैवयोगानें शहानशहाची स्वारी मेळयाला आली तर आपण मात्र सर्व सुखाला आंचवू, आपले हेतु साध्य न होता, इतराचे मात्र होतील असा विचार करून जी ती बेगम तशीच टेक धरून महालात बसली होती व जाणारे एक एक पळ कसें तरी कंठित आपल्या दुर्दैवाला दोष देत होती!

अशा स्थितीत बराच वेळ गेला. रात्र सरून पहाटेचा अंमल व्हावयाला आला. महालाच्या उघडलेल्या खिडक्यांतून डोकावणारे चंद्रकिरण हळु हळू म्लान होत आले! जणु काय सुंदरींच्या मुखमंडलाबरोबर चंद्रहि निराशेनें म्लान होऊन गेला होता! महालात टांगलेल्या पुष्पमालांचा मनोहर सुगंध कमी कमी होत आला! कोमल सरस पुष्पकलिका हळु हळू नीरस होऊ लागल्या! सुवर्णाच्या पिंजऱ्यांत व सुवर्णाच्या दांड्यावर असलेले शुकसारिकादि पक्षी आपली किलबिल बंद करून निद्रेनें अगदीं मरगळून गेल्यामुळे स्वस्थ बसले होते! लतिकावरील सुंदर सुंदर पुष्पें कोमेजुन जाऊन खालील गालिच्यावर पडू लागलीं. तरीहि जहांगीराचा कोठेंहि पत्ता नाही, आता वसन्त-मेळयाला यावयाचा बादशहाचा वेळ खास टळून गेला असें आपसात ठरवून निद्रावश होऊ पहाणाऱ्या बेगमा निराशहृदयाने आपापल्या महालाकडे चालत्या झाल्या आजच्या सारखा निराशेचा प्रसंग त्या बिचाऱ्यावर कधीहि आला नसेल! सर्व रमणी बादशहाला दोष देत तेथून निघून गेल्या खऱ्या तरीहि तेथें शेवटपर्यंत दोघीजणी रहता राहिल्याच! एक सोफिया बेगम व दुसरी इराणची नूतन सौंदर्यशालिनी बेगम पियारी!

पियारी बेगम जागरणाने व हसण्याखिदळण्याच्या श्रमानीं फारच क्लान्त होऊन गेली होती. तिने प्राशन केलेल्या वारुणीची निशा या वेळीं तिला फारच चढली होती. नेत्र अगदीं धुंद होऊन गेले होते. शरीरात—विशेषतः नेत्रांत—फार चंचलता आली होती. स्वर जड होऊन गेला होता. सर्व रमणीवृंद महालातून निघून गेल्यावर स्खलन पावणाऱ्या पायानीं, हेलकावे खात खात ती मध्यभागीं असलेल्या कारंजाच्या हौदाच्या काठाशीं येऊन बसली. तिच्या मागोमाग सोफिया बेगमाहि तिच्या शेजारीं येऊन बसली. सोफियाचा चेहरा आज आनंदानें विशेष खुललेला दिसत होता. तिच्या अधरोष्ठावर मृदु हास्य विराजमान झाले होते. पियारी बेगमेप्रमाणे सोफिया

आज मद्यासवांनें धुंद होऊन गेलेली दिसत नव्हती.

जवळ बसलेल्या सोफिया बेगमेच्या खांद्यावर हात टाकून पियारी ह्मणाली " सोफिया ! गडे, मला आणखी एक प्यालाभर सिराजी दे पाहू. मेली किती प्याले तरी तृप्ती ह्मणून कशी ती होतच नाहीं ! सिराजी भरून देण्याच–दासीचं–काम तुला सांगितलं ह्मणून मजवर रागावू नकोस हो गडे ! इथं कुणी लवडी नाहीं, ह्मणून तुला हें काम सांगितलं !"

" रागावायचं काय त्यांत पियारी ? एकमेकींसाठीं एकमेकींनीं अशीच तसदी घेतली पाहिजे–नाहीं तर आह्मी बहिणी बहिणी कसल्या ? " सोफिया हसत हसत ह्मणाली.

दुसरा एखादा प्रसंग असता तर सोफियाला पियारीच्या विनतीचा खरोखर राग आला असता व असें दासीजनाला योग्य असणारें काम करायाला ती कधीं उठलीहि नसती ! परंतु आजचा प्रसंग निराळा होता आज पियारीजवळ तिचें कांहीं काम होतें. पियारी जवळून तिला कांहीं एक गोष्ट आज करून घ्यावयाची होती. शोधतां शोधतां आज सोफियाला अशी नामी संधी सांपडली होती. शिवाय, सिराजीनें पियारी जितकी गाफील होऊन जाईल तितकें सोफियाच्या पथ्यावरच पडणार होतें. याच उद्देशानें आज रात्रीं अतिशय आग्रह करकरून सोफियानें पियारीला सिराजीचे प्यालेच्या प्याले पिण्यास लाविलें होतें. आपलें काम नीट व्हावें ह्मणून आजच्या वसन्तोत्सवांत सोफियेनें मद्याला स्पर्शही केला नव्हता, असें ह्मटलें तरी चालेल. सोफियाचा उद्देश आज पूर्णपणें सिद्धीस गेला. पियारी सिराजीनें बेहोष होऊन गेली !

पियारीच्या विनतीप्रमाणें सोफिया उठणार, इतक्यांत पियारी पुनः अडखळत अडखळत ह्मणाली " दे गडे, दे मला एक प्यालाभर सिराजी–गळ्याला फार शोष पडला आहे—"

" जरा क्षणभर थांब–हीं मी सिराजी घेऊन येतें. "

असें ह्मणून सोफिया उठून महालाच्या एका कोपऱ्यांत गेली. तेथें ठेवलेल्या सिराजीच्या सुरईतून सुवर्णाच्या एका लहानशा प्याल्यांत तिनें सिराजी ओतून घेतली व पियारीजवळ येऊन तिनें तो प्याला तिच्या ओठाशीं धरला.

इतक्यांत कांहीं आठवण होऊन पियारीनें विचारलं " पण यांत गुलाब इस्तंबूल कांहीं घातलं आहेस का सोफिया ? "

" नाहीं–विसरलें. "

पुनः सोफिया उठली. कपाळाला आठ्या घालून तिनें त्या सुवर्णचषकांत थोडें गुलाबपाणी ओतलें, थोडा इस्तंबूलहि मिसळला तो प्याला पियारीच्या तोंडाशीं धरतांच एका सपाट्यास तिनें आंतील सिराजी पार केली ! सोफिया हास्यमुखानें तिकडे पहात राहिली.

याप्रमाणेंच सोफिया बेगमनें भरून दिलेले सिराजीचे दोन तीन प्याले पियारीनें हां हां ह्मणतां उडविले. हळुहळु ती अगदां खुलून गेली. तिच्या मुखमंडळावर हास्य विलसूं लागलें. तिच्या हृदयावर नेहमीं जो एक प्रचंड पाषाणाचा जड भार होता, तो क्रमाक्रमानें नाहींसा झाला. तिची अन्तर्वृत्ति अत्यंत प्रसन्न झाली ! तिच्या हृदयांत अपूर्व स्फूर्ति उत्पन्न झाली !

एक दीर्घ निःश्वास टाकून पियारी स्वतःशीच पुटपुटली " काय करावं बरं ? खास येतों असं सांगून शेवटीं स्वारी आली नाही ती नाहींच ! अजनहि येईल का स्वारी ? छेः ! आता कसली आशा ! ' वसन्तोत्सवांत तुझं गाणं मनसोक्त ऐकायाचं, बरं का पियारी ! असं मला नुकतंच म्हणायचं झालं होतं—झालं वाटतं त्याचं विस्मरण ! मेला पुरुषाचा स्वभावच का असा विसराळु ? नाहीं तर काय आज नामी संधि आली होती ! गाण्यानं स्वाविंदांना आज अगदी प्रसन्न करून टाकलं असतं ! छे. अगदी वाईट गोष्ट झाली. "

पियारीचे हे शब्द अस्पष्टपणें सोफियाच्या कानावर गेल्याशिवाय राहिले नाहीत. ती विषादपूर्ण हृदयाने स्वतःशीच म्हणाली " असं का बाईसाहेब ? आज मोठा डाव साधून आम्हा सर्वांवर मात करावयाचा तुझा विचार होता तर ! पण आमच्या सर्वांच्या नशीबानं तो फसला म्हणायचा ! परमेश्वर करो अन् तुझे सर्व डाव असेच फसोत म्हणजे झालं ! नाहीं तर आम्हा सर्वांच्याच याटोळे करायला तू कधींहि चुकायची नाहीस ! शहानशहांनीं इराणहून तुला इथं नाहीं आणून ठेवलं, तर एका अत्यंत जहाल विखारी नागिणीला आणुन ठेवलं असं, म्हटलं पाहिजे. परमेश्वराच्या कृपेनं रंगमहालांतून कधीं एकदा तुझी धिंडका निघेल ती खरी ! '

नंतर पियारी बेगमला उद्देशून ती म्हणते " पियारी—"

" काय गडे ? काय म्हणतेस ? "

" आता शहानशहा काहीं येत नाहींत. ती आशा आपणाला आता सोडून दिली पाहिजे. आजची वासन्ती पौर्णिमा ! अशी ही नेहमीं न येणारी वासन्ती पौर्णिमेची रात्र मेली कंठायची तरी कशी गडे ? "

पियारीनें उत्तरादाखल एक दीर्घ निःश्वास सोडला. बराच वेळ ती खाली मान घालून स्तब्ध बसली होती.

सोफियानें पुन विचारलें " पियारी ! तूं अशी स्तब्ध का ? मी काय विचारलं इकडे तुझं लक्ष्यच का नव्हतं मुळीं ? ही वासन्ती पौर्णिमेची रात्र अशीच का कंठायची आम्ही ? "

" त्याला आता काय इलाज सोफिया ? स्वारीनं शेवटीं आम्हांला फसविलं यांत शहानशहांशिवाय दोष तरी द्यायचा कुणाला ? मला बीन तरी आणून दे. म्हणजे शहानशहांऐवजीं तुलाच माझं गाणं ऐकवितें. गायनांत आपण ही रात्र कंठू म्हणजे झालं ? '

' छे गडे ? अशा वेळीं तुझं गाणं अन् बीन का गोड लागणार आहे ? स्वारीची गोष्ट आपली निराळी होती. संगीताला तरी वेळ अवेळ पहावी लागतेच की नाहीं ? '

' बरं तर मग काय करायचं ? "

" तें राहू दे सारं ! पण काय गं पियारी ! सरकार स्वारी आज वसन्तोत्सवाला का बरं आली नसेल ? हळूच लपून छपून स्वारी मेहेरजानच्या महालाकडे तर नसेल गेली ? "

" अशक्य ! अगदी अशक्य !

" का बरं ? "

" ती गोष्ट मुळींच संभवनीय नाहीं. तिकडचा रस्ता शहानशहांना अजिबात बंद झाला आहे, हें नाहीं का तुला ठाऊक सोफिया ? "

' नाही बाई ! मेहेरकडचा रस्ता स्वारीला बंद का ह्मणुन ? " सोफियानें बळेंच आश्चर्यमुद्रेनें विचारलें.

पियारी हसत हसत ह्मणाली " का ह्मणन ! अग तें सार माझ कसब ? त्या मेलीचा सर्वनाश मी पूर्णपणें करून टाकला आहे ! "

तू मेहेरचा सर्वनाश केलास ! काय ? पियारी ? तू ह्मणतेस तरी काय हे ? '

" होय. या पियारीनेच तिचा सर्वस्वी घात केला. हे सागायला मला मोठा अभिमान वाटतो ? "

' तू तिचा सर्वनाश केलाम ? तो का ह्मणन पियारी ? त्या बिचारीन तुझा अपराध तरी काय केला होता ?"

या वेळी पियारीचें मस्तक मिगजीनें पूर्णपणे चढून गेलें होतें. तिची सर्व सारासार विचारशक्ति या वेळी अगदी नाहाशी झाली होती. तिचा दिल या वेळी पूर्णपणें खुलून गेला होता. या वेळी सोफियाशी अमुक गोष्ट सागू की नको, अमुक रहस्य तिच्यापाशी मागणें इष्ट, की अनिष्ट हा विचार तिच्या हृदयाला बिल्कुल शिवला नव्हता !

ती गर्वोद्धत स्वरानें ह्मणाली 'तिने माझा अपराध काय केला होता ? पण मी कुठें ह्मणतें, की, माझा तिने काही अपराध केला होता ह्मणन ?"

" तर मग ?"

" तर मग काय ? मेहेरनें माझा काहीं अपराध केला नाही. ती अपराधी नाही—पण तिचें सौंदर्य अपराधी आहे ! मेहेर बिलकूल अपराधी नाहीं—पण जहापनाहांचे डोळे अपराधी आहेत ना ? इराणाहून मी नुकतीच आल्यापासून सरकारस्वारीकडून माझा जो आदरसन्मान होत होता, मजवर स्वारीचें जें प्रेम बसलें होतें, त्याव ती अवदसा तिच्या अप्रतिम सौंदर्यामुळ काटा होणार हे मला कळून दिखिल का तिचा मी नाश करू नये सोफिया ? '

पियारीचें हे भाषण ऐकून सोफियाच्या अगावर काटाच उभा राहिला. वरून अतिशय सुदर दिसणाऱ्या पियारी बेगमेचें अतःकरण इतके काळेंकुट्ट असेल अशी तिची कल्पना नव्हती !

काही वेळ दोघीजण स्तब्ध बसल्या होत्या. थोड्या वेळानें सोफियाने पियारीला विचारलें ' तू मोगरिला कशालाग गेली होतीस पियारी ?"

" डागराळ प्रदेशाच्या हवेन मला गुण येईल अस हकीमानी सागितल्यावरून सरकारनी मला तिकडे धाडल होत. मला मनातरी बरें वाटत नव्हत हे नाहीका तुला माहीत ?"

सोफिया हसून ह्मणते " ते आहग मार मला ठाऊक ! पण मोगीराहून दासीचा वेष घेऊन तू वर्धमानाला कशाला गेली होतीस ? का दासी बनून वर्धमानची हवा खायला दिखिल तुला हकीमानी किंवा जहापनाहानीं सागितले होत ?"

सोफियाचे हे शब्द ऐकून पियारी चमकली ! तिचें हृदय भीतीनें धडधडू लागलें. आपली आता धडगत नाही अस वाटून तिचा मुखचद्र निस्तज झाला.

शुष्क कठानें पियारीनें सोफियाला विचारलें " तुला ग हे कस कळल, सोफिया '

सोफिया बळेंच क्रुद्धभाव दर्शवून तिला ह्मणाली " छेः छेः गड ! हे अगदी वाईट बर ! मजवर देखील का तुझा इतका अविश्वास ? मग मला आपली प्राणाची सखी

ह्मणतेस तें कशाला ? माझ्याशीं तर मग तूं कपटानंच वागत असतेस ह्मणायची ! ठीक ! ठीक !"

पियारी घाबरून ह्मणाली " छेग ! तसं नव्हे गडे ! खरंच तू माझ्या जिवाची सखी आहेस;—"

सोफिया मध्येच रागाने ह्मणते "आहे ठाऊक सारं ! तू स्वतःच ही सारी हकीकत मला एक दिवस नव्हती का सागितलीस ?"

पियारीच्या मुखावर हास्य दिसू लागलें. ती हसत ह्मणाली "मला क्षमा कर गडे ! अलीकडे माझ मन अस भरकटून गेल आहे, कीं, कांहींही गोष्ट आतांशीं माझ्या ध्यानातच राहीनाशी झाली आहे !"

" तर मग तू वर्धमानला का गेली होतीस ते साग."

" अग हे पहा, दासीच्या वेषाने मी जर वर्धमानला गेलें नसते, तर इतक्या लवकर अन् इतक्या सहज रीतीन माझ कार्य सिद्धीस गेलं असत अस वाटत का तुला ?"

" कसल आल आहे तुझ काम ?"

" मेहेरचा सर्वनाश !"

" तो तुला कसा करता आला बर ?"

" शहानशहाच्या वक्षःस्थलावर मी लत्तप्रहार करीन, अस मेहेर वर्धमानात आपल्या प्रिय सखीजवळ—मोतीराणीपाशीं—ह्मणाली होती, हेंहि मी तुला एकदा सागितल आहे, अस मला आता आठवतें, होय ना ?"

" होय, अस कायस तू मला सांगितल असावस अस मला आठवत खर."

" झालं तर ! ती लत्ताप्रहाराची गोष्ट चांगलं तिखट मीठ लावून मी शहानशहाना सागितली. दुसऱ्याहि अशाच कांहीं मेहेरबद्दलच्या गोष्टी मी स्वारीला कळविल्या."

" हो का ? मग स्वारी काय ह्मणाली ?"

" लत्ताप्रहाराबद्दलची गोष्ट ऐकून स्वारीच्या अगचा नुसता तिळपापड होऊन गेला ! मानी भारतेश्वर असल्या बटकुराचे असले अपमानास्पद शब्द का मुकाट्यानं ऐकून घेणार आहेत ?"

" तरी कांहीं स्वारीचा मला विश्वास येत नाही शहानशहांच मन ह्मणजे समुद्रावरचा वारा ! कधीं झंझावाताच्या रुपानं वहावयाचा—तर कधीं अगदीं शात—कुठ त्याचा अगदी मागमूस देखिल नसायचा !"

"मला नाहीं तस वाटत—अन् स्वारींच मन इतकं चंचल असल तरी त्या अवदसेबद्दल आता काही तिकडच मन फिरायच नाही हे खास !"

" पण स्वारीचं हें वर्तन कुणालाच पसत नाही. मेहेर इथ आल्यापासून ज्या स्थितीत दिवस कठित आहे, त्या स्थितीचं वर्णन ऐकल ह्मणजे पाषाणाला देखील पाझर फुटतील ! मग आपण तर काय मनुष्यच आहों. एखाद्या क्षुद्र दासीला इथ जो मान असतो, तो देखील त्या बिचारीला मिळत नाहीं ह्मणे ! शेरखानासारख्या वैभवशाली उमरावाची ती पत्नी, परतु दैव फिरल्यामुळ बिचारीची काय स्थिति झाली आहे पहा ! परमेश्वर करो अन् स्वारीच मन मेहेरबद्दल लवकरच विरघळो !"

" हो, परमेश्वर कांही इतका तुझ्या सारखा वेडा नाही बनला अजून !"

पियारी मानवीस्त्रीरूपानें सैतानीच अवतरली आहे अशी सोफियाची पुरी खात्री झाली ! खरोखर राक्षसाचें किंवा सैतानाच तरी हृदय इतकं कठिण असेल किंवा नाहीं, याची तिला शकाच आली. तो विषयच बदलण्याच्या हेतूने सोफि-

यानें पियारीस विचारलें, " पण मी ह्मणते याला एक पुरावा आहे. मेहेर इथें आल्यानंतर दुसरेच दिवशीं गुप्तपणें तिच्या महालाकडे गेली नव्हती का स्वारी ? "

विकट हास्य करून पियारी ह्मणाली:—" होय, स्वारी तिला भेटायला गेली होती परंतु, तिकडे गेल्यावर स्वारीचं स्वागत कसं छान झालं तें नाहीं का तुला ठाऊक ? ती चांडाळीण नुसती उठून उभी दिखील राहिली नाही. गर्वानं ती स्वारीशीं दोन शब्दही बोलला नाहीं ! मेहेरबद्दल मी ज्या गोष्टी तिकडे कळविल्या होत्या, त्या अगदीं खऱ्या असल्याबद्दल स्वारीची तावडतोब खात्री होऊन चुकली. मेहेरचा हा अहंकार आणि दर्प जहापनाहांना बिलकुल सहन झाला नाहीं. स्वारीनं पुनः तिचं कधीं मुखावलोकनही केलं नाहीं. बोलता बोलता या गोष्टीला एक वर्ष झालच ह्मणायचं ! "

आग्र्याच्या राजप्रासादाच्या सिंहद्वारावरील देवडीवरून उषःकालचा नगारा सुरू झाला. पियारी तेथेंच मदिरेच्या धुंदींत लवंडली. एका दासीला हाक मारून पियारीची व्यवस्था तिजवर सोंपवून, सोफिया आपल्या महालाकडे निघून गेली.

प्रकरण आठवें.

पिंजऱ्यांतील पक्षीण.

भवितव्य ! खरोखर, भवितव्य ही एक मोठी विलक्षण शक्ति आहे. त्या शक्तीच्या पाशानें एकूण एक मनुष्यप्राणी—केवळ मनुष्यप्राणीच नव्हे, तर देवगंधर्व, पशु पक्षी, स्थिरचर—फार काय, सारें विश्व दृढबद्ध झालें आहे ! दैव श्रेष्ठ, कीं प्रयत्न श्रेष्ठ, हा वाद पुरातन कालापासून सर्व राष्ट्रांत—सर्व देशांत, सर्वकालीं चालत आला आहे. परंतु त्याचा समाधानकारक निकाल होणें शक्यच नाहीं ! प्रयत्नवादी तत्वज्ञमंडळ उच्चकंठानें प्रयत्नाच्या श्रेष्ठत्वाचें कितीही समर्थन करो, त्यांचा तत्ववाद सर्वसाधारण लोकांना फारसा रुचत नाहीं व पटतहि नाहीं ! उलट, कधीं कधीं असे चमत्कारिक प्रसंग येतात, कीं, या तत्वज्ञमंडळालाही दैवाचें श्रेष्ठत्व, नाइलाजानें का होईना, पण कबूल करावें लागतें ! प्रयत्नतत्त्व श्रेष्ठ असो, कीं दैवतत्त्व श्रेष्ठ असो, दैववादानें मनुष्याच्या मनाचें समाधान होतें, ही गोष्ट कांहीं खोटी नाहीं. भवितव्याचें सामर्थ्य अगाध आहे, त्यापुढें मानवी प्रयत्नाचें कांहींही चालावयाचें नाहीं, या समजुतीमुळें मनुष्याला पंगुता येते ही गोष्ट जितकी खरी आहे, तितकीच, या समजुतीनें त्याच्या मनाला एक प्रकारचें समाधान असतें ही गोष्टही खरी आहे. आमच्या नायिकेची स्थिति अशीच झाली होती.

मनुष्याच्या अदृष्टाच्या मागें लपून राहून कोणाच्याही नकळत अत्यंत गुप्तपणानें भवितव्य आपल्या अलक्षित हस्तानें अत्यंत अस्पष्ट अक्षरांत त्याच्या ललाटीं काय लिहून ठेवीत असतें, हें जर त्याला कळण्याचा कांहीं मार्ग असता तर मानवी प्राण्याला दुःख असें कधींच भोगावें लागलें नसतें ! या मृत्युलोकाचें दारुण भीषण रूप बदलून जाऊन त्याचा स्वर्ग बनला असता; झोंपड्यांचे राजवाडे झाले असते; साऱ्या पृथ्वीवर करुण क्रंदन, हृदयविदारक आर्तनाद, शोकाच्या कर्णकठोर आरोळ्या, यांचा कोठें मागमूसही लागला नसता ! " तेव्हां गंधर्वमुखीं जिकडे तिकडेहि

तननन तननम्!" या मयूरकवीच्या आर्यागिनेंच जगतावरील मधुरानंदाचें सदा सर्वदा कविवराना वर्णन करावें लागलें असतें. मनुष्याच्या कल्पनांनीं अतिशय सुंदर, नयनरम्य, मोहक व मधुर अशीं बन विलेलीं भव्य उद्यानें निराशेच्या अत्यंत तीव्र, प्रखर दवानलानें होरपळून गेलीं नसतीं!

जहांगीर बादशहाच्या हुकुमानें मेहेर-उन्निसाला आग्र्याला आणावयाला मोंगल सेनापति रहमतखां व रुस्तमखां जेव्हां ससैन्य वर्धमानाला गेले होते, त्या वेळीं त्यांजबरोबर जाऊन बादशहाची पट्टराणी—समग्र भारतवर्षाची सम्राज्ञी होण्य पेक्षा—विषप्राशन करून आत्मविसर्जन करावयाला मेहेरउन्निसा तयार झाली होती. परंतु तिच्या प्रिय सखीनें—मतियानें—नानाप्रकारे तिची समजूत करून आग्र्याला जाण्या-विषयीं तिचें मन मोठया प्रयासानें वळविलें हें वाचकाना ठाऊकच आहे. मोति-राणीच्या मधुर भाषणाला वश होऊन ज्या काहीं गोष्टी मनांत आणून मेहरजान वर्धमान सोडून आग्र्याला आली, त्या सर्व गोष्टींची निष्ठुर दैवानें अगदीं उलट-पालट करून टाकली! मतियाच्या उत्तेजनानें मेहेरच्या मनांत ज्या काहीं आशा उत्पन्न झाल्या होत्या त्यापैकीं एकही आशा पूर्ण होण्याचें लक्षण आ ग्र्याला आल्यावर तिला दिसून येईना! तिची पूर्ण निराशा झाली! तिचें भविष्यद्गगन काळ्याकुट्ट निराशेच्या घनांनीं पूर्णपणें व्यापून गेलें. आशासूर्याचा एकही किरण त्यातून बाहेर पडून मेहेरजानच्या हृदय कमलाला प्रफुल्ल करीना! आपल्या नशिबीं काय आहे, हे तिला आता—आग्र्याला आल्यानतर बऱ्याच दिवसांनीं—हळूहळू कळून येऊं लागलें. जणूं काय, एका प्रकारच्या प्रज्ञाबलानेंच तिच्या अदृष्टांतील तीं अस्पष्ट, अस्फुट अक्षरे मेहेरजानला आतां हळूहळू वाचता येऊं लागलीं! ती वर्धमानला असतां हें पुढलें भविष्य जर तिला यत्किंचित् तरी ठाऊक असतें, किंवा मतियाला ही अदृष्टलिपी पुसट-पुसट तरी वाचता आली असती, तर आग्र्याला येऊन अशा रीतीनें जीवनभार कंठण्यापेक्षा मेहेरजाननें विषप्राशन करून प्राणत्याग केला असता आणि मोतिराणी-नेही मोठ्या आनंदाने तिच्या ओठाशीं त्या जहरी विषाचें पात्र धरलें असते! परंतु हाय! भवितव्य! "लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः" हेच खरें!

मृतपतीच्या चिंतनानें आणि दुसऱ्या अनेक काळजींनीं ती कोमलांग सुंदरी मेहेरउन्निसा अगोदरच फार कृश आणि अशक्त झाली होती. तिची अनिंद्य कांति अगदीं लुप्तप्राय झाली, तिच्या मनाचा उल्हास पार नाहींसा झाला. त्यातूनही आपली भावी स्थिति तिला जेव्हां हळू-हळू कळून येऊं लागली, तेव्हा तर मेहे-रउन्निसाची स्थिति अधिकच शोचनीय झाली! तिची कृशता अधिकच वाढली. तिच्या मादक नेत्रांतील त्या उज्ज्वल तेजाचा कोठें मागमूसही नाहींसा झाला. तिच्या एकंदर स्थितींत इतकें परिवर्तन झालें, कीं, तिची जीवाची सखी मतिया जर ह्या वेळीं वेथें अकस्मात् आली असती, तर आपली प्रिय मैत्रीण मेहेर ती हीच काय, असा तिलाही भ्रम पडला असता! आणखी एके दिवशीं असा एक चमत्कार झालाच!

वर्धमानला असतां मेहेरउन्निसाच्या खास दिमतीला मरजीना नांवाची एक चतुर,

स्वामिनिनीष्ठ अशी पुष्कळ दिवसांची दासी होती, हें वाचकास माहीत आहे. मरजीनाचें तिच्या धनिणीशीं नुसतें दासीचेंच नातें होतें असें नव्हे, तर मेहेरजान तिला आपल्या विश्वासू मैत्रिणीसारखी वागवीत असे. तिची सारीं हितगुजें आणि हृदयांतील सर्व गुप्त गोष्टी मरजीनाला पूर्णपणें ठाऊक होत्या. मरजीनाही अगदीं योग्य अशीच दासी होती. आपल्या धनिणीच्या यत्किंचित् दुःखानें तिला अतिशय दुःख आणि थोड्याशा आनंदानें अतिशय आनंद होत असे. मेहेरजानच्या पायाला एखादें कुसूं लागलें तर मरजिनीला अपरिमित दुःख होत असे. संकटाच्या आणि आपत्तीच्या प्रसंगीं मरजीनाचाच मेहेरच्या मनाला सर्वस्वीं आधार होता. मरजीना जर तिच्या दिमतीला नसती, आणि दिमतीला असूनही जर एखाद्या मातेची आपल्या मुलीच्या सुखसर्वस्वावर ज्याप्रमाणें प्रेमाची नजर असते, त्याप्रमाणें तिची आपल्या धनिणीवर नसती, तर मेहेरउन्निसानें केव्हांच विषप्राशन करून बेहेस्त गाठला असता—जहांगीरच्या कारकीर्दीचा हल्लीं आहे यापेक्षां कांहीं निराळाच इतिहास इतिहासकारांना लिहावा लागला असता ! आणि प्रस्तुतचें कथानक वाचकांना सांगण्याकरतां आह्मांला आमची क्षुद्र लेखणीही चालवावी लागली नसती !

मतियाच्या अतिशय आग्रहावरून मेहेरउन्निसा वर्धमानहून आग्र्याला आली, त्या वेळीं मरजीनाही तिच्याबरोबर आली, हें वाचकांना निराळें सांगण्याची जरूर नाहीं. आग्र्याच्या रंगमहालांत मेहेरची स्थिरस्थावर नुकती कोठें होते आहे, न होते आहे तोंच मरजीनाचा धाकटा भाऊ करीम हा अतिशय आजारी असून मृत्युशय्येवर केवळ आपल्या मातृसम भगिनीच्या दर्शनाची वाट पाहात आहे, असें मरजीनाला कळलें. बिचाऱ्या करीमला अगदीं बालपणांतच मातृपितृवियोग झाला होता त्याचें सर्व संगोपन अतिशय ममतेनें व प्रेमानें अगदीं लहानपणापासून मरजीनानेंच केलें होतें. आपल्या लहान भावाची मृत्युशय्येवर तरी भेट घेण्याची मरजीनाला अगदीं तळमळ लागून राहावी हें अगदीं सहज आहे. दुसरा एखादा प्रसंग असता तर आपल्या धनिणीला सोडून ती या वेळीं कधींच कोठें गेली नसती, परंतु प्रस्तुतची वेळ अगदींच निराळी होती. आपल्या बंधूचें शेवटचें दर्शन घ्यावयाला जाण्याची मरजीनानें आपल्या धनिणीला साश्रुनयनांनीं परवानगी विचारली. बिचारी मेहेर तरी काय करणार ? या वेळीं ती मरजीनाला नाहीं कसें ह्मणणार ? अल्पावकाशांतच मरजीना आपल्या गांवीं निघून गेली.

सुदैवानें, मरजीनाच्या आर्त विनवणीचा परिणाम होऊन परमेश्वरास तिची दया आल्यामुळें ह्मणा किंवा भवितव्यच तसें होतें म्हणून ह्मणा, मरजीनाचा भाऊ त्या जीवावरच्या भयंकर दुखण्यांतून उठला. परंतु त्याला पूर्ण गुण यावयाला बरेच दिवस लागले. सुमारें सहा महिन्यांनीं मरजीना आग्र्याला परत आली.

मरजीना मेहेरच्या महालांत आली तेव्हां ती एका खिडकीपाशीं विमनस्कतेनें कांहीं विणकाम करीत बसली होती. मेहेरचें रूप—रंग—आकृति—कांति यांत सहा महिन्याच्या अवकाशांत इतका विलक्षण फरक पडला होता कीं, मरजीनाला मेहेरची बिलकुल ओळख पडली नाहीं ! आपल्या धनिणीच्या निकट परिचयाची

कोणी तरी स्त्री तिच्या महालात तिची वाट पाहात बसली आहे असें तिला वाटलें.

त्या वेळीं मेहेरच्या इतर दासी महालांत नव्हत्या. मरजीनाने कांहीं वेळ आपल्या धनिणीची वाट पाहिली. शेवटीं मेहेरजवळ जाऊन तिनें गंभीर स्वरानें विचारलें, "आपणाला बाईसाहेबाना का भेटावयाचें आहे ? त्या इथें नाहीत."

मेहेरने तोंड फिरवून समोर पाहिलें तों मरजीना !

किंचित् हास्य करून मेहेर म्हणाली, "कोण मरजीना ? कधीं आलीस तूं ? बाईसाहेब कोण ? इथें कोण नाहीं ? तूं म्हणते आहेस तरी काय मरजीना ? तुला वेड तर नाहीं लागलं ?"

मरजीनाला क्षणार्धात धनिणीची ओळख पटली ! मेहेरचे पाय धरून त्यावर अश्रुवर्षाव करीत मरजीना स्फुंदत स्फुंदत म्हणाली, "कायहो बाईसाहेब आपली ही दशा !—" मेहेरनें मरजीनाला वर उचलून पोटाशीं धरलें व तिच्याबरोबर तीही नीरव अश्रु ढाळूं लागली !

* * *

शेरखानाच्या मृत्यूबरोबर आमच्या चरित्रनायिकेच्या नशिबानें पूर्णपणे उलट खाल्ली असें निदान तिला तरी वाटणें या वेळीं अगदीं साहजिक होतें. आग्र्याच्या विशाल व विपुल ऐश्वर्यशाली बादशाही रंगमहालाच्या अगदीं एकीकडल्या निर्जन भागातील एक भिकार महाल त्या भाग्यहीन स्त्रीच्या दिमतीस देण्यात आला होता. एखाद्या मनुष्याची जगात जितकी उपेक्षा होणें शक्य आहे, तितकी उपेक्षा तिच्या वाट्यास आली होती. तिचा सर्वत्र अनादर होत होता. मर्मवेदना आणि चिंता यानीं तिच्या हृदयाला अगदीं जर्जर करून टाकलें होतें. तिच्या सुंदर नेत्रयुगुलाचें पाणी पार नाहींसें झालें होतें. मेहेरच्या सदासर्वदा प्रफुल्ल असणाऱ्या गंडस्थलावरील लाली नाहींशी होऊन तेथें पाण्डुरतेनें आपलें ठाणं कायमचेंच दिल्यासारखें वाटत होतें. तिच्या सरस ओष्ठद्वयावर आणि नेत्रयुग्मात कालिमा पसरली होती.

सारा वेळ चिंता—दारुण चिंता ! दुसरं काहीं नाहीं ! जणूं काय, जगातील सर्व प्राण्याच्या नशिबीं असलली चिंता मेहेरच्या एकटीच्या नशिबीं या वेळीं आली होती. या भयंकर चिंतेचें भ्रमण सुरू असता मेहेरजानचा दिवस कसा ना कसा तरी निघून जाई—परंतु काहीं केल्या दीर्घ काळरात्र मात्र सरत नसे ! दिवसा तिच्या दासींपैकीं कोणी ना कोणी तरी तिच्याजवळ असे. त्याच्या प्रयत्नानीं मेहेरच्या मनाचें थोडें तरी रंजन होई. बादशहा रंगमहालात घडून येणाऱ्या अनेकविध व्यापारापैकीं कोणत्या ना कोणत्या तरी एखाद्या व्यापारामुळें मेहेरचें मन साहजिकपणें वेधलें जाई. त्यामुळें तिच्या नकळत का होईना—तिच्या मनाला चिंतेचा थोडा तरी विसर पडून तेवढ्यापुरती तरी तिला शांति प्राप्त होत असे. परंतु रात्रीची स्थिति अगदीं निराळी. त्या वेळीं तिच्या मनाला विरंगुळा मिळण्याला मदत होईल अशी एकही गोष्ट घडून येत नसे. उलट रात्रीची प्रत्येक गोष्ट मेहेरची चिंता शतपट वाढविण्यास मात्र कारणीभूत होत असे. रात्रीची गंभीर निस्तब्धता व घनांधकार यानीं तिचा जीव अगदीं गुदमरून गेल्यासारखा होई ! सारी रात्र या कुशीवरून त्या कुशीवर ती सारखी तळमळत असे. परंतु

निद्रादेवी मेहेरजानवर कधीं फारशी सुप्रसन्न होत नसे. रंगमहालाच्या संगमवरी उंच पायाच्या शेजारून हलत-डुलत जाणाऱ्या यमुनेचें उन्मादयुक्त मधुरकलसंगीत ऐकत असता उघडलेल्या खिडक्यातून हळूच महालात प्रवेश करणाऱ्या शीतल आणि मंद अशा पहाटेच्या वायूनें अंगाची होणारी लाही किंचित् शांत झाल्यावर मेहेरउन्निसाला एखादे वेळ किंचित् तंद्रा येत असे. नाहीं असें नाहीं. परंतु ती अल्पकालच ! त्या तंद्रेनें तरी मेहेरला सुख व्हावें, तर तेंहि नाहीं ! त्या तंद्रेतच तिला चमत्कारिक स्वप्नें पडून तिच्या मनाला अधिकच अस्वस्थ करून सोडीत ! सर्व मनश्चिंतांचा उपशम करणारी मात्रा जी निद्रा, तिच्यापासूनही बिचाऱ्या मेहेरच्या हृदयाला अधिकच यातना होत ! 'परमेश्वराच्या इच्छेनें कधीं कधीं अमृताचेंही विष होतें !' याप्रमाणे जागृतावस्थेंत दारुण चिंता आणि निद्रेंत चमत्कारिक स्वप्नें या कैचींत बिचाऱ्या मेहेरच्या हृदयाचे तुकडे उडत होते !

मेहेरजानला मधूनमधून एखादे वेळा जी तंद्रा येई, तींत तिला नानातऱ्हेचीं भयंकर स्वप्नें पडत असत. त्यांतही हे स्वप्न तिला वारंवार पडत असेः-गंभीर घनगर्जना करीत चपल वेगानें धावत जाणारा दामोदर नद जिच्या पदप्रान्ताचें प्रेमानें चुंबन घेत वाहत आहे, त्या रम्य तटभूमीवर दृढपणे उभ्या राहिलेल्या त्या अंबराहूनहि शुभ्र वाड्याच्या एका अंधकारानें भरून गेलेल्या खोलींत जणूं काय, ती आपल्या गत प्रियपतीचें-शेरखानाचें-चिंतन करीत एकटीच पडली आहे. दामोदर नदाच्या गंभीर आणि गहन अशा गर्भप्रांतातून काळ्याकभिन्न अंधकाराचे पुंजक्याच्या पुंजके निघून, विशाल व अतिशय विस्तीर्ण अशा आकृति धारण करून आलेल्या दीपप्रकाशहीन खोलींत जमाव करून-एकजुटीनें प्रवेश करून सर्व खोलीभर पसरत आहेत ! जणूं काय, आत्यंतिक प्रलयकालचे भयंकर आणि अतिशय काळेकुट्ट असे खूप जाडाचे मेघ द्रुतगतीनें भ्रमण करीत असता दमल्यामुळें अल्पकाळपर्यंत विश्रांति घेऊन ताजेतवाने होण्याकरितां आपल्या महालाचा आश्रय घेत आहेत ! तो अंधकाराचा प्रचंड समुदाय आपल्या पलंगाच्या आसपास, दुधाप्रमाणें पांढऱ्या शुभ्र अशा मच्छरदाणीवरून, लोडगिर्द्यांवरून, लाल रंगाच्या मखमालीच्या आवरणवस्त्रावरून, शय्येवरील, खालील, चारही बाजूंच्या अवकाशांत महा-कालभुजंगाप्रमाणें मोठमोठ्यानें भयप्रद फूत्कार टाकीत, एका प्रकारच्या अतिशय वेगानें चहूंकडे उसळणाऱ्या विषारी वायूच्या तरंगासहवर्तमान सारखें भ्रमण करीत आहे, कधीं मध्येंच पिशाचाची अक्राळविक्राळ रूपें धारण करून एका घासाबरोबरच आपला पार चट्टामट्टा उडविण्याकरितां आपल्या अंगावर धावून येत आहे ! हे अत्यंत विलक्षण, हृदयाचा जेथल्या तेथेंच कोंडमारा करून टाकणारें स्वप्न पडताच अभागिनी मेहेरउन्निसा भयानें घाबरी होई-मोठमोठ्यानें ती ओरडूं लागे ! क्षणार्धांत तिच्या निद्रेचा भंग होई. तिच्या अंगातून घामाच्या धारा वाहूं लागून अंगावरील सर्व वस्त्रें भिजून ओलीं होत ! बराच वेळपर्यंत आपण स्वप्नांत आहोत की जागृत आहोंत हेंही तिला कळत नसे. कांहीं वेळ गेल्यावर आपण पाहिलें तें स्वप्न-सत्य नव्हे, अशी मेहेरची हळूहळू खात्री होई. नंतर ती पलंगावरून

उठून महालाच्या खिडकीशीं येऊन बसे-तों तेथें थोडया वेळापूर्वी दृष्टीस पडलेल्या देखाव्याच्या अगदीं उलट देखावा मेहेरजा-नच्या नजरेस पडत असे. यमुनेच्या कृष्ण जला-वर पाढरा शुभ्र चंद्रप्रकाश आनंदानें विहार करीत असलेला पाहून तिच्या मनाची काहीं विलक्षण स्थिति होऊन जाई. महालापासून काहीं अंतरावरून वसन्तकालाच्या मृदु मंद वाहणाऱ्या वायूच्या झुळकेबरोबर ऐकूं येणारा वेळूंचा मंजुळ नाद ऐकून मेहेरजानला नुक त्याच पडलेल्या भयंकर स्वप्नाचा व तिच्या नेहमींच्या दारुण चिंतेचा क्षणमात्र तरी विसर पडे! विमल चंद्रकिरणाबरोबर चहूंकडे आपला करडा अंमल गाजविणाऱ्या गंभीर आणि विराट निस्तब्धतेचा प्रभाव तिच्या व्यथित मनाला किती तरी शांति देत असे! बादशाही अन्तःपुराच्या दूरदूरच्या महाला कडून अस्फुटपणानें ऐकू येणाऱ्या आमोद प्रमोदाच्या लहरींचा मात्र मेहेरला एका प्र कारचा तिटकारा वाटत असे. परंतु तो असू येनें नव्हे हें आम्ही खात्रीपूर्वक सांगू शकतों. अशा सुंदर व रम्य निस्तब्धतेचा भंग थोडा तरी व्हावयास त्या प्रमोदलहरी कारण होत असल्यामुळें मेहेरसारख्या एकान्त-प्रिय व निसर्गप्रणयिनी रमणीला त्याचा तिटकारा वाटावा हें साहजिक आहे. यमुनेच्या निसर्गमंजुल कलध्वनीतापेक्षा तो कृत्रिम कोलाहल तिला प्रिय कसा वाटावा?

मतियाच्या अतिशय आग्रहामुळें मेहेर-उन्निसा वर्धमानहून आग्र्याला आली, त्यास एक वर्षाहूनहि काहीं अधिक दिवस झाले होते. या एका वर्षाच्या दीर्घावधींत, ज्या दिल्लीपतीनें मुद्दाम सेनापति व सैन्य पाठवुन मेहेरला आग्र्याच्या बादशाही रंगमहालांत आणविलें होतें, त्यानें—जहांगीर बादशहानें—तिला एकवारहि आपलें दर्शन दिलें नाही! दर्शनाची गोष्ट तर दूरच राहो, परंतु त्यानें मेहेरचा नुसता एकवार समाचार तरी घ्यावयाचा होता! तिची विचारपूस करून वरवरचा तरी आदर त्यानें दाखवावयाचा होता! जहांगीर बाद-शहाच्या या उपेक्षेमुळेंच मेहेरच्या हृदयाला अतिशय यातना होत असत.

मेहेरउन्निसा रंगमहालात आल्यापासून तिला थोडासा सरकारी तनखा सुरू झाला होता. नाहीं असे नाहीं—परंतु तो अगदींच अल्प होता. त्यानें तिची उपजीविका मोठ्या कष्टानें कशी तरी चालत असे. मेहेर एकटी असती तरी तो तनखा तिला चांगल्या रीतीनें पुरला असता कीं नसता याची शंकाच आहे. मग तिच्या तीन चार दासी आणि ती स्वतः याचा निर्वाह त्या बादशाही तनख्यावर कसा होणार? मेहेर-उन्निसा या अपमानानें आणि उपेक्षेनें आतल्या आत करपून जात होती—परंतु त्या अभिमानी बायकोन आपल्या दैन्या-विषयीं किंवा उपेक्षेसंबंधानें एक चकार शब्दही कधीं कोणापाशीं काढला नाहीं! ती मनात म्हणे कीं, "हृदय जळून, खाक होऊन प्राणान्त झाला तरी पुरवला, परंतु आपल्या तोंडानें आपल्या दैन्याचें प्रदर्शन करणें नको."

मेहेरनें आपल्या दीन स्थितीची हकीकत कोणापाशीं सांगितली नाहीं हें खरें, परंतु कितीही चोरून ठेवल्या तरी अशा गोष्टी का कधीं लपून राहातात? या विलक्षण पक्ष्याना पंख फुटून ते कधीं तरी दूर जावयाचेच! मेहेरजानची ही शोचनीय स्थिति हळूहळू सर्वांना कळून चुकली. जिकडे तिकडे सुष्ट व दुष्ट लोक असावयाचेच; त्याप्रमाणें

आग्र्याच्या बादशाही रंगमहालांतही होतेच. दुष्ट होते त्यांना मेहेरची स्थिति ऐकून समाधान झालें, सुष्ट होते त्याना फार वाईट वाटले.

या सुष्ट मंडळीपैकीं कोणी कोणी " खुद्द शहानशहाची भेट घेऊन एकवार आपली हकीकत त्याच्या कानावर घाला " असा मेहेरला उपदेश केला. परंतु मेहेर तर प्रत्यक्ष अभिमानाचा अवतार होती. तिला हा उपदेश रुचणार कसा? ती या मंडळीला तोंडावर कांहीं जबाब देत नसे. परंतु मनात ह्मणे कीं, " या पोटासाठीं अशी नीच वृत्ति स्वीकारून, मी भिकारी होऊं? बादशहापाशीं मी उदरासाठीं याचना करूं? त्यापेक्षा भुकेनें हाल हाल होऊन मेलेलं काय वाईट?"

शेवटीं, मेहेरउन्निसाने मनातल्या मनात निश्चय केला कीं, आता पोटासाठीं ह्मणून कोणाच्याही तोंडाकडे पाहावयाचें नाहीं. कोणापाशींही तोंड वेंगाडावयाचे नाहीं परमेश्वरानें कृपाळू होऊन आपणाला चागले घट्टेकट्टे दोन हात दिले आहेत कशिदा आणि जडावाचें काम आपण शिकलों आहों, आपल्याच हातावर आता अवलंबून राहून आलेले दिवस कसे तरी कंठावयाचे! परंतु दैवाला हार जावयाचे नाहीं! दिल्लीच्या बादशहाचा क्षुल्लक तनखा घेऊन दिवस घालविण्यापेक्षा स्वतःच्या निढळाच्या घामानें मिळविलेलें अन्न खाणें शतपटीनें सुखदायक होइल. स्वतःच्या श्रमाची कोरडी भाकरीही दुसऱ्यानें कृपाळू होऊन दिलेल्या पंचपक्वान्नाच्या सुग्रास भोजनापेक्षा शेंकडोंपटीनें रुचकर लागेल. या निश्चयानें मेहेरच्या मनाला एक प्रकारचें विलक्षण बल आलें.

'निश्चयाचें बळ—तुका ह्मणे तेंचि फळ' या साधूक्तीची सार्थता मेहेरच्या ठिकाणीं लवकरच चागली दिसून आली. निश्चय केल्यानंतर मेहेरनें तो तावडतोब अमलांत आणला. कलाकुशल दासी व अन्य परिजन आपल्या पदरीं अधिक ठेवून तिने जडावाचें, कशिद्याचें व कलाकुसरीचें काम मोठ्या प्रमाणावर सुरू केलें. स्वतः मेहेर त्याच्याबरोबर दिवस—रात्र खपूं लागली. तिच्या देखरेखीखालीं हीं कलाकुसरीचीं कामें अत्यंत सुबक व नयनाकर्षक होऊं लागलीं. त्या रमणीच्या सुंदर करयुगुलाच्या चंपकतुल्य अंगुली चित्रविचित्र कौशल्याचीं उत्तमोत्तम कामें निर्माण करण्यात सर्व काल निमग्न होऊन जात असत. मेहेर जीं कामें तयार करीत असे, तीं कामें घेऊन तिची एक दासी आग्र्याच्या बाजारात जात असे व त्याची विक्री करून सर्व पैसे मेहेरजवळ देत असे. आपल्या विलक्षण कलाकुसरीचें काम मेहेरजाननें जेव्हा पहिल्यानेंच विकावयास पाठविलें, तेव्हा त्याची जी किंमत येईल अशी तिची अपेक्षा होती, त्याच्या शतपटीनें त्याला किंमत आली! दहा असरफीच्या ऐवजीं हजार असरफी किंमत देऊन तें काम कोणी आग्र्याच्या बाजारात खरेदी केलें. आग्रा शहरात कलाकौशल्याचें मर्म समजणारा, ललित शिल्पाच्या सौंदर्याचा उपभोग घेणारा हा उदार पुरुष आहे तरी कोण हें मेहेरला कळेना! त्या उदार पुरुषाला मनात सहस्र धन्यवाद देऊन मेहेरनें त्या हजार असरफी आपल्या पेटींत ठेवल्या व करुण भावानें परमेश्वराची करुणा भाकली. आपल्या एकनिष्ठ दासींचें वेतन तिनें तावडतोब वाढ-

विलें व त्याना चांगले पोषाक बक्षिस दिले.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं तिनें रंगमहालाच्या मीर मुनशीला बोलावणें पाठविलें अल्पावधींतच मेहरच्या महालांत येऊन तो दाखल झाला.

त्याजकडे तीक्ष्ण दृष्टीनें पहात मेहर ह्मणाली "मुनशीसाहेब! आजपासून माझा रसद तुह्मी बंद करा. तुमच्या भिक्षेच्या अन्नावर दिवस कंठावयाची आता माझी इच्छा नाहीं"

बिचारा मीर मुनशी आश्चर्यानें थक्क होऊन तेथून निघून गेला!

प्रकरण नववें.

महाराणी जोधबाई.

आग्र्याच्या रंगमहालांतील आपल्या एकीकडच्या महालात मेहरउन्निसा विमनस्कपणे आपले नेहमींचें कलाकुसरीचें काम करीत बसला होती. अदृष्टाच्या तडाक्यानें झालेल्या आपल्या विलक्षण स्थित्यन्तराबद्दल सवयीमुळें ती आता फारशी चिंता करीत नसे. "राज मरे त्याला कोण रडे?" या ह्मणीप्रमाणें मेहर आपल्या दारुण चिंतेला हळूहळू विसरत चालली होती; परमेश्वराने जिला ज्या स्थितींत ठेविलें होतें, त्या स्थितींतच ती हळुहळू समाधान मानावयास आपल्या मनाला शिक्षण देत होती. मेहरच्या प्रयत्नाला चांगलेंच यश चाललें होतें. प्रयत्नाने मनुष्याला काय साध्य होणार नाहीं!

बादशाही अन्तर्महालात वाटेल तिकडे जावयाला मेहरला मिलकुल आडकाठी नव्हती. जहांगीर बादशहानें मेहरला एवढें तरी स्वातंत्र्य ठेविलें होतें. परंतु या स्वातंत्र्यासंबंधीं मेहर स्वतःच्या इच्छेनेंच बंदिवान् झाली होती! बादशहानें मोठ्या कृपेनें दिलेल्या या स्वातंत्र्याचा मेहरने बहुतेक कधींही उपयोग केला नाहीं. होता होईल तों ती आपल्या महालाच्या दरवाजाच्या बाहेर कधींही पाऊल घालीत नसे. कारण, अंतर्महालातील इतर बेगमाचें व मेहरचें सख्य जमावयाला त्यांच्यांत कांहीं 'समानशीलव्यसन' फारसें नव्हते! खरें ह्मटलें तर बहुतेक प्रत्येक बाबतींत बादशाही बेगमा मेहरच्या अगदीं उलट होत्या. कोणत्याही गोष्टींत मेहरशीं त्यांचे साम्य नव्हतेंच, असें ह्मटलें असता फारशी अतिशयोक्ति होणार नाहीं. अर्थात्, अशी वस्तुस्थिति असता, मेहेर इतर बेगमाकडे जाते कशाला आणि त्या तरी मेहेरकडे येतात कशाला? बादशाही रंगमहालातील बहुतेक बेगमा मेहरचा मनापासून द्वेषच करीत होत्या! ती रंगमहालात आल्यामुळें त्यांचें महत्व कमी झालें होतें. तिच्या अप्रातिम सौंदर्यापुढें त्या सर्वजणी अगदीं फिक्या पडून गेल्या होत्या. इराणची नूतन पियारी बेगम हिच्याच वर्गात त्या सर्वांची गणना होण्यासारखी होती. पियारी विशेष मत्सरी व फार धाडशी असल्यामुळें तिनें आपल्या द्वेषाला प्रत्यक्ष कृतीनें रूप दिलें होतें व इतर बेगमा तितक्या धाडशी नसल्यामुळें त्या मेहेरवर नुसत्या बोटें मोडून स्वस्थ राहिल्या होत्या, इतकेंच काय तें पियारींत व इतर बेगमांत अंतर! बादशहाच्या जनानखान्यातील दोघीजणी देवरमणी मात्र मेहेरकडे स्नेहपूर्ण दृष्टीनें पाहाणाऱ्या होत्या. एकजण, त्या पुण्यश्लोक महानुभाव अकबरशहाची गर्भधारिणी,

महापुण्यवती, वृद्ध, पक्ककेश—वीरपत्नी—वीरमाता हमीदाबानू बेगमसाहेब व दुसरी, जोधपूरची राजकुमारी—जहांगिराची पट्टराणी जोधबाई! हमीदाबानू बेगमसाहेब या वेळीं कडक उन्हाळ्याचा फार त्रास होत असल्यामुळें पंजाबातील एका हवाशीर डोंगराळ प्रदेशात हवा पालटण्यासाठीं निघून गेली होती. हल्लीं आग्र्याच्या त्या विशाल बादशाही रंगमहालात मेहेरउन्निसाची केवळ एकच हितचिंतक मैत्रीण (अथवा दुसरं काहीं नाव द्या) होती—आणि ती महाराणी जोधबाई ही होय. परंतु राणी जोधबाईही आज आज कित्येक दिवस झाले, मेहेरच्या महालांत आली नव्हती. आपल्या एकच हितचिंतक मैत्रिणीचें बरेच दिवसांत दर्शन न झाल्यामुळे मेहेरजानला अगदीं काळजी लागून राहिली होती. परमेश्वराच्या कृपेनें या राक्षसपुरीत आपणाला जोधबाई ही देवरमणी मैत्रीण मिळाली होती, ती ही दैवदुर्विलासानें आपणास अंतरली कीं काय या विचारानें तिच्या हृदयाचा अगदीं थरकाप उडत असे. महाराणीचा आपल्या हातून न कळत एखादा अपराध घडला आहे कीं काय, नर्मपरिहासांत आपणाकडून तिचा अपमान झाला असेल कीं काय, आपण कधीं लहान तोंडीं मोठा घास घेऊन जोधबाईला कधीं दुखावीलें तर नसेल, इत्यादि शंका-कुशंकानीं आज कित्येक दिवस मेहेरच्या मनाला भंडावून सोडलें होतें.

या वेळीं महालाच्या एका उघड्या खिडकीजवळ बसून जोधबाईविषयींच्याच विचारात मेहेर अगदीं निमग्न होऊन गेली होती. तिचें सारें लक्ष्य या प्रसंगीं महाराणीच्या चिंतनांत गढून गेलें होतें, मेहेरच्या सर्व दासी या वेळीं आहार करावयास गेल्या असल्यामुळें महालात मेहेरशिवाय कोणीही नव्हतं. एकान्त मिळाला कीं मनुष्याच्या विचाराला नुसता पूर येत असतो! एकांताचा भंग करावयाला कोणी तरी जवळ असलें म्हणजे मनुष्याचें मन तेवढें विचारात भडकत नाहीं. या नियमाला अनुसरूनच या वेळीं मेहेरचें मन विचारात फार भडकून गलें होतें. महाराणी जोधबाई, साध्वी हमीदाबानू बेगमसाहेब, व प्रिय सखी मतिया यांचीच मेहेरला आज विशेष आठवण होत होती. मध्यान्हकाल झाला होता. सूर्याच्या तापाचा प्राणिमात्राला फार त्रास होत होता. त्वचेंतील छिद्ररूपी असंख्य नेत्रानीं प्राणी घर्माश्रुबिंदु ढाळीत होते. परंतु मेहेरचें या त्रासाकडे मुळीं लक्षही नव्हतें असें म्हटलें असता चालेल. तिच्या विशाल ललाटप्रदेशावर मौक्तिकाप्रमाणें शोभणारे असंख्य घर्मबिंदु चमकत होते. परंतु ते पुसून काढण्याचेंही तिला फारसें भान नव्हतं. घर्मबिंदूंचा प्रचंड जमाव होऊन ते खालीं ठिपकूं लागले म्हणजे मात्र मेहेर एखादे वेळीं ते पुसून काढी! ती खिडकीजवळ एकटीच बसून, आपलें सुंदर मस्तक अवनत करून हातानीं एक कौशल्याचें काम करण्यात गढून गेली होती. तिची दृष्टि हातातील कामाकडे अगदीं खिळून राहिली होती व हात तें काम करण्यात सारखी धावपळ करीत होते. मधून एकदा सुद्धा मेहेर वर मान करीत नव्हती, इतके तिचे डोळे त्या कामाकडे लागून राहिले होते. परंतु मन मात्र मतिया व जोधबाई यांच्याकडेच धांव घेत होतें.

मेहर आपल्या विचारात व हातांतील सुंदर शिल्पकामांत अगदीं गढून गेली आहे, इतक्यांत तिच्या महालाच्या बाजूचें दार हळूच उघडलें व दारावरचा पडदा बाजूला सरून कोणी तरी बिलकुल आवाज न करतां हळूच आंत आलें. त्या 'कोणी तरी ' चे अळत्याच्या रंगानें लाल झालेले चरण इतके कोमल होते, कीं, त्याचा कठीण जमिनीवरही शब्द होणें फारसें संभवनीय नव्हतें ! त्यातूनही त्या 'कोणी तरी 'नें मुद्दाम शब्द न होण्याची काळजी घेऊनच मेहेरच्या महालात प्रवेश केला होता. तें ' कोणी तरी ' ध्वनि न होण्या विषयीं फार काळजी घेऊन एकेक पाऊल फार जपून टाकीत होतें. त्याची गति इतकी संथ व चंचलताहीन होती की, तिच्याकडे कोणाचेंही लक्ष्य जाणे फारसे संभवनीय नव्हतें. त्यातून ' कोणी तरी ' आल्याचें मेहेरच्या लक्षात आले असतें, परंतु तिचें लक्ष्य या वेळीं ठिकाणावर नसून विचाराकाशात भ्रमण करण्यात गुंग होऊन गेलें असल्यामुळें तिच्या तें बिलकुल लक्षयांत आलें नाहीं, यात नवल तें काय ?

ती हळूच पाय न वाजविता आत प्रवेश करणारी, हंसगतीनें चालणारी व्यक्ति एकेक पाऊल जपून टाकीत टाकीत हळू हळू मेहेरच्या मागें जाऊन उभी राहिली. मेहेरच्या हें ध्यानांतही आलें नाहीं. स्निग्ध दृष्टीनें एकवार मेहेरच्या मुखाकडे पाहून त्या व्यक्तीनें आपल्या कमलतुल्य हातानीं तिचे डोळे मागून हळूच झाकले. अगदीं ध्यानींमनीं नसतां आपल्या महालात कोणी शिरून सहसा त्यानें डोळे झाकलेले पाहून मेहेर एकदम चपापली ! परंतु ती अत्यंत प्रसंगावधानी असल्यामुळें भिऊन ओरडली नाहीं ! महालात आपल्या नकळत हळूच प्रवेश करून आपले डोळे झांकण्याइतकी सलगी दाखविणारी व्यक्ति कोणी तरी आपल्या मित्रवर्गांपैकींच असली पाहिजे, हें मेहेरजानच्या ध्यानांत यावयाला बिलकुल वेळ लागला नाहीं ! त्या व्यक्तीनें डोळे झांकण्याच्या वेळीं मेहेर आपल्या प्रिय सखी मतियाबद्दल विचार करीत होती. मतियाची बरेच दिवसांत भेट झाली नाहीं, इतकेंच नव्हे तर तिच्याकडून कुशल वर्तमानही कळलें नाहीं, याबद्दल मेहेरला फार आश्चर्य वाटत होतें. तीच तर यावेळीं आपणाला भेटावयाला आली नसेल ना ? असा विचार मेहेरच्या मनात एकाएकीं आला. डोळे झांकणाऱ्या व्यक्तीचे हात तिनें चाचपून पाहिले, तों ते मतियाच्या हाताप्रमाणेंच मेहेरला कोमल भासले, तेव्हा तर ती व्यक्ति मतियाच आहे अशी तिची खात्री झाली.

मेहेर हर्षभरानें एकदम उद्गारली:—" कशाला आता उगीच डोळे धरतेस ? मी तुला केव्हांच ओळखलं !"

हें ऐकून ती व्यक्ति किंचित् हंसली मात्र! परंतु तिनें मेहेरचे डोळे सोडले नाहींत किंवा ती एक शब्दही बोलली नाहीं !

मेहेर पुनः म्हणाली,:—" मीं तुला ओळखलं ! सोड माझे डोळे ! तूं मतिया— मतिया ! प्रिय सखी ! शेवटीं तुला इतक्या दिवसांनीं माझी आठवण झाली म्हणावयाची ! "

ती डोळे झांकणारी व्यक्ति जर मुळीं मतिया नव्हतीच, तर ती उत्तर कां म्हणून देईल ? सर्व महालाला प्रकाशित करणारें मृदु हास्य तिच्या मुखकमलावर विराजमान

झालें. तिने मेहेरचे डोळे अजूनही सोडले नाहींत !

मेहेर हंसत म्हणालीः—“ मतिया ! गडे ! माझ्या डोळयांना कळा लागल्या हो ! आता ओळखल्यावर माझे डोळे तूं का म्हणून धरतेस बाई ?”

ती व्यक्ति आपला स्वर बदलून हंसत म्हणालीः—“ हो का ? तूं मला चांगलंच ओळखलंस म्हणायाचं ! मी काहीं तुझी मतिया नव्हे हो ! मी कोण तें साग पाहू ! मी कोण तें सांगितल्याशिवाय मात्र तुझे डोळे काहीं सुटावयाचे नाहींत. मग त्यांना किती कळा लागावयाच्या असतील त्या लागोत !”

त्या व्यक्तीनें आपला स्वर बदलण्यांत जरी बरेंच कौशल्य दाखविलें होतें, तरी तिचा तो प्रयत्न सफळ झाला नाहीं ! तिचा तो कृत्रिम स्वर मुळीं देखील लपला नाहीं ! मेहेरनें तत्क्षणीं तो ओळखून काढला !

त्या व्यक्तीची ओळख पटतांच मेहेरच्या अंगावर हर्षाचे रोमाच उभे राहिले. तिच्या हाताची तिला न कळतच एकदम अंजली रचली गेली. सद्गादत कंठानें मेहेर एकदम म्हणालीः—“ अगबाई ! आपण का आला आहां ? माझ्या मघाच्या शब्दा बद्दल मी आपणांजवळ क्षमा मागतें. मतिया समजून मी ते बोललें होतें. शेवटीं आज आपण आलात ! फार उत्तम झालं. आपल्या आजच्या भेटीनं मला किती आनंद झाला आहे, तें आपणाला काय सांगूं ? इतक्या दिवस आपल मला कां बरं दर्शन झालं नाहीं ? माझ्या न कळत माझ्या हातून आपला काहीं अपराध किंवा अपमान तर नसेलना झाला ? या आशंकेनें माझ्या मनाला इतके दिवस कशी सारखी हुरहूर लागून राहिली होती ! आपली भेट घेऊन आपल्याला याविषयीं विचारून आपली क्षमा मागावी असा विचार केला, परंतु आपल्या महालांत जाऊन आपली भेट घ्यायचा मला धीर होइना ! आपणांला काय सांगूं ! या विचारांनीं माझ्या हृदयात आज अगदीं काहूर करून सोडलं होतं. आज कसेंही करून मी आपली भेट घेण्याचा विचार केला होता !—आज या महालात मला एकट्यानं रहायचा अगदीं कंटाळाच आला होता. ”

उभयतामधील विनोदरहस्य संपलें ! मेहेर बोलत असता त्या सुंदरीनें तिच्या डोळयावरील आपले हात काढून घेतले व प्रसन्न मुद्रेनें हंसत हंसत ती मेहेरसमोर येऊन उभी राहिली. त्या सुंदरीच्या उसळणाऱ्या सौंदर्याचे तरंग, मोकळा सुटल्यामुळें तो पाठीवर स्वच्छंदानें रुळणारा घनकृष्ण केशकलाप, तें मदिरेप्रमाणें चमकणारें सुंदर विशाल नयनयुगुल, ती सदासर्वदा प्रफुल्ल असणारी नलिनीप्रमाणें शोभणारी सरस मुखकान्ति, तो बिंबाप्रमाणें आरक्त दिसणारा चिक्कण अधर हीं सर्व मूळच्या शतपटीनें मधुरता धारण करून मेहेरजानच्या समोर प्रकट झालीं !

मेहेरच्या निष्प्रतिभ मुखमंडलावर क्षणि हास्याची रेखा विराजमान झाली. त्या सुरसुंदरीकडे भक्तिपूर्ण दृष्टीनें पहात, हात जोडून मेहेर तिला म्हणालीः—“ बंदगी—बंदगी, बादशहा—बेगम ! आपल्या चरणकमलाच्या मृदु रेणूंनीं माझा हा क्षुद्र महाल खरोखरच आज परमपवित्र झाला आहे. आपल्या देवतातुल्य दर्शनलाभानें आज मी धन्य झालें आहें ! खरोखरच आज माझं मह-

द्भाग्य उदयाला आलें आहे! आज सकाळीं उठल्याबरोबर मीं कुणाचें मुख पाहिलें होतं, कोण जाणे! जोधपूरच्या पवित्र रजपूतकुलांत, पवित्र मातापितराच्या पोटीं आपण जन्म धारण केला, अन् सर्व भरतखंडाचे शहानशहा दिल्लीश्वर यांच्या आपण अर्धांगी! या दीन दासीवर खरोखरच आपली मेहेरबानीची नजर आहे म्हणायची! या दीन दासीला आपणाशिवाय या साऱ्या जगांत कोण आहे बरं? आईबापांनीं टाकली, आप्तेष्टांनीं दूर केली, पतीनीं त्याग केला—शेवटीं जीवाची मैत्रीण मतिया देखील मला विसरून गेली—परंतु या दीनेची आपणाला विस्मृति पडली नाहीं. तो दयामय आपणाला सदासर्वदा पूर्ण सुखांत ठेवो, एवढाच आशीर्वाद मी आपणाला देतें. याहून दुसरें मजजवळ आपणाला द्यायला काय आहे?" बोलता बोलता मेहेरचे डोळे अश्रूंनीं भरून आले!

मेहेरच्या या उद्गारांनीं जोधबाईचें अंतःकरण भरून येऊन आपल्या महामूल्य वस्त्राच्या पदरानें तिनें मेहेरचे डोळे पुसले. मेहेरचे डोळे पुसतां पुसतां तिला एक दोनदां स्वतःचेही डोळे पुसल्यावाचून राहावेना!

मेहेरजाननें केलेल्या तिच्या या प्रशंसेनें महाराणी जोधबाई अगदीं अन्तःकरणापासून लज्जित होऊन गेली. ती जात्याच फार सद्गुणशालिनी असल्यामुळें कोणीही तिची स्तुति केली तर ती तिला पसंत पडत नसे. राणी जोधबाई ही कोटव्याचा ठाकूर गजपतिसिंह, यांची पत्नी—मोतिराणी, हिची अगदीं बालपणापासून जीवाची मैत्रिण होती. दिल्लीच्या महाराणीपदावर आरूढ झाल्यावरही त्या दोघींचा स्नेह पूर्वीप्रमाणेंच निष्कंटक रीतीनें अव्याहत सुरूच होता. मेहेरउन्निसावर जोधबाईचा एवढा लोभ जडावयाला, ती मतिराणीची प्रिय सखी हेंही एक कारण होतें. मेहेरजान एक वर्षापूर्वी जेव्हां आग्र्याच्या रंगमहालांत आली, त्यानंतर कांहीं दिवसांनीं मोतिराणी आग्र्याला येऊन जोधबाईला भेटली व या भेटींतच तिनें मेहेरजानवर मेहरनजर ठेवण्याविषयीं तिला विनंति केली होती. मोतिराणी व जोधबाई यामध्यें नेहमीं जो पत्रव्यवहार होत असे, त्यामध्यें मेहेरबद्दलच विशेष हकीकत लिहिलेली असे. मोतिराणीकडून महाराणीला नुकतेंच पत्र आलें होतें, त्यांत मोतिराणीनें जोधबाईला पुढील आशयाचा मजकूर लिहिला होता:—"राणीसाहेब! मेहेरजान ही माझा 'जान' आहे असें समजा. मजवर जसें आपलें प्रेम आहे, तसें-किंबहुना त्याहीपेक्षां जास्त मेहेरउन्निसावर आपलें प्रेम असूं द्या. कारण ती आग्र्याच्या रंगमहालांत निःसहाय आहे. जिवाच्या दोन गोष्टी सांगेल अशी तिची तेथें एकही मैत्रिण नाहीं—म्हणूनच विशेषतः आपणांला ही विनंति करावयाची आहे. मेहेरला तेथें कांहीं कमी पडेल असें करूं नका." जोधबाई ही आधींच उदार हृदय होती. त्यांतून मतियाचा असा आग्रह. या कारणानें मेहेरबद्दल तिला अतिशयच प्रेम वाटूं लागलें. मेहेरउन्निसाचे स्वतःचे सद्गुणच असे होते, कीं, कोणत्याही सहृदय मनुष्याचें तिजवर तत्काल प्रेम बसावें. सरल व सदय हृदयाची जोधबाई मेहेरवर अतिशय प्रेम करूं लागली. मेहेर तिच्या महालांत जात नसल्यामुळे तीच मेहेरच्या महालांत वारंवार येऊं—जाऊं लागली. रंगमहालांतील इतर

बेगमांच्या ठिकाणीं असणाऱ्या जालीम मत्सराचा अंश देखील जोधबाईच्या हृदयात वास करीत नव्हता! रजपूतकन्या प्रायः कधीहीं नीच होऊं शकत नाहींत.

काहीं वेळ स्तब्ध राहून राजराजेश्वरी जोधबाई मेहेरला उद्देशून ह्मणालीः—"कसं काय चाललं आहे मेहेरजान? अजून काहीं तुझ्या डोळ्यातलीं टिपं थाबलीं नाहींत, हे आजही माझ्या अनुभवास आलं. बरं, राहू दे ती नेहमींची कर्मकटकट! त्या दिवशीं रात्रीं रंगमहालात मला शोधण्यासाठीं तूं गेली होतीस ह्मणे! मला ही बातमी नुकतीच लागली. मी स्वतःच्या निराळ्या महालात असतें हें तुला माहीत नाहीं का अजून? रंगमहाल हा इतर सटरफटर बेगमाकरिता—बादशहाच्या पट्टराणीकरिता नव्हे काहीं!" असें ह्मणून जोधबाई खदखदा हंसूं लागली.

महाराज्ञीच्या या शब्दानीं मेहेरजान किंचित् गोंधळून गेली. जोधबाई हाच नेमका प्रश्न विचारील असे तिला वाटलें नव्हतें. ती अस्फुट वाणीनें ह्मणालीः—"ती माझी चुकीच झाली बेगमसाहेब! आपला महाल स्वतंत्रच असतो, हें मला अजूनही कळूं नयें ह्मणजे मी अगदींच वेडी ह्मणायची! मला आपल्या महालात जायला धीर होईना. ह्मणून रंगमहालातच मी वेडी आपणाला शोधायला गेलें होतें. मला आपलं वाटलं होतं कीं, आपली भेट कदाचित् तिथ होईल ह्मणून! मला कीं नाहीं, अलीकडे अगदीं बिलकुल चैन नाहींसं झालं होत. मतियाही बरेच दिवसात इकडे आली नाहीं. इतकंच नव्हे, तर तिच्याकडून बरेच दिवसात पत्रसुद्धां नाहीं. अन् सात—आठ दिवसात आपली स्वारीही कुठं इकडे फिरकली नाहीं. ह्मणून मी आपल्या भेटीसाठीं फारच अधीर होऊन गेलें होतें. आपली स्वारी इतक्या दिवसात इकडे कां बरं आली नाहीं?"

"काहीं विशेष कारण होतं असं नाहीं. शहानशहाची तब्येत अलीकडे किंचित् नादुरुस्त होती. तिकडच्याच शुश्रूषेंत सारा वेळ जात असे अन् थोडीशी माझीही पण प्रकृति ठाक नव्हती. ह्मणून नाहीं झालं येणं इतक्या दिवसात. मनुष्याचे दिवस नेहमीं सारखे का जात असतात? कधीं कधीं अशा अडचणी या यायच्याच! मीं चार—सहा दिवसात भेटले नाहीं ह्मणून तूं अशा काळजींत का रहावं वेडे?"

जोधबाईचें हें आपणांवरील निःसीम प्रेम पाहून मेहेरच्या मनात तिच्याबद्दल वसत असलेली पूज्यबुद्धि शतपट वाढली. ती कृतज्ञताप्रदर्शक स्वरानें ह्मणालीः—"बेगमसाहेब! जन्मोजन्मीं आपली सेवा केली तरी देखील आपले हे उपकार कधींही माझ्या हातून फिटायचे नाहींत—"

"हां खबरदार मेहेर! असले शब्द तोंडावाटे कधींही काढूं नको ह्मणून मीं तुला किती वेळ बरं बजावलं आहे? असंच जर तुला माझ्याशीं नेहमीं बोलायचं असेल तर ही मी निघून जातें पहा. फिरून मी तुझ्या महालात कधीं पाऊलही टाकणार नाहीं बघ—"

जोधबाईला तिची स्तुति केलेली आवडत नाहीं, ही गोष्ट मेहेरला चांगली ठाऊक होती. यापूर्वीं असेच एक—दोन प्रसंग येऊन आपली स्तुति केल्याबद्दल जोधबाई मेहेरला रागें भरली होती. परंतु या प्रसंगीं कृतज्ञताप्रदर्शनाच्या भरात ही गोष्ट तिच्या मुळींच लक्ष्यांत राहिली नाहीं.

महाराणी रागावलेली पाहून मेहेरजान किंचित् वरमली व हात जोडून बळेंच कृत्रिम हास्य करून ती जोधबाईला ह्मणाली:— " क्षमा करा, राणीसाहेब ! ही गोष्ट माझ्या हातून केवळ चुकून झाली—माझ्या हें लक्ष्यात राहिलं नव्हतं—"

" पुरे पुरे, इतकं कांहीं नको अगदीं गयावया करायला ! "

असें हंसत हंसत ह्मणून जोधबाई पुनः मेहेरजवळ बसली. महाराणीची तब्बेत पुनः पहिल्याप्रमाणें सुप्रसन्न झालेली पाहून मेहेरच्या जिवात जीव आला.

मेहेरजाननें नुकतेंच एक अत्यंत सुंदर व कुशलतेचें शिल्पकाम तयार केलें होतें. महामूल्य मखमालीवर हिऱ्याचें व मोत्यांचें काम त्यात फारच कुशलतेनें गुंफलेलें होतें. जवळच्या पेटींतून तें शिल्पकाम बाहेर काढून मेहेरउन्निसानें ते जोधबाईच्या हातीं दिलें व ती हात जोडून नम्रतेनें तिला ह्मणाली:—" या दीन दासीचा हा हीन दीन सामान्य उपहार आपणासारख्या भारतेश्वरीच्या योग्यतेला बिलकुल साजेसा नाहीं, हे मला ठाऊक आहे. परंतु माझं—मतियाच्या प्रिय सखीचं—स्मृतिचिन्ह ह्मणून आपण हें नाहीं का ग्रहण करणार ? प्रेमाला मोल नाहीं ह्मणतात, हें मी आपणांला सुचवावं असं नाहीं. "

मेहेरजानचं ते अप्रतिम, रम्य शिल्पकाम पाहून जोधबाई अगदींच मोहित होऊन गेली. मेहेरच्या अंगीं इतकें विलक्षण शिल्पनैपुण्य असेल अशी तिची कल्पनाही नव्हती. मखमालीवरच्या त्या चित्राकडे जोधबाई नुसती पाहातच राहिली. मेहेरजान स्वतः अनिंद्य सुंदरी, तसेंच तिचें शिल्पही अतिशय सुंदर होतें ! आणि सर्वांपेक्षा तिचा अभिमान तर फारच सुंदर असून तिच्या सौंदर्याची माधुरी अधिकच खुलवीत होता !

मेहेरजानच्या ह्या शिल्प—चित्राची कल्पनाच अगोदर फार हृदयंगम होती. त्या चित्रपटात एक लहानसें सुंदर सरोवर दाखविलें असून, एक हंस त्यांतील एक सुकुमार मृणालिनी उपटून दूर फेंकून देत आहे असें चित्र रेखलें होतें. सुचतुर जोधबाईला मेहेरच्या त्या काव्यमय शिल्पकामाच्या कल्पनेचें रहस्य तेव्हांच कळून आलें ! मेहेरच्या कल्पनेची व चतुराईची तिला फार धन्य वाटली व असल्या सुरम्य मृणालिनीचें कौतुक करावयाचें सोडून अरसिकपणानें तिला दूर फेंकून देणाऱ्या अरसिक अपंडित हंसाचा तिला फार रागही आला. तिच्या हृदयांत करुणा, तिरस्कार इत्यादि विकाराच्या लहरी उचंबळूं लागल्या. मेहेरसारख्या रमणीचें कष्ट व दुःखें तिच्या 'समानशीलव्यसन' अशा जोधबाईसारख्या उदारहृदय रमणीलाच कळून यावयाचीं व त्यातील मर्म तिलाच समजावयाचें ! अशा सुरूपसद्गुणशाली रमणीरत्नाला उकिरड्यावर फेंकून देणाऱ्या जहांगीर बादशहाला काय ह्मणावें हें तिला कळेना. जोधबाईच्या हृदयांत खळबळ उडविणारे करुणादि मनोविकार तिच्या नेत्राच्या वाटेनें अश्रूंच्या रूपानें वाहूं लागले. ते मेहेरच्या लक्ष्यात आल्यावाचून राहिले नाहींत.

जोधबाईची अश्रुसिक्त मुखकमलाकडे नजर लावून विनम्रभावानें मेहेरनें तिला विचारिलें:—"मतियाकडून आपणांला कांहीं

वर्तमान कळलं आहे कां ? तिच्याकडून पत्र आलं होतं अलीकडे?"

"होय, आलं होतं."

"आम्याकडे यायचं आहे का तिच्या मनात ?"

"होय—ती इकडे येणार आहे."

"कधीं बरं ?"

"बहुधा ती इतक्यांच—चार—आठ दिवसांत—इकडे येणार आहे थोड्याच दिवसानीं शहानशहाच्या जन्मोत्सवाला आरंभ होणार आहे. हल्लीं राजा गजपतिसिंह बंगाल्यात पठाणांचा बंदोबस्त करायाला जहापनाहाच्या हुकुमानें गेले आहेत खरे, परतु जन्मोत्सवाचे प्रसंगीं त्याना आग्याला यायलाच पाहिजे. खाविंदाचा तसा राजेसाहेबाना हुकूमच गेला आहे. जन्मोत्सवाला राजेसाहेबाबरोबरच राणीसाहेबही आग्याला यावयाच्या आहेत, असं त्याच्या पत्रावरून दिसतं खरं."

जोधबाईने सांगितलेल्या या वार्तेनें मेहेरच्या खिन्न मलिन मुखावर आनंदाची व हास्याची किंचित् छटा दिसूं लागली. ती राणीला ह्मणाली:—"आपण सांगितलेल्या या वृत्तान्तानं मला फार समाधान वाटूं लागलं आहे. आपण कृपा करून या दीन दासीला मधूनमधून असंच दर्शन देत असावं, अशी आपणाला विनंति आहे. या अवाढव्य बादशाही रंगमहालाच्या एका एकीकडच्या कोंपऱ्यांत बंदिनीप्रमाणें एकटंच कोंडलेलं रहाणं आतां मला सहन होईनासं झालं आहे. माझं आता कांहीं इथं काम नाहींच—तर मग मला आता इथं उगीच कशाला ठेवली आहे ? मला सोडून द्या—तो दीनदयाघन प्रभु जिकडे मला वाट दाखवील तिकडे मी जाईन !"

बादशहा—बेगम जोधबाई प्रेमभरानें मेहेरजानची हनुवटी धरून हंसत हंसत ह्मणाली:—"या वेळीं तुझ्या तोंडीं असे हे निराशेचे उद्गार का ह्मणून वेडे ? त्या दयाघन ईश्वरावरच तुझा दृढ विश्वास असूं दे—मी तर मधूनमधून तुला भेटायला नेहमीप्रमाणं येईनच—परंतु भतिया आली तर पुढील खेपेला आह्मी दोघी तुला भेटायला येऊं बरं ! आज तर मग मी तुझा निरोप घेतें."

असें ह्मणून प्रेमानें मेहेरला दृढालिंगन देऊन जोधबाई ललित हंसगतीनें हळूहळू तेथून निघून गेली. ती गेल्यावर त्या बाजूकडे एक दीर्घ निःश्वास टाकून मेहेरजान ह्मणाली:—"रजपूतकुललक्ष्मी ! तुझी ही दया मेहेर कधींही विसरणार नाहीं. तुझ्या या अमृत स्रवणाऱ्या गोष्टींचं मला कधींही विस्मरण पडणार नाहीं—मी जिवंत असतां तर नाहींच नाहीं !—परतु मेल्यावरही तुझी मला विस्मृति होणार नाहीं ! माझं तर सर्व काहीं नाहींसं झालं आहे. एक तूंच काय ती हितचिंतक मैत्रिण शिल्लक आहेस ! भारतेश्वरी होण्याला तूंच योग्य आहेस ! ईश्वर तुझं सदैव कल्याण करो !"

प्रकरण दहावें.

मात्रा लागू पडली !

आग्र्याच्या झनानखान्यांतील खुद्द पट्टराणीचा—बादशहा बेगमेचा—महाल तो ! तेव्हां त्याचें अधिक वर्णन काय करायाचें आहे ? रत्नमुक्ता वगैरे जवाहिरात, निरनिराळ्या जातींचे संगमरवरी दगड, वगैरे सामान, यांत सर्वश्रेष्ठ प्रतीचें किंवा अतिशय मुल्याचें ह्मणून जें काहीं होतें, तें तें

महाराणीचा हा महाल बनविण्यांत उपयोगात आलें होतें, एवढेंच येथें सांगितलें ह्मणजे पुरे आहे. मोंगल पादशाहींतील जें सर्वांत उच्च प्रतीचें शिल्प ह्मणून नांवाजलेलें होतें, तें जोधबाईच्या या महालांत दृग्गोचर होत होतें.

अशा त्या अवर्णनीय महालांतील आपल्या शयनगृहात एका रत्नजडित सुकोमल सुखशय्येवर आडवें अंग टाकून जोधबाई विश्राति घेत बसली होती. समोरच्या उघड्या खिडकींतून दिसणारी साध्य गगनाची शोभा पाहाण्यासाठीं ती मधूनमधून दृष्टिनिक्षेप करीत होती. परंतु त्या शोभेकडे तिचें लक्ष्य वेधून जात नव्हतें असें उघड दिसत होतें. तिचें लक्ष्य समोरच्या भिंतीवरील एका मोठ्या तसबिरीकडेच विशेष वेधलेलें दिसत होतें. एका मोंगल बादशहाच्या पट्टराणीचा तो महाल खरा, परंतु तेथें लाविलेल्या तसबिरींपैकीं पुष्कळ तसबिरी हिंदु-पुराणे व काव्यें यांतील प्रसंगानाच अनुलक्षून काढलेल्या होत्या. कोठें श्रीगणेशाच्या शुंडादंडविराजित मंगल मूर्तीचें सुंदर चित्र काढलें होतें, तर कोठें दैत्यसंहारात निमग्न झालेल्या कालिकादेवीची भैरवी मूर्ति चितारली होती. एके ठिकाणीं हिमालयावर श्रीशंकरानीं केलेल्या मदनदहनाचें चित्र काढण्यात आलें होतें, तर दुसऱ्या ठिकाणीं रति-विलापाच्या प्रसंगाची करुणाजनक तसबीर दिसत होती. कोठें आश्रमातील हरिणाना गोंजारणाऱ्या वल्कलधारी शकुन्तलेचें चित्र काढलें होतें, तर कोठें गंभीर अरण्यात विमल चंद्रप्रकाशात वीणा घेऊन भगवान् शंकराला आपल्या विषादपूर्ण निशाकालीन संगीतानें आळविणाऱ्या महाश्वेतेचें चित्र दिसत होतें. एके ठिकाणीं अघोरघंट व कपालकुंडला या नरराक्षसाच्या हातून मालतीला सोडविणाऱ्या प्रणयी माधवाचें चित्र काढलें होतें. हीं सर्व चित्रे जहागीर बादशहानें आपल्या प्रिय रजपूत पट्टराणीची हौस पुरविण्यासाठीं एका विख्यात हिंदु चित्रकाराकडून अतिशय पैसा खर्च करून काढविलीं होतीं. त्याच्या चौकटी सुवर्णाच्या असून त्यात मधूनमधून महामूल्य रत्नें जडविलीं होतीं. साराश, सुंदर जोधबाईच्या सुंदर महालाला सर्वथैव शोभणारीं अशींच तीं सर्व चित्रे सुंदर होतीं!

महाराणी समोरच्या भिंतीवरील ज्या एका चित्राकडे या वेळीं मधूनमधून लक्ष्यपूर्वक पाहात होती, तें श्रीरामाच्या आज्ञेनें लक्ष्मणानें गर्भवती सीतादेवीला घोर अरण्यात सोडून दिलें, या प्रसंगाला अनुलक्षून काढलेलें होतें. काय असेल तें असो, याच चित्राकडे जोधबाईचें सारें लक्ष्य आज लागून राहिलें होतें. मधूनमधून ती या चित्राकडे लक्ष्यपूर्वक पाही व एक दीर्घ सुस्कारा टाकी. मधूनमधून तोंडानें ती एका करुण गीताचें कडवें मृदु आवाजानें व अस्पष्टपणे घोळून घोळून ह्मणत होती. तिच्या हृदयात आज एक गुप्त, मृदु व करुण संगीतोच्छ्‌वास वाहूं लागला होता! त्या ओघातच तिच्या कंठातून तें करुण संगीत आज बाहेर पडत होतें. मधूनमधून जवळच्या खिडकींतून जोधबाई सायंकाळच्या गगनाची शोभा विमनस्कपणें पहात होती. सूर्यनारायण अस्ताला जाऊन अंधकार आपल्या सहचरी निशादेवीला घेऊन वेगानें सरसावूं लागला होता. दूरच्या अंबरप्रदेशात चमचमणाऱ्या दोन-चार तारकांकडेही जोधबाई मधूनमधून सतृष्ण नजरेनें

पाहात होती. परंतु तिच्या मनांत विचारांचे तरंग जोरानें उसळत असल्यामुळे एकेच ठिकाणीं तिचें मन रममाण होत नव्हतें. तसबिरीकडे पाहाण्याचा कंटाळा आला, कीं, बाहेर आकाशाची शोभा पहा, पुनः कांहीं तरी तोंडानें गुणगुण कर, पुनः तसबिरी पहा, याप्रमाणें जोधबाईची सारखी चळवळ चालली होती. मध्येंच ती जवळ ठेवलेल्या सुवर्णाच्या डब्यांतून कस्तुरी वगैरे सुवासिक द्रव्यांनीं युक्त असा लहानसा तांबूल बाहेर काढून, तो खाऊन आधींच रक्तोत्फुल्ल असणारे आपले ओंठ अधिकच लाल करून, शेजारीं ठेवलेल्या रुप्याच्या पिकदाणींत तांबुलाची लाल पिंकी टाकीत असे. तांबूलसेवनात ह्मणजे जोधबाईच्या मनाला विशेष विरंगुळा वाटत होता असें नाहीं. तिच्या इतर व्यापारांप्रमाणें हाही एक व्यापार होता, इतकेंच !

' संध्याकाळ झाल्यानंतर तुझ्या महालात येतों, ' असा बादशहाकडून जोधबाईला आज निरोप आला होता. त्याची येण्याची वाट पाहातच जोधबाई या वेळीं आपल्या महालात बसली होती. संध्याकाळ उलटून रात्र जसजशी अधिकाधिक सरसावूं लागली, तसतसें जोधबाईचें मन अधिकाधिक आतुर होऊं लागलें. आपला हृदयवल्लभ त्याच्या वचनाप्रमाणें आपल्या महालात येतो कीं नाहीं, या आशंकेनें तिचें कोमल हृदय व्यथित होऊं लागलें होतें. बोलून चालून ती बादशहाची तब्येत ! नाहीं लागली यायची लहर—किंवा दुसऱ्या एखाद्या बेगमेकडे जावयाचा मध्येंच तब्येतीला झटका आला, कीं आटोपला सर्व कारभार ! बादशहासारख्याची नाजूक चंचल लहर बिघडावयाला का वेळ लागत असतो ? उद्यां जहांगिराच्या जन्मोत्सवाला प्रारंभ होणार होता. सर्व आग्रा शहर उद्यां आनंदसागरात नुसतें पोहूं लागेल. मोंगल पादशाहींत खुद्द दिल्लीपतीचा जन्मोत्सव ह्मणजे खरोखरच प्रचंड प्रमाणावरचा उत्सव असे. त्यातून विलासप्रिय जहांगिराचा जन्मोत्सव फारच धामधुमीचा असे. त्याची राजधानी नाचगाणीं, आनंदप्रमोद, जलसे, मेजवान्या, दारूकाम, खैराती वगैरे मौजांनीं कांहीं दिवस नुसती फुलून जात असे. उद्यां जन्मोत्सवाला प्रारंभ होणार; तेव्हां आज बादशहाचें अन्तःकरण प्रसन्न असणार अशी जोधबाईची खात्री होती. आणि त्याच्या या मनःप्रसन्नतेची संधि साधूनच ती त्याला कांहीं नाजूक विनंति करणार होती. आणि या संधीला ती विनंति जहांगीर नव्याण्णव हिश्शांनीं बहुतेक मान्य करील अशी राशीची खात्री होती. ती होऊनच आज बादशहाला आपल्या महालात यावयाचें आमंत्रण करणार, इतक्यात वर सांगितल्याप्रमाणें खुद्द बादशहाचाच ' मी येतों ' असा तिला निरोप आला. हें पाहून जोधबाईला फार आनंद होणें साहजिक होतें. बादशहा ज्या अर्थीं आपल्या महालात आपण होऊन येतो आहे, त्या अर्थीं आपलें काम खास फत्ते होणार, अशा शकुनगाठ तिनें आपल्या मनाशीं बांधली. मात्र काय विनंति करावयाची ती योग्य संधि पाहून आणि खाविंदाची तब्येत बहुत मर्जेत असेल तेव्हाच केली पाहिजे असा जोधबाईनें मनात विचार केला. परंतु, संध्याकाळ टळून गेली तरी देखील जेव्हां जहांगीर येण्याचें चिन्हही दिसेना, तेव्हां मात्र जोधबाई फार खिन्न झाली. निराशेनें तिचें हृदय अगदीं भरून

आलें. थोड्या वेळापूर्वी तिनें निर्माण केलेले हवेंतील किल्ले वरचेवर कोठें अदृश्य झाले !

खिन्न हृदयाने जोधबाईंन जवळच्या एका स्फटिकाच्या खुटीवर टांगलेली वीणा खालीं काढली व आपल्या सुकोमल चंपक पुष्पतुल्य आरक्त अंगुलींनीं तिच्या तारा छेडून एक अवर्णनीय मधुर झंकार तिनें निर्माण केला. पुनः झंकार थांबवून जोध बाईंनें दोन-चार पडदे वर खालीं केले व पुनः वीणेचा झंकार सुरू केला. अल्प-कालातच तिला पाहिजे होते तसे सर्व सूर सहज लागले. त्याबरोबर जोधबाईंचें खिन्न झालेलें मन पुनः किंचित् प्रसन्न झाले. त्या रम्य व कोमल अंगुली पडद्यावरून फिरूं लागून षड्ज, गांधार, रिखभ, धैवत, पंचम सुरात मधुर संगीतालाप निघू लागले. वीणा जसजशी मधुर वाजूं लागली, तसतशी क्षणभर सर्व चिंता नाहींशा होऊन जोध बाईंचें अन्तःकरण अधिकाधिक प्रसन्न होऊं लागलें. वीणेच्या स्वराशीं जोधबाईंन आपला कोकिलस्वर मिळविला व ती गाऊं लागली:—

" पियारे ! सैंया दिनवा बहुत गैल बीत !
जबसे गये मोरी, सुधहूं सो पियारी—
कोन गांवके रीत ?
पियारे ! सैया दिनवा बहुत गैल बीत !
तन मन धन मोरा, तोंहीके सोंपहू !
इह कैसे अनरीत ?
पियारे ! सैया दिनवा बहुत गैल बीत ! "

क्रमाक्रमानें गायनाचा सूर अधिकाधिक उंच होत गेला. पचम स्वरात अलापावर अलाप निघूं लागले. वीणा फारच गोड बोलूं लागली. तिचा व त्या सुंदर गायि-केचा जणूं एकजीव झाऊन गेला होता ! जणूं काय ती आपलें स्वतःचें अस्तित्व विसरून जाऊन केवळ गानमयच होऊन गेली असावी, असें दिसत होतें. यमुनेच्या तीरावरील पुष्पसुवासित धीरसमीरण त्या गायनाच्या पंचमस्वराच्या माधुरीशीं मिश्रित होऊन, त्या पाषाणमय चित्रविचित्र महालांत इतस्ततः स्वच्छदानें संचार करूं लागला ! मूर्च्छनातरंगांनीं युक्त असा तो गायनध्वनि महाराणीच्या दर्पणमंडित महा-लाच्या भिंतीवर आदळून त्याचा सुंदर प्रति-ध्वनि होऊं लागला.

वरील प्रकार समाप्त झाल्यावर जोधबाई कांहीं वेळ स्तब्ध राहिली. एक दीर्घ निःश्वास टाकून तिनें समोरच्या भिंतीवरील सीतादेवीच्या त्या करुण चित्रपटाकडे दृष्टि लावली. त्याबरोबर तिच्या मनात काय स्फूर्ति उत्पन्न झाली, कोणाला ठाऊक ! आपली वीणा घेऊन करुणस्वरानें ती पुनः गाऊं लागली:—

" त्याजिसि कसा मज विपिनीं ?
सदया ! त्यजिसि कसा मज विपिनीं ?
प्रिया ! दया नच लवहि तव मनीं ?
क्षणभरही तुझा विरह न सहवे,
कंठु कसें जीवित तुजवाचुनि ?
भुवनीं सकलहि कृपा वितरशी,
निष्ठुरता परि धरिसी निजजनिं !
प्रेमें जरि मज धरिसि न हृदयीं,
दयिता तव ही परासुचि गणीं !
त्याजिसि कसा मज विपिनीं ? सदया !
प्रिया ! दया नच लवहि तव मनीं ?"

जोधबाई या गायनात अगदीं तल्लीन होऊन गेलेली दिसत होती, इतकी कीं, जणू काय या गायनातील विरही नायिकाच ती बनली असावी असें तिच्या बाष्पगद्गद करुण स्वरावरून भासत होतें. तिच्या नेत्रां-तून अश्रुबिंदु वाहत होते. शेवटीं, तिच्या

कठांतून गायनाचे शब्द नीटपणें उमटेनासे झाले, तेव्हा वीणा खालीं ठेवून जोधबाई स्तब्ध बसली.

महालाच्या एका अर्धवट उघडलेल्या दरवाजाच्या पाठीमागें उभी राहून एक व्यक्ति जोधबाईचें गायन ऐकण्यांत अगदीं तल्लीन होऊन गेली होती. गायन संपवून महाराणीनें वीणा खालीं ठेवली व ती स्तब्ध राहिली तेव्हां ती व्यक्ति आंत शिरली. त्या व्यक्तीकडे या वेळीं जोधबाईची पाठ फिरली असल्यामुळे ती आत आल्याचें तिला कळलें नाहीं. परंतु समोरच्या आरशात त्या व्यक्तीचें प्रतिबिंब पडलेलें पाहून जोधबाई चमकून एकदम उभी राहिली. व त्या व्यक्तीच्या आगमनानें महाराणीला फार आनंद झाला असावा, असें तिच्या हर्षप्रफुल्ल मुखकमलावरून दिसत होते. या वेळीं महाराणीच्या महालात आलेली ही व्यक्ति दुसरी कोणी नसून स्वतः दिल्लीश्वर जहांगिराचीच ती स्वारी होती, हें चतुर वाचकांनीं तेव्हाच ताडलें असेल !

जहागिरानें येताच आपल्या चतुर प्रियेला आलिंगन देण्यासाठीं आपले बाहु पसरले व तो हसत हंसत ह्मणाला:—" काय ह्मणालीस तू ? "प्रेमें जरि मज धरिसि न हृदयीं—दयिता तव ही परासुचि गणीं ? ” इतकें काहीं अगदीं काकुळतीस यायला नको. ही पहा तुझी विनंति मीं मान्य केली ! ” असें ह्मणून त्यानें जोधबाईला प्रेमनिर्भर दृढालिंगन दिलें.

आपल्या प्रियपतीच्या बाहुपाशातून आपल्याला कौनितेनें सोडवीत जोधबाई ह्मणते:—" हें काय बाई ! मी काहीं आपणाला उद्देशून नव्हतं हें ह्मटलं हो- ”

" तर मग आमच्या हातून हा मोठा गुन्हाच झाला ह्मणावयाचा ! हृदयेश्वरि ! या वयात—सर्व सुखें अनुकूल असतांना—तुजवर शोकाचा अन् विरहाचा असा प्रसंग तरी कोणता आला होता बुवा ? ”

आपल्या वस्त्राचा पदर तोंडांत धरून महाराणी हंसत हंसत ह्मणाली:—" आपणाला मीं मघाशींच सांगितलं आहे जहांपनाह ! हा विरह काहीं माझा नाहीं, अन् परमेश्वरकृपेनं त्याचं काळं तोंड मला कधींहि न दिसो ! हा विरह मी उसना आणला आहे बर ! ”

जहागीरशहा हंसून ह्मणतो:—" ठीकच आहे. तुझा मारवाड्याना उसने देण्याघेण्याशिवाय अन् व्याजबट्ट्याशिवाय दुसरें काय सुचावयाचे आहे ? पण खरेंच प्रिये ! तुझीं दोन्ही गाणीं मला आज फारच गोड लागलीं बुवा ! ”

जोधबाई खालीं मान घालून विनयानें ह्मणाली:—" अगबाई ! तर मग स्वारी मघापासून लपून ऐकत होती वाटतं माझं गाणं ! ”

महालाच्या उघड्या खिडकींतून हळूच प्रवेश करणाऱ्या यमुनातीराच्या मद वायूच्या लहरीनें या वेळीं त्या सुंदरीचा केशकलाप किंचित् आदोलित होत होता. महालातील अनेक चित्रविचित्र दीपाचा उज्ज्वल प्रकाश अवकुंठनवस्त्रांतून बाहेर पडलेल्या त्या सुंदर मुखावर पडून तें अधिकच सुंदर दिसत होतें. त्या सुंदर मुखाचें चुंबन घेऊन जहागिरानें जोधबाईला पलंगावर आपल्या शेजारीं बसविलें व तिच्या मुक्त केशावरून हात फिरवीत प्रेमादरानें तिला विचारलें:—" आज बरेच दिवसात आपल्या महालात यायला मला फुरसत सांपडली नाहीं, असें जर आपणाला मीं सांगितलें तर ते खरें वाटेल का आपणाला राणीसाहेब ? ”

" हो न वाटायलें काय झालं ? पण त्याबद्दल आतां गोष्ट कशाला ? आपली ही सबब नेहमींची आहे, अन् त्यानंतरची ही बतावणीही नेहमींचीच आहे महाराज ! आपलं येणं आज अगदीं वेळेवर झालं, नाहीं तर आज मी आपणाला बोलावणंच धाडायचा विचार केला होता."

" ठीक ठीक ! इतकें कसलें बुवा आमच्यावांचून आपलें काम अडलें आहे ?"

" उद्यांपासून आपल्या जन्मोत्सवाला प्रारंभ होणार. उद्यां जिकडे तिकडे सर्व दीन दुनिया आनंदप्रमोदांत दिवस घाल विणार. उद्यां दीन दरिद्री याचकांना त्यांच्या इच्छेनुरूप भिक्षा मिळेल--"

" बरें मग ? माझ्या जन्मोत्सवाचें तूं चांगलें वर्णन करते आहेस--' कवि ' बनायचा तर विचार नाहीं आपला ? "

बादशहाच्या विनोदाकडे फारसें लक्ष न देतां जोधबाई पुढें ह्मणालीः--" मी सर्व भरतखंडाची महाराणी--आपली पट्टराणी--उद्याच्या उत्सवानिमित्त आपणापाशीं एक भिक्षा मागणार आहें. "

" कसली भिक्षा ? दिल्लीश्वरी अशी याचना तरी कसली करणार ? महाराणीला काय कमी आहे ? " जोधबाईची हनुवटी धरून जहांगीर हंसत ह्मणतो.

" पण माझी उपेक्षा तर नाहींना होणार इकडून ? "

" सांग--सांग. महाराणीला काय पाहिजे आहे ? "

" क्षमा ! "

" क्षमा ! कसली क्षमा ? क्षमा मागण्यासारखा असा तूं माझा अपराध तरी काय केला आहेस ? " बादशहानें किंचित् गंभीरतेनें विचारलें.

" नाहीं महाराज ! माझ्यासाठीं क्षमा नाहीं मी मागत ! "

जहांगिरानें आश्चर्यचकित होऊन विचारिलें " काय ? तुझ्यासाठीं क्षमा नाहीं मागत ? तर मग कुणासाठीं ? "

" माझ्या प्रियसखीसाठीं ! "

" तुझ्या सखीसाठीं ? मोतीराणीसाठीं ? का बरें ? तिनें माझा काय अपराध केला आहे असा ? खरें ह्मणशील तर तुझ्या मतियाला मीं किती तरी दिवसांत पाहिलें सुद्धां नाहीं ! "

" मी मतियाविषयीं नाहीं हें बोलत. तिचं आपणाला बरेच दिवसात दर्शनही घडलं नाहीं हे मला माहीत आहे. "

" तर मग ही दुसरी कोण तुझी प्रियसखी ? "

" मतियाशिवाय दुसरीही एक माझी प्रियसखी आहे. "

" कोणती ?"

" तो मतियापेक्षांही मला प्रिय आहे खाविंद ! आता आणखी किती दिवस आपण तिला अशा स्थितींत ठेवणार ? आपणाला तिची अजूनही नाहीं का दया येत ? उंच वृक्षावरून मोठ्या कष्टानें कोमल फूल काढून शेवटीं अनादरानें त्याला लाथेखालीं तुडवून टाकणं हें अरसिकतेचं अन् निर्दयपणाचंही काम आहे--सरकार ! मी बोलतें याचा राग मानूं नये गडे ! "

महाराणी कोणाविषयीं बोलत आहे हें जहांगिराच्या ध्यानांत यावयास फार वेळ लागला नाहीं. मेहेरबद्दल जोधबाई आपली विनवणी करीत आहे हें तो समजला. या प्रसंगीं मेहेरबद्दल गोष्ट निघाली हें बरें झालें नाहीं, असें त्याला वाटलें. होतां होईल तो मेहेरउन्निसाबद्दलची गोष्टच तो

टाळण्याचा यत्न करीत असे. परंतु प्रस्तुत प्रसंगीं तो आपण होऊनच जोधबाईच्या महालांत झाला होता. ही संधि साधून महाराणीनें बादशहापाशीं मेहेरबद्दलची गोष्ट युक्तीनें काढली. अर्थात् तेव्हां त्याचा कांहींच इलाज चालण्यासारखा नव्हता.

बादशहा बराच गोंधळांत पडला. जोधबाईला आतां काय उत्तर द्यावें तें त्याला सुचेना ! परंतु आतां कांहीं तरी उत्तर दिलेंच पाहिजे, असा विचार करून तो विरक्तभावानें अडखळत महाराणीला ह्मणतोः—"याचसाठीं मला बोलावणें पाठवायचा विचार होता वाटतें आपला ? "

पतीच्या मुखाकडे तीक्ष्ण नजरेनें पाहात जोधबाई ह्मणालीः—"होय, जहांपनाह ! याचसाठीं हुजुरांना मीं बोलावणं धाडायचा विचार केला होता. सरकार ! आपल्या या दीन दासीला ही भिक्षा आपण नाहीं कां घालणार ? आपलं मन खास खास इतकं निष्ठुर नाहीं ! नाहींना गडे ? "

जहांगिराच्या हृदयांत जोधबाईच्या या भाषणानें चलबिचल उडून गेली. तो तिला कांहीं गुळमुळीत उत्तर देणार, इतक्यांत कांहीं गतगोष्टाची त्याला एकाएकीं आठवण झाली. तत्क्षणीं सर्व रंग फिरला ! बादशहाच्या मुखावर क्रोधाच्या चिन्हाचा उदय होऊं लागला, भ्रुकुटी वक्र झाल्या, दंत अधरोष्ठावर वारंवार आघात करूं लागले !

बिचारी जोधबाई घाबरूनच गेली! परंतु या प्रसंगीं माघार घेऊन उपयोग नाहीं, मेहेरबद्दलची आपल्या पतीपाशीं तरफदारी करावयाला हाच प्रसंग योग्य आहे, असा विचार करून ती धैर्यानें बादशहाला ह्मणतेः—"असं काय बरं खाविंद ? माझ्या प्रश्नाला उत्तर द्यायला कां बरं होत नाहीं ? माझी प्रार्थना आपण मान्य नाहीं कां करणार ? "

बादशहा किंचित् कर्कश स्वरानें ह्मणाला—"करीन, अवश्य करीन !—"

" कधीं बरं ? "

" कधीं ? तुला ठाऊक नाहीं ? ज्या दिवशीं लत्ताप्रहाराच्या गोष्टीचें मला विस्मरण पडेल, त्या दिवशीं ! समजलीस ? "

प्रकरण पुनः पूर्वरंगावर जात चाललें आहे, असें जोधबाई समजली. परंतु बादशहापाशीं योग्य व खरा वृत्तांत कळविण्याची संधि बरेच दिवसांनीं आज आली आहे, ती दवडणें मूर्खपणाचें होणार आहे, असें तिला वाटलें. ती धिटाईनें जहांगिराला ह्मणतेः—" मेहेरच्या तोंडून ही गोष्ट आली असं आपणाला कोणीं सांगितलं ?"

" पियारीनें—पियारी बेगमेनें—"

महाराणीनें आश्चर्यमानानें विचारलेः— " अगबाई ! पण पियारीला हें कसं कळलं ह्मणतेय मी ?"

जहांगीर संतापाच्या स्वरांत उत्तरलाः— " कसें कळलें ? पियारी बेगम छद्मवेषानें वर्द्धमानला स्वतः गेली होती, अन् तुझ्या त्या प्रिय सखीच्या तोंडचे हे शब्द तिनें स्वतःच्या कानांनीं ऐकले आहेत !"

जोधबाई किंचित् चरकली ! परंतु तसेंच धैर्य धरून ती ह्मणतेः—" पण पियारीला तरी इतकी नसती उठाठेव काय ह्मणून ? या भानगडींत पडायचं पियारीला कारण काय ?"

बादशहाचा क्रोधाग्नि अजून शांत झाला नव्हता. तो चिडल्यासारखें करून ह्मणालाः— " ते कसेंहि असो; तिनें मेहेरचे हे शब्द ऐकले हें खास !"

' तरी पण पियारीनं ही उठाठेव कां केली तें मला समजलं तर बरं होईल. "

" ऐक तर मग. आपल्या स्वतःच्या काहीं कामाला पियारी राजमहालाला गेली होती. माझ्या मनाला संतोष होईल अशी काहीं तरी खबर पाठविण्याच्या उद्देशानें राजमहालाहून ती मीर मुनशीबरोबर वर्द्धमानला गेली."

" कसली खबर खाविंद ?"

" मेहेरसंबंधाची. ती रूपानें कशी आहे हें पाहून मला कळविण्याच्या हेतूनें पियारी तिकडे गेली होती."

महाराणी काहीं वेळ स्तब्ध होती. नंतर ती आवेशानें बादशहाला ह्मणते:–"दासीला क्षमा असावी सरकार ! पियारीनं आपणाला अगदीं खोटं सांगितलं."

"तिला खोटें सांगायचें कारण काय ?"

" पियारी मेहेरची शत्रु आहे. ती तिला बरं कसं पाहणार ?"

" पियारी खोट बोलेल कदाचित्–परंतु लत्ताप्रहाराची हकीकत पूर्ण सत्य आहे, यात संशय नाहीं. माझाहि या गोष्टीवर तुजप्रमाणेंच प्रथम विश्वास बसेना परंतु ज्या दिवशीं मी गुप्तपणानं मेहेरला भेटायला गेलों—"

जोधबाई उत्तेजित स्वरानें मध्येंच ह्मणाली:—" जहांपनाह ! तकसीर माफ. स्त्रियांच्या हृदयाच्या गंभीरतेची अन् उदात्ततेची स्त्रियाना जितकी माहिती असते, तितकी पुरुषाना असणं शक्यच नाहीं कदाचित् शहानशहाना सर्व साम्राज्यांतील लक्ष्यानुलक्ष्याची माहिती असेल, परंतु रमणीच्या हृदयाची त्याना पूर्ण माहिती कधीं होईल असं नाहीं मला वाटत ! मेहेरचा स्वभाव मुळापासून अत्यंत अभिमानी आहे. अभिमानामुळं रमणीच्या कृतींत एका प्रकारची उपेक्षा येते, हे शहानशहांना मी सांगितलं पाहिजे असं नाहीं. परंतु ती उपेक्षा केवळ बाह्य असते. जगाला जरी ती अगदीं खरीखुरी वाटली, तरी तिचा उगम रमणीच्या अन्तःकरणापासून नसतो. सरकार ! त्यातूनही एका बाबतींत आपणाकडून एक मोठीच–अक्षम्य–चूक झाली, असं ह्मणायचं मी धाडस करतें. मेहेर आपल्या अन्तःपुरात कोणत्या स्थितींत आली, त्या वेळीं तिच्या हृदयाला कशा यातना होत होत्या हें आपणाला ठाऊक होतं–तशा स्थितींत मेहेरला भेटायला जाणं आपणाला सर्वथैव उचित नव्हतं. प्रेमालापाचा तो समय नव्हता. त्या वेळीं–तशा मनःस्थितींत–मेहेरपासून प्रेमवर्षावाची अपेक्षा करणं हीच आपली चूक—"

जोधबाईच्या या भाषणाचा जहागीरशहाच्या मनावर फार परिणाम झाला असावा असें स्पष्ट दिसत होतें. बराच वेळपर्यंत आपल्या प्रियेच्या मुखकमलाकडे दृष्टि लावून तो स्तब्ध होता. मेहेरसंबंधाच्या आपल्या वर्तनात कोठें तरी चूक आहे खास, असें जोधबाईशीं झालेल्या संभाषणावरून त्याला वाटूं लागलें होतें. मनुष्याची सदसद्विवेकबुद्धि जरी त्याला त्याचे प्रमाद स्पष्टपणें ओरडून सांगत असले, तरी ते स्वीकारणें त्याच्या अगदीं जिवावर येतें. शक्य ते प्रयत्न करून–विवेकवाणीला दडपण्याची खटपट करून–आपल्या वर्तनाचें तो समर्थन करूं पहातो. प्रस्तुतचा प्रसंग त्यातलाच होता. मेहेरजानसंबंधाचें आपलें वर्तन गर्हणीय होतें हें जोधबाईपाशीं कबूल करणें त्याला अगदीं कठीण वाटूं लागलें.

काही वेळानें तो जोधबाईला ह्मणालाः—"बरें, आता मी काय करावे, असें तू ह्मणतेस ?"

जोधबाई अत्यंत नम्रतेनें ह्मणालीः—"दासीची याचना दुसरी काही नाही—आपल्यापाशी बोलायला मन कचरतं—पण—पण—"

महाराणीचे प्रेमभरानें चुंबन घेऊन शहा ह्मणालाः—"बोल बोल—वेडे—मजपाशी बोलायला का इतके आढेवेढे ?"

पतीच्या मुखाकडे स्निग्ध दृष्टीनें पहात राणी ह्मणालीः—"उद्या आपल्या जन्मोत्सवाचा मंगल दिवस. उद्या सर्व अन्तःपुर आनंदसागरांत पोहत असेल. सर्व बेगमाच्या अमोदप्रमादाला उद्यां नुसता पूर येईल. जहांपनाहाच्या कृपेंतील अनेक अमीरउमरावाच्या स्त्रिया, मुली आणि भागिनी यांच्या समुदायानं सारा रंगमहाल उद्या फुलून जाईल. सगळ्या अन्तःपुरात फक्त मेहेरनंच तेवढं उदासीन अन् दुःखी राहावं, हें खाविंदाच्या कोमल अन्तःकरणाला तरी बरं वाटतं का ? निदान ही गोष्ट तरी बरी दिसते का ? या गोष्टीचा आपण एकवार विचार तरी करावा. प्राणनाथ ! हृदयेश्वर ! चिरदुःखी मेहेरला उद्याच्या आनंदोत्सवाचं स्वतः निमंत्रण देऊन आपण सर्व बेगमापेक्षा तिचा अधिक आदर करावा अशी या दासीची आपणाला नम्र प्रार्थना आहे."

जहागिरच्या मनांत या वेळीं कांहीं कल्पना येऊन तो किंचित् हंसला. जोधबाईकडे पाहात व्यंगोक्तीच्या स्वरानें तो तिला हंसत हंसत ह्मणतोः—"ठीक आहे—ठीक आहे—तुझ्या ह्मणण्याप्रमाणें उद्यां करतों, खुद्द तुझ्यापेक्षा देखील तिचा मी उद्या अधिक आदर करतों. राणीसरकाराना फक्त मला एवढेंच विचारायचें आहे, कीं, तिला मीं अधिक मान दिला किंवा तिला मीं अधिक प्रेम दाखविलें तर आपल्या कोमल अन्तःकरणाला काहीं यातना व्हावयाच्या नाहींत ना ? बेगमाच्या मेळयात आपणाला मूर्च्छा तर नाहीं येणार ? हो, सांगून ठेवा—ह्मणजे दरबारच्या सर्व हकीमाना आपल्या औषधानिशीं उद्यां जय्यत तयार राहायचा हुकूम देतों."

जोधबाई गंभीर भावानें उत्तरली—"नाहीं—सरकार—बिलकुल नाहीं. मी आपली प्रियपत्नी—पट्टराणी ! मेहेरसाठीं सिंहासनाचा अर्धा भाग सोडण्यांत मला अनुपम आनंद होईल. आपण माझी परीक्षाच पाहावी."

जोधबाईच्या या उदारतेचें जहांगिराला फार आश्चर्य वाटलें. तिच्याकडे स्नेहपूर्ण दृष्टीने पहात तो स्वतःशीं ह्मणालाः—"शाबास प्रिये ! शाबास ! खऱ्या रजपूत कन्येला योग्य असेंच तूं उत्तर दिलेंस. तुझी ही उदारता पाहून स्वर्गांतील देवांगनाहि आश्चर्यचकित होतील !"

काहींवेळ मनाशीं विचार करून शेवटीं कंपित स्वरानें जहांगीर जोधबाईला ह्मणालाः—"तूं कांहीं ह्मटलेस तरी तुझी विनंति मला तूर्त मान्य करता येत नाहीं. महाराणि ! मला क्षमा कर."

आपले सर्व प्रयत्न विफल झालेले पाहून जोधबाईला फार वाईट वाटलें. ती अभिमानपूर्ण स्वरानें ह्मणाली—"छे छे ! जहांपनाह ! आपणाला असं हें वर्तन मुळींच शोभत नाहीं. हिंदुस्थानच्या या विशाल साम्राज्याचे आपण सार्वभौम नृपति, होय ना ? परम दयानिधि परमेश्वराचे आपण प्रतिनिधि ! आपणच स्वजनावर जर

इतकी निष्ठुरता दाखवूं लागला—आपल्या करुणाविहीन आचरणानं त्याचा सर्व जन्म जर आपण प्रेमशून्य–निःसत्व करूं लागलों तर सर्व जग आपणाला काय बरं ह्मणेल ? भावी इतिहासलेखक आपलं नांव कलंकित नाहीं का करणार ? मेहेर खरोखर सर्व स्त्रीवृंदाचं शिरोरत्न आहे त्या रत्नाच खरं मूल्य आपणाला अजून समजलं नाहीं हें खरोखर दुर्दैव आहे ! महाराज ! तिची योग्यता आपणाला काय सागूं ? इथं आल्यापासून ती मोठ्या हालअपेष्टात दिवस कंठीत आहे. आज जवळजवळ एक वर्ष होऊन गेलं. अभिमानान ती आपल्या अन्नाला बिलकुल स्पर्श करीत नाहीं. कलाकुसरीचीं कामं तयार करून, आपल्या दासींकडून तीं अमीरउमरावाच्या स्त्रियाना विकून त्या पैशानं आपला निर्वाह करत्ये. जहापनाह ! आपल्या दासींना तिन जो पोषाक दिला आहे, जे बहुमूल्य दागदागिने दिले आहेत, तसले पोषाक अन् अलंकार आपल्या कित्येक बेगमापाशींही नसतील. खरोखर दिल्लीश्वराची पट्टराणी होण्याची योग्यता जर कोणा रमणीच्या अंगीं असेल, तर ती मेहेरच्याच अंगीं आहे हें खास ! ”

बादशाही रंगमहालांत आल्यापासून मेहेरजान हालअपेष्टात दिवस कंठीत आहे ही गोष्ट जहागिराच्या कानावर अद्याप आलीच नव्हती. ही गोष्ट खुद्द बादशहाला कोण सागणार आणि एवढें धैर्य तरी कोणाच्या अंगीं होतें ? गोष्टींच्या ओघाच्या भरात जोधबाईनें सागितलेली मेहेरच्या दुरवस्थेची हकीगत ऐकून बादशहाला फार आश्चर्य वाटलें !

एकवार हृदयात उद्भवलेल्या प्रेमाचा पूर्ण लोप कधींच होत नाहीं. मध्यंतरा त्याचा प्रवाह काहीं कारणानें क्षीण झाला, तरी तो कधींही पूर्णपणे शुष्क होत नाहीं. मेहेरबद्दल जहागिराच्या मनात जो अनुराग एकदा उत्पन्न झाला होता, तो या प्रसंगीं एकाएकीं उज्ज्वल झाला. त्याचें हृदय त्या अनुरागानें बरेंच मृदु झालें.

कोमल स्वरानें जहागीर जोधबाईला ह्मणतो:—“ प्यारी ! तूं मेहेरच्या महालात जात असतेस वाटतें ?

“ होय सरकार ! मी बहुतकरून दररोज एकदा तरी मेहेरच्या भेटीला तिच्या महालात जात असत्यें. तिच्या नैसर्गिक अभिमानामुळें तिच्यानं माझ्या महालात येववत नाहीं. मी तरी काय करूं ? माझं मेहेरवर प्रेम जडलं असल्यामुळं तिची दररोज भेट घेतल्याखेरीज माझ्यानं राहावतच नाहीं. एखादे दिवशीं तिचं दर्शन घडलं नाहीं तर मनाला अगदीं हुरहुर लागून राहिल्यासारखी होते ! ”

जोधबाईच्या मुखाकडे पहात जहागीर काहीं वेळ निश्चल राहिला. त्याच्या मनात काहीं तरी परस्परविरोधी विकाराचें युद्ध चाललें असावें असें दिसत होतें. काहीं वेळानें विचारमालिकेतून जागा झाल्यासारखें करून तो कोमल स्वरानें आपल्या पत्नीला ह्मणाला:—“ मेहेरची इतकी वाईट स्थिति आहे, हें मला अद्यापि कळलें नव्हतें. उद्या या अपराधाबद्दल मीर मुनशीला चागलें शासन केलें पाहिजे. एखाद्या राज्ञीप्रमाणें मेहेरचा उत्तम बंदोबस्त राहिला पाहिजे, असा मीं त्याला हुकूम दिला होता. ”

“ त्या बिचाऱ्याला व्यर्थ शासन काय ह्मणून ? या बाबतींत मीर मुनशीकडे तिळमात्र दोष नाहीं. ”

" कां बरें ? "

" स्वतः मेहेरनेंच मीर मुनशीला बादशाही तनख्याची आपणाला जरूर नाहीं म्हणून सांगितलं—मग तो तरी बिचारा काय करणार? एके दिवशीं मीं मेहेरला विचारलं 'आपल्या दासींना तूं इतक्या ऐषआरामात अन् सुखात ठेवलं आहेस, अन् तूं स्वतः अशा हालअपेष्टात का दिवस काढतेस मेहेर ?' "

बादशाहानें किंचित् आतुरतेने विचारलें—:—" मग यावर तुझ्या प्रिय सखीनें तुला काय उत्तर दिलें ? "

" ती मला गंभीरपणानं म्हणाली:—' या दासी माझ्या स्वतःच्या आहेत, म्हणून माझ्या इच्छेप्रमाणं यांना मीं सुखात ठेवलं आहे—परंतु मी ज्याची दासी, त्यानीं मला ज्या स्थितींत ठेवलं आहे, त्या स्थितींतच मला राहिलं पाहिजे.' "

जोधबाईच्या मुखांतून निघालेले मेहेरचे हे करुणायुक्त अभिमानाचे शब्द ऐकताच जहांगिराच्या हृदयात कांहीं विलक्षण कालवाकालव झाली. आजपर्यंत मेहेरबद्दल त्याच्या मनात जो तीव्र तिरस्कार होता, तो बराच कमी झाला. मेहेरच्या लत्ताप्रहाराचा कल्पित घाय त्याच्या अन्तःकरणावरून बहुतेक बुजून गेला. गतकालातील अनेक गोष्टींचें उज्ज्वल चित्र जहांगिराच्या स्मृतिपटावर पुनरपि अंकित झालें. शरहतूंतील पौर्णिमेच्या तेजोद्दप्त चंद्राप्रमाणें शोभणारें मेहेरजानचें यौवन—सौंदर्य त्याच्या मानसनेत्रांपुढें उभें राहिलें—तें त्याच्या नेत्रांपुढून क्षणमात्र हालेना ! मेहेरच्या लावण्यनिरीक्षणात जहांगिरशहा गढून जाऊन त्याचें भान हरपलें ! जों जों तो आपल्या मानसचक्षूंनीं मेहेरच्या लावण्याचें पान करूं लागला, तों तों त्याची गोडी शतधा वाढूं लागली. क्षणोक्षणीं ती सौंदर्यप्रभा अधिकाधिक प्रफुल्ल दिसू लागली. मेहेरच्या लावण्यपानात दंग होऊन गेला असता बादशहा स्वतःशीं म्हणालाः—" मेहेर ! प्यारी ! तुझ्या सौंदर्याप्रमाणें तुझे गुणही स्वर्गीय आहेत काय ? आजपर्यंत या रमणीरत्नाची उपेक्षा करणारा मी सर्व दीन दुनियेचा बादशहा असताही खरोखर कंगाल भिकारी आहें—मेहेर—मेहेर ! माझ्या या पापाचें प्रायश्चित्त मी घेईन तेव्हाच मला खरी शांति प्राप्त होईल. "

कांहीं वेळानें तो महाराणीकडे पाहून खिन्नपणें म्हणालाः—" महाराणि ! मला क्षमा कर. तुझी आज्ञा उद्याच मला मान्य करता येणार नाहीं. तूं सुचविलेल्या गोष्टींचा नीट विचार करून एकदोन दिवसानीं मला काय करायचें तें मी करीन—"

"जहापनाह ! हृदयेश्वर ! मेहेरला हा भयंकर अपमान वाटेल—या अपमानवज्रानं तिचं कोमल हृदय क्षणमात्रांत दग्ध होऊन जाईल. सर्व बेगमाना आपल्याकडून जन्मोत्सवाचं निमंत्रण जाऊन त्या आनंदसागरात पोहत आहेत ही गोष्ट जेव्हा अभिमानी मेहेरच्या कानावर जाईल, तेव्हा जन्ममहोत्सवात आपली कुणीही दाद घेत नाहीं असें पाहून ती अभिमानाच्या भरात विषपान करून प्राणत्याग करील. प्रखरार्मीनें जळून गेलेली लतिका तिच्यावर कितीही पाणी शिंपलें तरी कधीं जीवन्त होईल का ? "

जहांगिरानें महाराणीला कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. यावेळीं त्याची कांहीं चमत्कारिक स्थिति झाली होती. त्याच्या हृदयाला शकडों विंचवांच्या दंशा" " अस-

हनीय यातना होत होत्या! त्या वेळीं तो जोधबाईला काय उत्तर देणार? त्याच्या कपाळावर शेंकडों घर्माचे थाब ताडताड बसत होते. त्याचे डोळे अगदीं ताठून गेले होते. जोधाबाईचा एक शब्द विषदग्ध बाणाप्रमाणें जहांगिराच्या हृदयाचा भेद करित होता.

विचार करता करता जहांगीर स्वस्था नावरून मध्येंच ताडकन् उठला व कंपित स्वरानें जोधाबाईला ह्मणाला "परवा सकाळीं या प्रश्नाचें मी तुला उत्तर देईन. आज माझें डोकें अतिशय दुखत असल्यामुळें मला कांहींच बोलता येत नाहीं."

एवढे शब्द कसेबसे बोलून जहांगीर तेथून वेगानें निघून गेला. आपल्या पत्नीच्या मुखाकडे पहाण्याचेंही त्याला साहस झालें नाहीं.

जहांगीराची ही अवस्था पाहून जोध बाईला फार समाधान झालें असावें असे दिसलें. बादशहा गेलेल्या दरवाजाकडे पहात किंचित् हंसून ती ह्मणते:–"आज बरंच यश आलं ह्मणायच!–पुढं कांहीं होवो–आज स्वारीला मात्रा चांगली लागू पडली यांत कांहीं संशय नाहीं!"

प्रकरण अकरावें.

सैतान-सैतानी!

आग्र्यापासून कांहीं अंतरावर एक लहानसें जंगल होतें. जंगल लहान खरें, परंतु मोठमोठ्या वृक्षांनीं व गुल्मलतादिकांनीं तें असें व्यापून गेलें होतें, कीं, प्राचीन दंडकारण्यासारख्या प्रचंड व भीष्म अरण्याला तें पूर्णपणे योग्य अपत्य शोभण्यासारखें होतें. या अरण्यात एक अगदीं मोडकळीस आलेली लहानशी मशीद होती. मशिदीचें भयाण स्वरूप भोंवतालच्या भयंकर जंगलाला सर्वथैव साजण्यासारखेंच होतें. या भग्न मशिदींत आज अनेक वर्षांपासून सेलीमशहा नावाचा एक वृद्ध फकीर रहात असे. सेलीमशहा हा सर्वज्ञ असून भूतभविष्य पूर्णपणें जाणतो अशी जिकडे तिकडे त्याची ख्याती होती. परंतु अशा उलंग फकीरांना साजेसा लहरी व तामसी स्वभावाचा सेलीमशहा असल्यामुळें त्याच्याकडे भूतभविष्य जाणण्यासाठीं फारसे कोणीही येत नसे. अगोदरच तें जंगल भयंकर, त्यांतून भूताखेताची त्या अरण्यात वस्ती असून भर दिवसाही तेथें त्यांचा यथास्थित धुडगूस सुरू असतो असा चहूंकडे प्रवाद होता. या दोन तीन कारणामुळें सेलीमशहाला लोकांकडून कधीं फारसा उपसर्ग पोंचत नसे. भर दोनप्रहरींही त्या अरण्याकडे जावयाला मोठमोठ्या 'धैर्यधरां'ची छाती होत नसे, मग लुच्यासुच्या भेकडरावाची काय कथा!

सेलीमशहा हा विलक्षण प्रकृतीचा मनुष्य होता, यांत संशय नाहीं. तो धर्मशास्त्रांत मोठा प्रवीण असल्याबद्दल त्याची चहूंकडे कीर्ति होती. अकबर बादशहा मोठमोठ्या धर्मज्ञ पंडितांची सभा भरवीत असे, त्या सभेला सेलीमशहा कधीं कधीं जात असे. त्या सभेंत त्याचा फार उच्च दर्जा होता. अकबर बादशहा मृत्यु पावल्यानंतर मात्र सेलीमशहाला शहरांत प्रवेश करतांना कोणीं कधीं पाहिलें नाहीं. तो जरी मुसलमान फकीर होता, तरी हिंदु–ज्योतिषशास्त्रांत त्याची विलक्षण गति होती. मात्र त्याच्या या पारंगततेचा उपयोग फारसा कधीं कोणाला

होत नसे. झालाच तर अगदीं एखाद्याचच होईल!

सूर्य मावळून दोन-अडीच घटका होऊन गेल्या होत्या. भर दोनप्रहरीं सूर्य नारायण पूर्ण दिमाखानें तळपत असताही ज्या ठिकाणीं अंधकार त्याची पर्वा करीत नव्हता, त्या ठिकाणीं, सूर्य अस्तास गेल्यानंतर त्याने आपलें करडें साम्राज्य स्थापल्यास नवल तें काय? आपल्या कृष्णवर्ण वस्त्रानें रात्रीने सर्व प्रदेश झाकून टाकला होता. रात्रिकीटक व कोल्हे, भालू वगैरे पशूनीं आपल्या कर्कश शब्दानीं तो भयाण वनप्रान्त अधिकच भीषण करून सोडला होता.

अशा भयंकर वेळीं, भग्न मशिदींतल्या एका लहानशा दालनात एका मिणमिण करणाऱ्या दिव्याजवळ सेलीमशहा बसला होता. त्याच्यापुढे एक धुळीची पाटी असून तीवर आपल्या हातातील काष्ठशलाकेनें आकडे मांडण्यात व पुनरपि ते पुसून टाकण्यात तो अगदीं गढून गेला होता. त्या मिणमिणाऱ्या दिव्याच्या क्षीण प्रकाशामुळे फकीराचें गंभीर मुखमंडल अधिकच गंभीर दिसत होते. फकिराजवळच एक अत्यंत रूपशालिनी कोमलांगी तरुण रमणी बसली असून त्याच्या प्रत्येक हालचालींकडे-विशेषत: त्याच्या मुखावरील क्षणोक्षणीं बदलणाऱ्या भावांकडे-अगदीं लक्षपूर्वक पहात होती. त्या सुंदरीचें रमणीय मुखमंडल चिंताक्रांत दिसत होतें खरें, परंतु, त्या चिंतेमुळें व स्तिमित दीपप्रकाशामुळें तें फारच गोड दिसत होते. जणूं काय, त्या लावण्यप्रभेच्या अपूर्व रूपप्रभावामुळेंच तो दिवा लज्जित होऊन आपलें लज्जास्पद अस्तित्व खिन्न हृदयानें कसें तरी कंठीत होता!

कांहीं वेळानें सेलीमशहाचें गणित पुरें झालें. हातातील शलाका खालीं ठेवून, आपलें मुख वर करून स्थिर दृष्टीनें त्यानें त्या सुंदरीकडे पाहिलें व हळूच एक निःश्वास सोडला.

कोकिलेच्या स्वरालाही लाजविणाऱ्या आपल्या मधुर कंठानें सुंदरीनें सेलीमशहाला विचारिलें:-"काय? झालं का आपलं गणित?"

"होय माई!"

"आपलं गणित काय सागतं आपणाला?"

फकीर गंभीर भावानें म्हणाला:-"तुझा इष्ट हेतु कधींही सिद्धीस जाणार नाहीं, असें मला आढळून आलें."

एक दीर्घ उसासा टाकून खिन्न स्वरानें तिने विचारिलें:-"तर मग दिल्लीच सिंहासन माझ्या अदृष्टांत नाहीं, असं आपलं म्हणण?"

"होय माई! दिल्लीचें सिंहासन तुला कधींही प्राप्त होणार नाहीं!"

"का बरं नाहीं?"

"दुसरी एक परम भाग्यवती स्त्री तुझ्या अदृष्टाच्या आड येत आहे. ती आली नसती तर कदाचित् तूं राजसिंहासनाची अर्धभागिनी झाली असतीस-ती भाग्यवती स्त्री तुझ्या भाग्यपथातून दूर——"

ती सुंदरी कर्कश स्वरानें मध्येंच म्हणाली:-"ती माझ्या मार्गातून दूर होईल. रस्त्यातील कांटा आपण ज्याप्रमाणें दूर फेंकून देतों, त्याप्रमाणें तिला ठेंचून मी दूर फेंकून देईन!"

सेलीमशहा दृढ स्वरानें म्हणाला:-"अशक्य, अशक्य! माई! या भाग-

गर्दीत तूं बिलकुल पडूं नकोस—ही गोष्टही तूं मनात आणूं नकोस."

"का बरं ?"

"तें तुला कधींही साध्य होणार नाहीं."

"तें मी साध्य करीन—दैवालाही मी फसवूं शकेन !"

"माई ! त्या नुसत्या बोलायच्या गोष्टी आहेत. मोठमोठे मी मी ह्मणविणारे राजे, अधिराजे, बादशहा दैवापुढं हार खातात, तेथें तुझ्यासारख्या यःकश्चित् अबलेचा पाड काय ? तो नाद तूं सोडून दे—दिल्लीचें सिंहासन तर तुला कधींही प्राप्त होणार नाहीं—त्या हवेंतील बुडबुड्याकरितां नारीहत्येचें भयंकर पातक जोडून तू नरकाचें साधन करून ठेवणार काय ?"

सेलीमशहाचे हे शब्द ऐकताच त्या तरुणीच्या अंगावर काटाच उभा राहिला ! ती खिन्न स्वराने अडखळत अडखळत म्हणाली:—"तर मग प्रभो ! माझं पुढं होणार तरी काय ? माझ्या अदृष्टात कोणता परिणाम लिहिला आहे ? साईंजी ! मनस्तापाच्या प्रचंड धगधगींत माझं हृदय जळत आहे !"

"परिणामाची गोष्टही काढूं नकोस—ती ऐकलीस तर भयानें तुझा येथल्या येथेंच अंत होईल !"

खिन्नतेनें किंचित् हंसून ती रमणी फकिराला ह्मणते:—"महाराज ! माझ्या हृदयात भयाचा जर लवलेश असता तर रात्रीच्या अशा या भयंकर वेळीं या पिशाचपूर्ण किर्र अरण्यांत दिल्लीश्वराची ही प्रियतमा आपल्याकडे आलीच नसती ! रमणीचं कोमल हृदय प्रत्यक्ष प्रलयकाळीही भय पावणार नाहीं. साईंजी ! कसलीही शंका मनांत न धरितां माझ्या नशिबीं काय आहे, तें मला सांगा."

सेलीमशहा गंभीरपणानें ह्मणाला:—"असें असेल तर मी माझ्या गणिताचें फल तुला सांगतों. तुझ्या अदृष्टात अपघातानें भयंकर मरण दिसत आहे."

"अगबाई !"

"विषानें किंवा तीक्ष्ण खंजिरानें तुझें जीवन नष्ट होईल."

फकिराच्या या शब्दांनीं रमणीच्या अंगावर शहारे उठले ! तिच्या सर्व शरीरांतून विद्युत्तरंगाचे झटके खेळूं लागले. तिचें मस्तक भ्रमूं लागलें. भूगर्भातील प्रचंड उत्तापानें आतील पदार्थामध्यें ज्याप्रमाणें मोठी खळबळ सुरू होते, त्याप्रमाणें काहीं अनिर्वचनीय अशा यातनाच्या तापानें तिच्या हृदयात खळबळ उडाली !

बसल्या जागेवरून ती ताडकन् उठून उभी राहिली व फकिराला ह्मणाली:—"महाराज ! आपणाला ही दासी वंदन करिते. हिच्यावर आपली कृपादृष्टि असावी. मी येतें आता."

सेलीमशहाही उठून उभा राहिला व करुण स्वराने ह्मणाला:—"काय ? तूं एकटीच जाणार माई ? रात्र बरीच झाली आहे."

"हो, एकटीच जात्यें. त्यांत कसलं भय आलं आहे ? येथून जवळच माझी पालखी आहे."

"नाहीं तर पाहिजे असल्यास मी येतों बरोबर."

"नको साईंजी ! या दासीसाठीं इतकी तसदी घेण्याचें काहीं कारण नाहीं—मी येत्यें आता."

असें ह्मणून सेलीमशहाला पुनः एकदा वंदन करून ती तरुणी हळूहळू जडपदानें तेथून निघून गेली.

सेलीमशहाच्या मशिदीपासून एक लहानसा नागमोडी रस्ता अरण्यातून बाहेर निघून राजमार्गाला मिळत होता. त्या मार्गानें ती स्त्री जडांतःकरणानें हळूहळू चालली होती. तिच्या हृदयात नानाविध विकारांनीं कल्लोळ उडविला होता. त्या कल्लोळामुळें रात्रिकीटकांच्या व इतर पशूंच्या शब्दांकडे तिचें लक्ष्य जाणें बिलकुल शक्य नव्हतें. या विकार-युद्धाकडे तिचें अंतःकरण पूर्णपणें वेधलें गेल्यामुळें तिला त्या गहन वनातही कसली भीति वाटत नव्हती. ती आपला मार्ग सारखा तोडीत होती.

मशिदीपासून कांहीं अंतरावर गेल्यावर आपल्या अंगावरील बहुमूल्य ओढणी मागून कोणी तरी ओढल्याचा तिला स्पष्ट भास झाला. परंतु त्याकडे लक्ष्य न देता ती तशीच पुढें निघाली.

ती दोन चार पावलें जाते न जाते तोंच पाठीमागून पुनः तिची ओढणी ओढून कोणीं मृदु शब्दानें तिला हाक मारली:-" बेगम पियारी !"

रमणी चमकून तेथल्या तेथें थबकली. या गंभीर अरण्यांत अशा वेळीं आपणाला आपल्या नावानें स्पष्ट हाका मारणारा कोण असावा, याची तिला कल्पनाच होईना. तिच्या हृदयात चर्रर झालें !

इतक्यात त्या अज्ञान व्यक्तीनें पुनरपि तिला हांक मारली:-" पियारी-" रमणीनें वळून मागें पाहिलें, तों आपादमस्तक वस्त्रानें परिवेष्टित अशी एक उंच मनुष्यमूर्ति तिच्या दृष्टीस पडली. ती दृष्टीस पडताच रमणीचें हृदय मात्र थरारलें !

कंपित स्वरानें तिनें त्या मूर्तीला विचारलें:-" तूं आहेस तरी कोण ? एवढया रात्रीं या भयंकर ठिकाणीं माझी वाट अडविणारा तूं कोण आहेस ?"

घनगंभीर स्वरानें या मूर्तीनें तिला उत्तर दिलें:-" पियारी बेगम ! तू मला ओळखीत नाहींस काय ? मी जाणीही असलों तरी तुझा शत्रु खास नाहीं. मी तुझा हिताकांक्षी परम मित्र आहें, असें समज. पियारी ! दिल्लीश्वराची प्रियतमा तू ! एवढया रात्रीं अंतःपुरांतून बाहेर पडून तूं कोणींकडे गेली होतीस ?"

पियारीनें किंचित् कर्कश वाणीनें त्या मूर्तीला विचारलें:-" दिल्लीश्वराची बेगम कुठं वाटेल तिकडे जायला तिची ती मुखत्यार आहे. मी कुठं गेल्यें होत्यें याची तुला काय पंचाईत ?"

मनुष्यमूर्ती विकट हास्य हंसून म्हणाली:-" मला काय पंचाईत ? पचाईत आहे, म्हणून तर या वनमार्गांत गाठून तुला मी विचारतों. पण त्याबद्दल व्यर्थ वाटाघाट पाहिजे कशाला ? तूं कुठें गेली होतीस, तें मला ठाऊक आहे. पियारी ! मी तुला एवढें खात्रीपूर्वक सांगतो, कीं, प्रत्यक्ष सेलीमशहाला तुजवर जे उपकार करता आले नाहींत, ते मला सहज करता येतील. तुझ्या मार्गांतील कांटा मी नाहींसा करतों. यापेक्षा तुला मी अधिक काय सांगूं ?"

पियारी बेगम आश्चर्यानें थक्कच होऊन गेली ! आपली गुह्य गोष्ट पूर्णपणें माहीत असणारी ही विलक्षण व्यक्ति आहे तरी कोण ? पियारीला कांहीं सुचेना. अशा संकटांत ती कधींहि सापडली नव्हती.

तरी ती बळेंच धैर्य धरून त्या विलक्षण व्यक्तिला मृदु स्वरानें म्हणतेः—" तू कोणीहि ऐस. एखाद्या अजाण पथिकावर सहजासहजीं विश्वास ठेवण्याइतकी काहीं मी भोळी नाहीं हो! इथं सगळ्या गोष्टी बोलणं मला काहीं बरं वाटत नाहीं. चल, मजबरोबर शहरात चल."

ती व्यक्ति व्यंगोक्तीनें हंसून ह्मणालीः— वा वा! छान युक्ति! मी तुजबरोबर शहरात यावें अन् तूं मला अचानक राजपुरुषांच्या स्वाधीन करावेंस! युक्ति पण युक्ति आहे तुझी! पियारी! तूं जशी भोळी नाहींस, तसा मी देखील भोळा नाहीं. समजलीस? छेः! तूं ह्मणतेस तसें होणें बिलकुल शक्य नाहीं. पियारी! हे पहा. वर अनंत नीलिमामय नभोमंडल विराजमान झालें आहे—त्या नभोमंडलाच्याही वर एक सर्वत्र अन्तर्यामी शक्ति वास करीत आहे. तिला साक्षी ठेवून तिच्या नावानें आपण दोघेजण शपथ घेऊया, कीं, कोणताही प्रसंग आला तरी कोणी कुणाचें अनिष्ट करायचें नाहीं! चल ये."

पियारी विचारांत पडली. बराच वेळ मनाशीं भवति न भवति केल्यावर तिनें अशी शपथ घेण्यांत काहीं दोष नाही असें ठरविलें.

नंतर ती त्या अज्ञात व्यक्तीला ह्मणतेः— " तूं ह्मणतोस तसं का होईना. त्या अनंत शक्ति प्रभूला साक्षी ठेवून मी शपथ घेत्यें कीं, कोणताही प्रसंग आला तरी तुझं मी कधींही अनिष्ट करणार नाहीं. झालं आता? बरं, तुला आता मजपासून पाहिजे काय अन् तूं आहेस कोण, तें तरी मला सांग."

ती व्यक्ति किंचित् कालपर्यंत अगदीं निस्तब्ध होती. नंतर काहीं वेळानें ती पियारीला ह्मणतेः— " तुला आठवतें काय पियारी? तू मेहेरउन्निसाला पहायला जेव्हां वर्धमानाला गेली होतीस, तेव्हा वृद्ध सेनापति रहमतखाच्या हुकुमानें वर्द्धमानपर्यंत तुला पोंचवायला तुजबरोबर कोण आला होता? मला वाटतें, तुझी स्मृति इतकी मंद खास नसेल!"

काहीं वेळ विचारात पडल्यासारखें करून पियारी ह्मणालीः— " हो, न आठवायला काय झालं? सेनापति रहमतखाच्या हुकुमानं त्या वेळीं मजबरोबर वर्द्धमानला आला होता, त्याचं नाव रुस्तमअली. होय. सेनापति रुस्तमच! परंतु तो मरण पावला, असं आमच्या ऐकण्यात आलं होतं."

ती व्यक्ति हंसून ह्मणतेः—" सेनापति रुस्तमअली मरण पावला नाहीं. बेगमसाहेब! हा पहा सेनापति रुस्तम तुमच्यासमोर उभा आहे."

रुस्तमला पाहून व त्याचें हें भाषण ऐकून पियारी बेगमेच्या अंगावर शहारे आले! सेलीमगड्हाच्या भग्न मशिदी समोंवतालच्या अरण्यात भुतेंखेतें रात्रंदिवस धुडगूस घालीत असतात, हा जनप्रवाद या वेळीं तिच्या डोळ्यासमोर उभा राहिला. तिचें सर्व शरीर थरथरा कांपू लागलें. भयभीत हृदयानें तिनें एकवार रुस्तमच्या धिप्पाड भव्य मूर्तीकडे निरखून पाहिलें. मनातल्यामनात पियारी नबीगणाच्या पवित्र नावाचें स्मरण करू लागली!

आपल्याशींच विचार करण्यात निमग्न होऊन गढलेल्या रुस्तमला पियारी बेगमेची ही स्थिति कळून आली नाहीं. तो तिला काहीं वेळानें ह्मणतोः" पियारी! मी मेलों

नाहीं. ज्याच्या हृदयात प्रेमसंजीवनी चिर काल वास करते, तो कधींही मृत्यु पावत नाहीं. त्या येरज्या रहमतनें मला कारा गृहात बंदिवान करून ठेविलें होतें. परंतु प्रेमाचें पाखरूं बंदिवान् स्थितीत कधींही राहात नाहीं. बेमालूम युक्ति लढवून मी कारा गृहातून पळून गेलों व तेव्हापासून मी या गुप्तवेषाने चहूंकडे भटकतों आहें. रुस्तमच्या म्हणजे माझ्याच मृत्यूची बातमी मीच जिकडे तिकडे पसरून दिली. ज्याला आशा असते, ता मरणार तरी कशा पियारी!"

पियारी हंसून म्हणालीः—" अस्सं—अस्सं—आता आलं माझ्या सारं लक्षात ! बरं रुस्तम ! तुला पाहिजे तरी काय आता? तूं भूत नाहींस हें खास !—परंतु सैतान मात्र आहेस ! असो, तुजवर आता विश्वास टाकायला काहीं हरकत नाहीं. रुस्तम ! तुला काय पाहिजे ? "

रुस्तम उत्तेजित स्वरानें म्हणतो:—"मला काय पाहिजे ? जिच्यासाठीं माझें हृदय पळघडी धडधडां जळत आहे, जिच्यासाठीं मानापमान व गौरव याच्यावर मी जलांजलि दिला, जिच्यासाठीं एखाद्या भुरट्या चोराप्रमाणें मी रस्तोरस्तीं सारखा वणवण भटकतों आहें, जिच्यासाठीं मला लपून आयुष्य कंठावें लागत असून दिवसाउजेडीं लोकांच्या वस्तींत मला तोंडही दाखविण्याची सोय राहिली नाहीं,—ती मला पाहिजे ! ती मला पाहिजे ! पियारी ! जिची तूं सांप्रत शत्रु बनली आहेस, ती—ती—मला पाहिजे ! "

" कोण ती रुस्तम ? "

" मेहेरउन्निसा ! "

रुस्तमच्या तोंडून 'मेहेरउन्निसा' हें नाव ऐकतांच पियारीचें हृदय चरकलें. रुस्तमला खरोखर वेड लागलें असावें, असे तिला वाटलें. रुस्तम म्हणतो काय, हें तिला मुळींच कळेना !

ती कंपित स्वराने रुस्तमला म्हणाली:—"तूं म्हणतोस ते काम मजकडून कसं होणार ? माझ्या हातून या बाबतींत तुला काय साहाय्य होणार ? रुस्तम! तुला वेड तर नाहीं लागलं ? "

" होय ! मला मेहेरचें वेड लागून राहिलें आहे. पियारी ! तूं मला सहाय हो. बेगम पियारी ! अजूनपर्यंत तुझी कुणावर मोहबत जडली नाहीं. तुला प्रेमाचें पवित्र रहस्य कसें कळणार ? ऐश्वर्यावर, धनरत्नावर, सिंहासनावर तुझी प्रीति ! म्हणूनच अशा या गंभीर निशाकाळीं हें साहसकर्म करायला तूं प्रवृत्त झालीस ! माझें प्रेम मेहेरवर—त्या रमणीरत्नावर— जडलें आहे, म्हणून तिच्यासाठीं, मेहेर मला प्राप्त व्हावी म्हणून, हें दुःसाध्य दिसणारें काम मी करीन. तूं मला फक्त दुर्गात येऊन जा अन् मेहेरचा महाल मला दाखवून दे, म्हणजे मी बाकीचें काम उरकतों. पियारी ! माझें एवढें काम तूं केलेस, कीं तुझ्यासाठीं मी प्राणविसर्जन करायलाही तयार आहें."

रुस्तमच हें भाषण पियारी अगदीं शांतपणें ऐकत होती. तिच्या मनात नुकतीच एक सैतानी कल्पना उगम पावली होती, इतकेंच नव्हे, तर त्या कल्पनेला चांगलें परिणत स्वरूपही येत चाललें होतें. त्या कल्पनेची भावी सिद्धी तिच्या मनश्चक्षूंपुढें आताच दिसूं लागल्यामुळें तिचें हृदय त्या वेळीं आनंदानें प्रफुल्ल होऊन गेलें होतें. एकंदरींत आपल्या कल्पनेला खरोखरीची सिद्धी प्राप्त व्हावी म्हणून सैतान रुस्तमला सहाय घेणाऱ्या त्या

सैतानीनें निश्चय केला.दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं जगताच्या दृष्टीनें जर मेहेरउन्निसा कलंकित ठरली, तर राजसिंहासनाप्रत नेणारा आपला मार्ग पूर्ण निष्कटंक झाला, हें उघड आहे–या एका कल्पनेच्या पायावर पियारीनें केवढी तरी जंगी इमारत रचली.

याप्रमाणें मनाशीं ठाम निश्चय करून ती रुस्तमला ह्मणाली:–" समज, तुझें ह्मणण कबूल करून, कोणती ना कोणती तरी युक्ति लढवून मी तुझा दुर्गांत प्रवेश करविला, तर पुढें तूं करणार काय ? "

रुस्तम अत्यंत करुणापूर्ण स्वरानें ह्मणाला " पियारी ! मी दुसरें काय करणार माझ्या हृदयवल्लभेचें एकवार डोळे भरून दर्शन घेऊन मी धन्य होईन. जें दर्शन घडत नसल्यामुळें मी आजपर्यंत मृतप्राय बनलों होतों, तें दर्शन–एकवारच का होईना,– मला मिळेल तर मी पुनरपि नरकलोकांतून मनुष्यलोकात येईन. पियारी ! तुला प्रणयाचें रहस्य काय कळणार ? तुला सांगितलें तर तूं माझी कींव न करता उलट थट्टा करशील मात्र ! हें पहा–माझ्या हातानें लावलेल्या एका जातीवंत गुलाबाचें मनोहर फूल ! याचा प्रेमोपहार माझ्या मनोगत प्रियेला देण्यासाठीं मी हें बरोबर घेतलें आहे. मेहेरजानचा या पुष्पाला एकदा तरी स्पर्श झाला ह्मणजे माझें जीवन मी धन्य मानीन ! पियारी ! केवळ एकवारच त्या रमणीचें मी डोळेभरून दर्शन घेईन आणि जिकडे वाट फुटेल तिकडे मी निघून जाईन. हें काळें तोंड पुनरपि मी कोणालाहि दाखविणार नाहीं. "

पियारी उल्हासित चित्तानें ह्मणाली:-"ठीक ठीक ! चल तूं मजबरोबर. मी तुझा हरयुक्तीनं दुर्गांत प्रवेश करून देतें अन् त्या चेटकिणीचा महालही तुला दाखवितें.पण तूं या फकीर वेषानंच का येणार तिकडे रुस्तम ? '

रुस्तम ह्मणाला:– " होय. या वेषानेंच मी तिकडे येतों. मी सेलमिशहाचा शिष्य आहें. निदान या नात्यानें तरी कांहीं लोकाना मीं परिचय दिला आहे. जर माझ्या चौर्यकृतींत मी पकडला गेलों तर या वेषाच्या योगानें माझ्या अपराधाची तीव्रता लोकाना पुष्कळ कमी भासेल.'

सेनापति रुस्तम प्रणयसमरांगणातही चांगला कसलेला योद्धा आहे अशी पियारी बेगमेची खात्री झाली. त्याची ही युक्ति चांगली आहे असें तिला वाटलें.

" चल तर. "

तो सैतान आणि ती सैतानी त्या घनदाट वनांतून गंभीर अंधकारातून, आपला मार्ग काढित दुर्गाकडे निघालीं ! कोणाच्याही तोंडून एक शब्दांहे फुटत नव्हता. उभयताच्या अंतःकरणात बाहेरील अंधकाराला साजेसे कृष्णविचार चालले होते !

कांहीं वेळानें हे दोघे पथिक राजमार्गाला येऊन मिळाले. जवळच बाजूला एक श्रीमान् अमीर एक नूतन मशीद बांधीत होता. मशिदीचें काम चाललें असल्यामुळें ठिकठिकाणीं लाकुडसामान, दगड वगैरे सरंजाम पडला होता, रस्त्याला लागूनच कांहीं मोठमोठे दगड पडले होते. त्यापैकीं एकदोन चौकोनी तिकोनी दगड भारी जड होते.

जातां जातां पियारी त्या दगडांजवळ एकदम थबकली व रुस्तमकडे पाहून ती गंभीरपणानें त्याला म्हणतेः– " रुस्तम ! जरा उभा रहा. तुझ्या बाहूंत शक्ति किती आहे, तें मला एकवार प्रत्यक्ष पाहूं दे.'

पियारीचे हे उद्गार एकून रुस्तमला भारी आश्चर्य वाटले. तिच्या म्हणण्याचा अर्थ काय तें त्याच्या लक्ष्यांत येईना ! चंचल दृष्टीनें इकडे तिकडे पहात तो पियारीला म्हणालाः-"युद्धाचा व्यवसाय सोडून आज मला किती तरी दिवस झाले आहेत. प्रत्यक्ष प्रसंग आल्याशिवाय माझ्या बाहूंत हल्लीं किती शक्ति आहे तें आज मलाहि सांगतां येणार नाहीं."

"मी तुला तो प्रसंग आणून देत्यें. हा तिकोनी दगड उचलून पलीकडे टाक पाहूं."

पियारीच्या मनात काय आहे, त्याचा अजूनही रुस्तमला थाग लागेना. तरी बेगमेच्या आज्ञेप्रमाणें तो प्रचंड दगड त्यानें सहज उचलून पलीकडे उड- वून दिला !

रुस्तमच्या बाहूंत प्रचंड बल वास करीत आहे, हें पाहून पियारीला फार आनंद झाला असावा, असें दिसलें. ती त्याला म्हणाली "रुस्तम ! दुर्गांत प्रवेश करण्यापूर्वीच माझ्यासमोर तुला एक प्रतिज्ञा केली पाहिजे."

रुस्तमने आश्चर्यानें विचारलें "कसली प्रतिज्ञा पियारी ?"

"दुर्गांत जावयाचा रस्ता मी तुला खुला करून देईन, त्याप्रमाणेंच दुर्गांतून बाहेर यावयाचा मार्गहि मी तुला खुला ठेवीन. मेहेरउन्निसाला घेऊन ह्या मार्गानें तुला रात्रीच्या रात्रीं दुर्गाच्या बाहेर पडलें पाहिजे. या प्रचंड दगडापेक्षा एका कुसुमकोमल स्त्रीचा भार कांहीं अधिक नसता. त्यातूनहि त्या स्त्रीवर तू प्राणाप- लीकडेहि प्रेम करतोस—"

रुस्तम मध्येंच म्हणाला—"पियारी ! मला असें करायला लावण्यात तुझा काय उद्देश आहे, तें माझ्या स्पष्टपणें ध्यानांत आलें. निष्कलंक मेहेरजानच्या विमल कार्तीला निंद्य कलंक—मग तो खोटा का असेना—लावून तू आपला राजसिंहासनाचा मार्ग निष्कंटक करूं पहात आहेस, परंतु पियारी ! माझी त्या रमणीरत्नावर पवित्र मोहबत जडली आहे. माझ्या प्रियवल्लभेच्या जन्माचा सत्यनाश माझ्या हातून होणें तुला संभवनीय वाटलें काय? धिक्कार असो तुला!"

ता कालसर्पिणी क्षणमात्रात रुस्तमवर उलटली ! ती क्रोधकंपित स्वरानें ओर- डली "तर मग तूं इथच रहा—दिल्ली- पतीच्या दुर्गांत त्याच्या अन्तःपुरात—तुझ्या- सारख्या नीच हुजऱ्याचा प्रवेश होणं कधीं तरी संभवनीय आहे का ?"

तेथून समोरच बादशाही दुर्गाचें कृष्ण प्रस्तरमय प्रचंड सिंहद्वार स्पष्टपणे दिसूं लागलें होते. आता धर्माधर्माची चिकित्सा करावयला रुस्तमला अवधि राहिला नव्हता. एके बाजूला घोर विरह दुसऱ्या बाजूला मधुर मीलन ! एका बाजूला बेहेस्त, दुसऱ्या बाजूला जहान्नम ! एके बाजूला पवित्र नबीवृंद—दुसऱ्या बाजूला परमपापिष्ट सैतान ! ही युग्में रुस्तमच्या मानसनेत्रापुढें स्पष्टपणे उभीं राहिलीं. एका निमिषार्धाच्या अल्पावकाशात या युग्माच्या दोन बाजूंपैकीं एक बाजू स्वी- कारणे रुस्तमला अवश्य होतें. शेवटीं सैतानाचा विजय झाला ! रुस्तमनें सैता- नाच्या चिरकालीन दास्याचा स्वीकार केला. पियारीच्या पापी प्रस्तावाप्रमाणें त्या पापि- ष्ठानें शेवटीं प्रतिज्ञा केली !

कांहींही संकट न येता पियारीच्या साह्या- य्यानें रात्रीं रुस्तमचा बादशाही दुर्गांत प्रवेश झाला !

प्रकरण बारावें.

प्रणयोपहार.

आणखी दोनतीन प्रहर गेले, एक-दांची ही दीर्घ रात्र सरून दुसरा दिवस उजाडला, कीं दिल्लीपतीच्या जन्ममहोत्सवास प्रारंभ होऊन सर्व आग्रा शहर आनंदसागरात नुसतें पोहूं लागेल. वास्तविक पहाता दुसऱ्या दिवशीं बादशहाचा जन्मोत्सव, परतु त्या रात्रींही जन्मोत्सवाच्या पूर्व तयारीनिमित्त सर्व शहरभर सारखी चळवळ सुरू होती. ठिकठिकाणीं ध्वजापताका, लतापल्लवांचीं मंगलमय तोरणें वगैरे उभीं करण्यात प्रजाजन रात्रभर खपत होते. ती रात्र महोत्सवाची नसताही महोत्सवाचीच असल्याचा निदान एखाद्या परकी वाटसरू मुसाफरास तरी भास होण्यासारखा होता.

खुद्द बादशाही रंगमहालात तर खूपच धामधूम चालली होती. जी ती बेगम आपल्या महालाचा थाट इतर बेगमांच्या महालापेक्षा नयनाकर्षक व्हावा, त्याच्या झकमकीनें व सौंदर्यानें बादशहाचें चित्त आपल्याकडे आकर्षिलें जाऊन त्याची मर्जी आपणावर सुप्रसन्न व्हावी, म्हणून फार खटपट करीत होती. प्रत्येकीचा खरा हेतु हा, कीं, इतर सर्व बेगमांची पिछेहाट होऊन रंगमहालात सर्वस्वी आपला एकटीचा वरचष्मा व्हावा! त्या रात्रीं कोठल्याही बेगमेला झोंप म्हणून नाहीं. उद्या अमुक प्रसंगीं कोठलें वस्त्र केव्हां परिधान करावें, ओढणी निळ्या रंगाची घ्यावी कीं किरमिजी घ्यावी, कोणता लहंगा आपल्या सौंदर्याला ज्यास्त शोभा आणील, उद्या हिऱ्याच्या, पाचूच्या कीं मोत्यांच्या दागिन्यांचा साज घालावा, कोणता अलंकार कोणत्या तऱ्हेनें कोठें घातला म्हणजे आपलें अप्रतिम लावण्य इतर भिकारी बेगमांच्या भिकार रूपाचा तोरा नाहींसा करून त्याना खालीं माना घालायाला लावील, आपलें सकल भूषणालंकृत मधुर सौंदर्य घासून पुसून नीटनेटकें कसें करून ठेवावें, म्हणजे बादशहा आपल्या महालाकडे धाव घेईल, इत्यादि प्रकारच्या सौंदर्यमूलक नानाविध चिंतानीं रंगमहालातील असंख्य रूपशालिनी बेगमाना अगदीं त्रासवून सोडलें होतें. साराश, त्या रात्रीं सर्व आग्रा शहरात कोणाला झोंप म्हणून लागली नाहीं! उद्या आपणाला यथास्थित धनप्राप्ति होईल या आशेनें दीन दरिद्री लोकांना झोंप आली नाहीं. आपला मानमरातब वाढेल, पदगौरवाची वृद्धि होईल, बडी 'खेलात्' प्राप्त होईल या आशेनें अमीर-उमराव व श्रीमंत लोक यांच्या डोळ्याना डोळा लागला नाहीं! मात्र या सार्वजनिक जागरणात दुःखाचा लेशही नसून सुख व आशा हींच त्याला कारण होतीं!

सर्व रंगमहालात एक अभागिनी मात्र नेहमींप्रमाणें स्वस्थपणें झोंपी गेली होती. बिचारीला एकटीलाच जन्मोत्सवाचें निमंत्रण नाहीं, प्रियकराचें दर्शन नाहीं, प्रेम नाहीं, आदर नाहीं—कांहा नाहीं! नाहीं म्हणावयाला तिच्या वाट्यास त्या दिवशीं अनादर व उपेक्षा हीं मात्र भरपूर आलीं होतीं! याचा सर्वच साठा तिच्या नशिबीं आला होता. परंतु हा मोठा साठा तिला मिळाल्याबद्दल कोणतीही मत्सरी बेगम तिचा मत्सर करीत नव्हती.

सर्व जगानें अनादर दाखविलेली अभिमानिनी मेहेरजान आपल्या महालात

शय्येवर निजली होती. शय्येशेजारींच एक लहानसा दिवा मंदपणें तेवत होता. त्या दीपाच्या स्तिमित मंद प्रकाशात मेहेरउन्निसाचें सुंदर, रमणीय परंतु चिंता रेखांकित मुखमंडल अधिकच शोभा धारण करीत होतें! खरा अस्सल हिरा 'कज्जलघनयुत' अशा अंधकारातही चमकावयाचाच!

मेहेरच्या महालाचा दरवाजा उघडाच होता. उपाक्षित बेगमेच्या महालाकडे पहातो कोण आणि त्याच्याकडे लक्ष्य तरी कोणाचें जातें आहे? पियारी बेगमेच्या साहाय्यानें अन्तःपुरात प्रवेश झालेला पापिष्ठ रुस्तम त्या उघड्या दरवाजातून इकडे तिकडे पहात पहात हळुहळू चोर पावलें टाकीत टाकीत मेहेरच्या महालात शिरला! महालांत शिरतांच त्या पापिष्ठाच्या पापी डोळ्याना जें कांहीं दिसलें त्यानें त्याला भूल पडली—त्या भुलीनें तो वेडा बनला—त्या वेडानें तो चेतनाशून्य झाला! त्या वेडाच्या भरात, त्या सौंदर्यलतिकेचें अगदीं निकट जाऊन दर्शन घ्यावें या हेतूनें रुस्तम एक पाऊल पुढें घाली—परंतु दहा पावलें तो मागें होई! त्याची दर्शनाची प्रबल 'पिपासा कांहीं केल्या शांत होईना!' त्या अनिंद्य रमणीकडे निश्चळ दृष्टीनें पहात असतां त्याच्या डोळ्याची पापणीही लवेना! जणूं काय, कदाचित् तेवढ्या अ—दर्शनाबद्दल आपणाला परमेश्वराशीं जाब द्यावा लागेल, अशीच रुस्तमाला भीति वाटत होती! अनिमिष दृष्टीनें किती वेळ पाहिलें तरी त्याच्या आतुर हृदयाची तृप्तीच होईना! अहाहा! ब्रह्मदेवाच्या ताब्यात असणारें सारें सौंदर्य त्यानें याच मूर्तीत ओतलें काय? असेंच असेल तर या लावण्यखनीच्या लावण्यपानात सर्व जन्म घालविला म्हणून हृदयाची तृप्ति कशी होणार? रुस्तम त्या मोहिनीनें पुरा पागल बनला!

रुस्तमच्या हातात दिव्य सुगंधाच्या प्रफुल्ल गुलाब फुलाचा मनोहर गुच्छ होता. त्या उन्मादग्रस्ताच्या दुर्दम्नीय हृदयाच्या दुराकांक्षांनीं परिपूर्ण असा तो प्रणयोपहार आपल्या हृदयवल्लभेला अर्पण करण्यासाठीं त्यानें आणला होता, हे वाचकांना माहीत आहेच. मेहेरच्या महालांत शिरल्यापासून रुस्तमला शंभर वेळा अशी प्रबल इच्छा झाली, कीं, तो कुसुमगुच्छ तिच्या हातीं देऊन तिच्याशीं प्रेमानें निदान दोन शब्द तरी बोलावे! मेहेरशीं तो बोलायला जाणार तो कोणी तरी अदृश्य शक्ति त्याचा गळा दाबून धरून त्याला जणूं काय म्हणे "छे छे! या देवरमणीच्या निद्राभंगाचें पातक आपल्या मस्तकावर घेऊं नकोस!" मेहेरच्या पुष्पकोमल अंगाला हळूच स्पर्श करून जगातील स्वर्गसुख मिळवावें अशी त्या पापिष्ठाला किती तरी वेळ उत्कट इच्छा होई! परंतु ती होताच कोणी तरी वैद्युतिक प्रचंड शक्तीनें जणूं काय त्याचा हात आंखडून धरीत असे! त्या रमणीच्या निसर्गसुंदर, सदोदित प्रफुल्लावस्थेंत असणाऱ्या कोमल कपोलभागावर आपल्या गंभीर प्रेमाची खूण म्हणून आपल्या ओष्ठद्वयानें एक नाजूकशी चुंबनरेखा अंकित करावी अशी त्या अधमाला शतवार इच्छा होत असे—परंतु कोणी जणूं काय 'हां—पापिष्ठा! इतक्या दूरवर मजल नेऊं नकोस!' असा प्रचण्ड शक्तीचा मूर्त मंत्र त्याच्या कर्णरंध्रांत ओतीत असे!

शेवटीं, उन्मादग्रस्ताच्या प्रबल इच्छाशक्तीचा क्षणकालिक विजय झाला! तो प्रणयोपहार—कुसुमगुच्छ—घेऊन रुस्तम हळूहळू मेहेरजानच्या शय्येपाशीं गेला व तिच्या उशीवर, तिच्या गालाजवळ त्यानें तो ठेवून दिला. तिच्या गालाजवळ ठेवतांच जणूं काय लज्जेमुळेंच तो गुच्छ क्षणार्धात म्लान दिसूं लागला! मेहेरच्या अगदीं जवळ जाऊन रुस्तम डोळे भरून तिजकडे पाहूं लागला—त्या भुवनमोहन, वेड लावणाऱ्या, सौंदर्यपूर्ण मुखमंडलावरून त्याच्यानें दृष्टि काढवेचना! प्रतिक्षणीं त्याच्या कलंकित हृदयात वासनाचे विद्युत्तरंग आंदोलित होऊं लागले!

परंतु निमिषार्धात त्याच्या मनानें उलट खाल्ली! पियारीपाशीं जी प्रतिज्ञा करून तो येथें आला होता, तीप्रमाणे आचरण करण्यास रुस्तमच्या हृदयात धैर्यच नाहींसें झालें! नव्हे, ती प्रतिज्ञा अमलात आणू नये असाच त्याने मनात दृढनिश्चय केला. मेहेर निद्रावस्थेत असता तिला उचलून घेऊन तेथून निघून जाण्याची गोष्ट तर दूरच राहो, परंतु तिच्या शरीराला नुसता स्पर्श करणेंही त्याला अशक्य वाटूं लागलें. जणूं काय कोणी तरी त्याच्या दृष्टीसमोरील पडदा उचलून नरकाचा भयंकर देखावा त्याच्या दृष्टीस पाडला असावा, अशीच तत्क्षणीं त्याची वृत्ति बदलली! नरकाचा तो बीभत्स देखावा पाहून पापिष्ठ रुस्तमच्या शरीरावर रोमांच उभे राहिले.

परंतु मनाशीं एक निश्चय ठरवून त्याप्रमाणें आचरण करावयास त्याला आता पुरेसा वेळही नव्हता. आणखीं यत्किंचित् विलंब झाला तर आपण येथल्या येथें ठार होणार अशी रुस्तमची पक्की खात्री होती. त्याच्यासाठीं पियारी थोडा अधिक वेळ बाहेर थांबून राहील हें तर शक्यच नव्हतें. मेहेरच्या सुंदर मुखकमलावरून मोठ्या कष्टानें दृष्टि काढून रुस्तम आशापूर्ण अतृप्त हृदयानें तेथून परत फिरला. त्याच्या हृदयात वासनाचा प्रचंड अग्नि धगधगूं लागला! परंतु या वेळीं त्याच्या मनानें दृढनिश्चयच केला होता. पियारी बेगमेजवळ थोडया वेळापूर्वी केलेल्या प्रतिज्ञेला त्यानें कायेनें दूर झुगारून दिलें!

तो अस्फुट स्वरानें म्हणाला "पियारी! राक्षसी! सैतानी! तुझ्यासमोर केलेल्या प्रतिज्ञेवर हा मी लत्ताप्रहार करतों पहा! मेहेर! मेहेर! प्यारी! हाय! तुझें सौंदर्य स्वर्गीय! तूं पवित्रतेची प्रत्यक्ष मूर्ति! तुजवर माझें किती प्रेम—पण जाउं दे! मेहेर! त्या राक्षसणीच्या चिथावणीनें तुझा सर्व नाश मी कसा करूं? हें तुझें शेवटचेंच दर्शन असेल तर असो! तुझ्या दर्शनाशिवाय सर्व जन्मभर मी मनाच्या तीव्र यातनांच्या अग्नींत दग्ध होईन—क्षणोक्षणीं होणाऱ्या मर्मान्तक तीव्र यातना सोशीन—परंतु त्या सैतानीच्या—पियारीच्या—प्रलोभनाला बळी पडून तुझा मी सर्वनाश कधींही करणार नाहीं!"

निद्रित मेहेरजानकडे पुनः एकवारही न पहाता रुस्तम तेथून द्रुतपदानें निघून गेला!

* * *

मेहेरउन्निसाच्या महालांतून रुस्तम बाहेर पडला.तो इकडे तिकडे न पहातां ज्या ठिकाणीं पियारी बेगम त्याची वाट पहात रहाणार होती, त्या ठिकाणीं तडक आला. मेहेरच्या महालात प्रवेश करताना त्याच्या अन्तःकरणात जी चलबिचल चालली होती, तिचा या वेळीं येथें मागमूसही नव्हता. मनात केलेल्या

दृढनिश्चयामुळें त्याला एका प्रकारचें धैर्य आलें होतें व त्याची छटा यावेळीं त्याच्या मुखमंडलावरहि चांगली उमटली होती.

महालाच्या प्रवेशद्वाराशींच एक व्यक्ति उभी होती. ठरल्याप्रमाणें पियारी बेगम आपली मार्गप्रतीक्षा करीत तेथें उभी आहे असें रुस्तमला वाटले. आपणाला विलंब झाल्यामुळें पियारी केव्हांच निघून गेली असेल असें जें आपणाला वाटलें होतें, तें खरें ठरलें नाहीं याबद्दल त्याला आनंद झाल्यासारखें दिसलें. यावेळीं पियारीची आपणाला भेट झाली तर फार चांगलें होईल, असें त्याला महालातून निघाल्या पासन वाटत होते.

'पियारी' जवळ जाऊन रुस्तम दृढ स्वरानें ह्मणालाः—"पियारी! तेथें मला ठरल्यापेक्षा अधिक विलंब लागला याबद्दल मला क्षमा कर. मी असाच आलों याब द्दल तुला आश्चर्य वाटेल. मी तुला आता साहाय्य करणें सर्वथैव अशक्य आहे."

पियारीला उद्देशून रुस्तम जें बोलला तें जणू काय अरण्यरुदितवत् झालें! पियारी एक शब्दही बोलली नाहीं. वास्तविक ह्मटलें तर पियारी रुस्तमचें हे भाषण निमू- टपणें ऐकून घेण्यासारखी बायको नव्हती!

रुस्तम पुनः म्हणालाः—"पियारी! बोलत का नाहींस?"

तरीही पियारी स्तब्ध! रुस्तमला भारी आश्चर्य वाटलें. तो पियारीकडे निरखून पाहूं लागला.

मेहेरच्या महालाबाहेर दीपप्रकाश नसल्या- मुळें अंधकार होता. त्या अंधकारात उभी अस लेली व्यक्ति पियारी नव्हे अशी तत्क्षणीं रुस्तमची खात्री झाली. पियारी तर ठेंगणी- ठुसकी व कृशांगी होती. ही व्यक्ति उंच, धिप्पाड व बलिष्ठ दिसत होती. त्या व्यक्तीनें स्त्रीला उचित असा वेष केला नसन पुरुषवेष चढविला होता. तर मग हा पियारी नव्हे. हा कोणी तरी पुरुष! रुस्तमच्या हृदयात भयाने धडकीच भरली! तो थरथर कापू लागला!

तेथें आल्यापासून रुस्तमची इतकी हालचाल आणि चलबिचल झाली—परंतु तो पुरुष अगदीं निश्चल होता. आपले तीव्र भेदक नेत्र त्यानें रुस्तमकडे लावले होते.

त्या अपरिचित पुरुषानें घनगंभीर स्व- रानें रुस्तमला विचारलें, "तूं कोण आहेस?"

रुस्तमच्या अंगावर काटा उभा राहिला. अपरिचित व्यक्तीच्या प्रश्नाला उत्तर न देता तो खालीं मान घालून स्तब्ध उभा राहिला.

त्या व्यक्तीनें पुनः दरडावून विचारलें, "कोण तूं?"

रुस्तमनें कंपित स्वरानें त्याला उलट प्रश्न केला, "आपण कोण आहा?"

त्या अपरिचित पुरुषानें रुस्तमच्या प्रश्नाचा कांहीं जबाब दिला नाहीं. चवता- ळलेल्या वाघाप्रमाणें तो रुस्तमजवळ गेला आणि आपल्या वज्रमुष्टीनें त्याने त्याचा हात पकडला व क्रोधकर्कश स्वरानें तो ओरडला, "पापिष्टा! सैताना! एवढ्या रात्रीं मेहेरउन्निसाच्या महालात तूं कशाला गेला होतास?"

हाय! सर्व नाश झाला! रुस्तमला तत्क्षणीं त्या मूर्तीची ओळख पटली. ती मूर्ति आणि तो स्वर त्याच्या पूर्ण परिच- याचा होता. त्या मूर्तीचें शेंकडों वेळा त्याला दर्शन झालें होते; तो स्वरही त्याच्या कर्णरंध्रात शेंकडों वेळ घुमला होता! आपला मृत्यु आता फार दूर नाहीं अशी त्या हतभाग्याची क्षणार्धात खात्री झाली!

नरकलोकांचे भयंकर द्वार त्याला आत घेण्यासाठीं खाडकन् उघडलें !

कापत कापत हात जोडून अस्फुट कंपित स्वरानें तो ह्मणालाः—" जहापनाह ! दुनियाके मालिक ! शहानशहा ! या पापी अधमाधमाचा आपण अत्यंत क्रूरपणानें वध करावा. माझ्यासारखा नीच नराधम सर्व त्रिभुवनात कोणीही नसेल. मी विश्वासघातकी—प्रभुद्रोही—पापिष्ठ— मला घोर मृत्युशिवाय दुसरें प्रायश्चित्त नाहीं ! "

मेहेरच्या महालाच्या दाराशीं उभी असलेली व्यक्ती कोण असावी, हें आता वाचकांच्या ध्यानात आलेंच असेल. ती छद्मवेषधारी व्यक्ति दुसरी कोणी नसून, खुद्द दिल्लीपति जहांगिराचीच स्वारी होती !

त्या दिवशीं संध्याकाळीं जोधबाईच्या महालातून निघून गेल्यावर जहांगिराच्या मस्तकात मेहेरबद्दलचे विचार भ्रमण करीत होते जोधबाईच्या उपदेशानें त्याच्या हृदयात लख्ख प्रकाश पडला होता ! मेहेरचें व आपलें पूर्वकालीन चरित्र त्याच्या स्मृतीपटावर जागृत झालें. तिची नयनमनोहर मूर्ति त्याच्या नेत्रासमोरून काहीं केल्या हालेना ! व्यर्थ कुशंका घेऊन त्या गुणवती रमणीला आपण हालांत ठेवलें, या विचारानें त्याच्या अन्तःकरणाला अनंत यातना होऊं लागल्या. या पापाचे प्रायश्चित्त घेतलेंच पाहिजे असा जहांगिरानें दृढ निश्चय केला. आज मेहेरचा आदर सत्कार करून स्वतः तिला जन्मोत्सवाचें निमंत्रण द्यावयाचें असा विचार करून तो गुप्त वेषानें तिच्या महालाशीं आला ! परंतु दुर्दैवराहूनें मेहेरच्या भाग्यचंद्राचा पिच्छा अजून सोडला नव्हता ! मेहेरच्या महालातील शयनगृहाच्या दरवाजाशीं जहांगीर येता, तो काहीं विलक्षणच देखावा त्याच्या दृष्टीस पडला ! तो पाहून बादशहा जागच्या जागीं स्तंभितच झाला ! शय्यागृहाचें दार उघडें आहे व एक फकीरवेषधारी तरुण पुरुष मेहेरच्या शय्येजवळ उभा असून त्याचें मुख मेहेरच्या मुखकमलाच्या अगदीं निकट झालें आहे असें त्याच्या दृष्टीस पडलें ! आश्चर्यमूढ होऊन जहांगीर त्या साहसी फकिराची कृति लक्ष्यपूर्वक पाहूं लागला काहीं वेळानें फकीर लवकरच महालाच्या बाहेर पडणार असें पाहाताच तो महालाच्या दरवाजाशीं काळोखात येऊन उभा राहिला. या दाराशिवाय मेहेरच्या महालातून बाहेर पडावयास मार्ग नव्हता !

रुस्तमनें बादशहाला ओळखलें,तसें बादशहानेंही छद्मवेषधारी रुस्तमला ओळखिलें ! तो गंभीर स्वरानें म्हणालाः—" रुस्तम ! तू खरोखरच नीच, कुलांगार आहेस. प्रत्यक्ष सैतानापेक्षाही तूं अधम आहेस!ज्या बादशाही अन्तःपुरात मक्षिकेलाही शिरावयाला मार्ग नाहीं, त्या अन्तःपुरात कोणाच्या साहाय्यानें तू प्रवेश केलास? रंगमहालातील कोणती निमकहाराम बेगम तुला साहाय्य झाली ? बोल चाल ! पियारी बेगमेचें नाव तूं मघाशीं का घेतलेंस ? "

रुस्तमनें काहीं उत्तर दिलें नाहीं ! तो बिचारा या प्रश्नाला काय उत्तर देणार ? लज्जेनें खालीं मान घालून तो मुकाट्यानें जागच्या जागीं उभा होता, त्याचें सर्व शरीर भयानें कापत होतें !

रुस्तमच्या तोंडून शब्द निघत नाहीं असें पाहून बादशहाचा क्रोधाग्नि भडकला. आपल्या वज्रमुष्टींत पकडून त्यानें ठेवलेला रुस्तमचा हात हिसडून त्यानें जोरानें झुगारून दिला व कंपित कंठानें तो ह्मणालाः—

" रुस्तम ! तुझ्यासारखा कृतघ्न तूंच ! तुझा बाप मोठा कीर्तिमान, दिल्लीच्या गादीची सेवा त्यानें इमानेइतबारें केली, त्याचे अनेक अमूल्य गुण स्मरून लहान वयातही मी तुला या योग्यतेला चढविलें. आपल्या बापाप्रमाणे तूंही माझा व माझ्या गादीचा गौरव वाढविशील अशी मला मोठी आशा होती ! परंतु काळसर्पा ! ज्यानें आजपर्यंत दूध घालून तुझें पालन केलें, त्याच्यावरच तूं उलटलास ! तुझ्यावर टाकलेल्या विश्वासाचे तूं खरोखर योग्य सार्थक करून दाखविलेस ! जें माझें चिरवांछित रत्न—ज्याचें नुसतें दर्शन घ्यावयाचेंही अजूनपर्यंत मला साहस झालें नाहीं, तें रत्न चोरून न्यावयाचा तूं प्रयत्न करीत होतास ! मेहेरउन्निसाचें पवित्र शयनगृह तूं आज कलंकित करून टाकलेंस—तिचा पवित्र देह तुझ्या स्पर्शानें—"

रुस्तम उत्तेजित कंठानें मध्येंच म्हणालाः— " प्रभो ! दिल्लीश्वर ! मी तर पापीच आहेंच. परंतु माझ्या शब्दावर आपला विश्वास बसेल काय ? परम पवित्र पैगंबर प्रभूच्या चरणाचें स्मरण करून सांगतों, कीं, मेहेरच्या पवित्र देहाला या अधमाधमाचा स्पर्श बिलकुल झाला नाहीं. माझ्यासारख्या नीच कावळ्याला त्या राजहंसीला स्पर्श करण्याचें साहस होणें शक्यच नाहीं. मी डोळे भरून तिचें दर्शन मात्र घेतलें जहांपनाह ! नुसतें नेत्रांनीं दर्शन घेणें यांतही पाप आहे काय ? "

एखाद्या उन्मादभरताप्रमाणें रुस्तम याप्रमाणें बोलत असतां बादशहाचें लक्ष्य त्याजकडे होतें किंवा नाहीं हें सांगतां येणें मोठें कठीण आहे. त्याची भेदक दृष्टि रुस्तमकडे लागून राहिली होती खरी, परंतु त्याचें लक्ष परस्परविरोधी विचार—विकारांमध्ये भ्रमण करीत होतें. बादशहानें फिरून एकदां रुस्तमला प्रश्न केला, " बोल, खरें सांग अन्तःपुरांत प्रवेश करायला तुला कोणीं साहाय्य केलें ? "

आपल्या खऱ्या परीक्षेची वेळ हीच आहे असें रुस्तम समजला. पियारी बेगमचें नांव सांगून आपण चटकन् मोकळें व्हावें असें एक वेळ त्यानें मनात आणलें—परंतु तें क्षणमात्रच ! सर्व मनोधैर्य एकवटून सारा संकटभार आपल्याच शिरावर घ्यावयाचा त्यानें निश्चय केला. काहीं झालें तरी पियारीचा विश्वासघात करावयाचा नाहीं, असें त्यानें ठरविलें.

नम्रपणें गुडघे टेंकून रुस्तमनें बादशहाला प्रणिपात केला व अश्रुपूर्ण नेत्रांनीं तो त्याला म्हणालाः—" शहानशहा ! दीन दुनियाके मालिक ! या दीन दासाला क्षमा करा. आपणाला वाटेल ती भयंकर शिक्षा या अधमाला आपण द्यावी, ती आनंदानें सोसायला मी तयार आहें. परंतु हा प्रश्न आपण मला करूं नये. मी कोणाच्या मदतीनें अंतःपुरात प्रवेश केला, हें माझ्या तोंडून कधींही बाहेर पडणार नाहीं. आपल्या कमरेला लटकलेल्या तरवारीनें माझ्या देहाचे आपण तुकडे तुकडे करून टाका—परंतु मी विश्वासघात कधींही करणार नाहीं. "

बादशहाचे डोळे रागानें गरगर फिरूं लागले. यःकश्चित् शिपुरडा आपणापुढें अशी वर्तणूक करील अशी जहांगिराची कल्पना नव्हती ! तो रागानें ओरडून म्हणालाः— "असा सुलकर मृत्यु तुला देणें म्हणजे तुझ्या अपराधाबद्दल तुला बक्षीसच देण्यासारखें आहे. तुला यापेक्षा कितीतरी पटीनें भयंकर शिक्षा केली पाहिजे. तुला जिवंतपणीं अर्धा गाडून कावलेल्या कुत्र्याकडून तुला फाडफाडून खावविलें पाहिजे, नंतर

तुझें शरीर अग्नीनें अर्धदग्ध करून तुला भर रस्त्यावर फेंकून दिला पाहिजे. हीच शिक्षा मी तुला करतों."

अन्य प्रसंगीं ही क्रूर शिक्षा ऐकून रुस्तम भयानें कांपूं लागला असता. परंतु या वेळीं त्याला मनोधैर्याचें अपूर्व बल प्राप्त झालें होतें. बादशहाचे शब्द ऐकून तो बिलकुल डगमगला नाहीं.!

तो शांतपणें ह्मणालाः-" प्रभो! माझ्या नशिबीं हीच शिक्षा असेल तर तीही मी मुकाट्यानें सहन करीन. परंतु मी विश्वास घात करणार नाहीं. एकवार माझ्या हातून विश्वासघात झाला आहे, हें खरे, परंतु त्याला अन्य कारणें आहेत. या क्षुद्र प्राणाकरिता मी ते पातक मस्तकीं घ्यावयाला आता तयार नाहीं!"

जहांगीर यावर कांहीं बोलला नाहीं. एक वेळ त्यानें रुस्तमकडे तुच्छतेनें दृष्टि मात्र फेंकली!

अल्पकालपर्यंत दोघेही निस्तब्ध होते. नंतर बादशहा तीव्र स्वरानें ओरडला "कोण आहे तिकडे?"

बादशहाच्या आदेशाबरोबर दोघेजण काळेकभिन्न, धिप्पाड, प्रचंड शक्तीचे शिद्दी बादशहासमोर येऊन उभे राहिले व त्यांना त्याला नम्रपणें प्रणाम केला. त्यांना पहाताच आपणाला नरकलोकात पांच विण्याकरिता हे प्रत्यक्ष कालदूत आले आहेत असें रुस्तम समजला. आता मृत्यु अनिवार्य होता!

त्या शिद्यांना उद्देशून बादशहा ह्मणालाः- "आताच्या आता याला घेऊन जा आणि हाबूजखान्यात कोंडून ठेवा. याच्या दर्जाचा बिलकुल विचार न करता याच्या पायात जड लोहशृंखला घालून याला डांबून टाका. याचा न्याय काय करावयाचा तो पुढें करूं. सध्यां याला ही शिक्षा भोगूं द्या."

रुस्तमनें नम्रपणानें बादशहाला कुर्निसात केला. ते यमदूत त्याला ओढून नेत असता जहांगीराला प्रणाम करून अश्रुपूर्ण नेत्रांनीं तो ह्मणालाः—" प्रभो! आपण दिलेली शिक्षा मला अगदीं शिरसा-प्रमाण आहे. परंतु आपणाला शेवटची एक विनंति करायची आहे. मृत्यु माझ्या शिरावर विराजमान झाला आहे. मी पैगंबराला स्मरून आपणाला त्रिवार सत्य तेंच सांगतों. मृत्युच्याही पलीकडे माझ्या मस्तकावर तो जगदीश्वर-सम्राटाचाही सम्राट्-जागत आहे, तोच सर्व गोष्टींना साक्षी आहे. मेहेरउन्निसा पूर्णपणें निष्कलंक आहे. माझा तिला स्पर्शही झाला नाहीं. तो सर्वसाक्षी परमेश्वरच याला साक्षी आहे—"

बादशहानें रुस्तमकडे पाहिलेंही नाहीं. ते दोघे शिद्दी त्याला घेऊन कारागृहाकडे गेले.

मेहेरच्या महालाकडे शून्यदृष्टीनें एकवार पाहून, आत न जाता बादशहा तेथून जड हृदयानें निघून गेला.

प्रकरण तेरावें.

अनुताप.

जगांतील मनुष्याची-राजाची, रंकाची श्रीमंताची, गरीबाची-स्थिति कांहींही असो, त्यांना अनुपम सौख्य प्राप्त होवो, किंवा डोळ्यातून 'अश्रुजलाचे पाट' काढणारें भयंकर दुःख प्राप्त होवो, कालाला कोणाचीही पर्वा नाहीं! कोणाच्या सुखदुःखाची तो तिळमात्र क्षिति बाळगीत नाहीं. त्याचा

प्रवाह शांतपणे सारखा सुरू असतो. कोणाचे दिवस सुखात जातात, तर कोणाचे दुःखांत जातात. एखादा सार्वभौम बादशहा सम्राट्-पदावर विराजमान असताही दुःखानें, चिंतेनें, आणि नानाविध मनस्तापांनीं दग्ध होत, आलेला दिवस कसा तरी कंठीत असतो, तर एखादा गरीब नांगऱ्या निढळाच्या घामानें मिळविलेली चतकोर भाकरी खाऊन मर्जेत व आनंदात दिवस काढतो. ज्याचे दिवस सुखांत जातात, त्याला वाटत असते, कीं, सदासर्वदा आपले दिवस असेच सुखात जाणार, ज्याच्या वाटणीला दुःखाचा कटु चषक आलेला असतो, तो मनुष्य आपल्या नशिबीं सदासर्वदा दुःखाचेच दिवस आहेत असें समजतो. परंतु कालचक्र हें कोणाच्या इच्छेवर अवलंबून नाहीं. त्याची गति सारखी—अव्याहत—चालू असते !

आज जहांगीर बादशहाच्या जन्ममहोत्सवाचा दिवस ! आपल्याबरोबर अपरिमित आनंद—आमोद—प्रमोद घेऊनच जणूं काय आजच्या दिवसानें आग्रा शहरात प्रवेश केला होता ! सर्व शहर आनंदानें रंगून गेले होतें. तो दिवस आनंदाचा, म्हणून कांहीं तो थोडा वेळ तरी लांबविण्याकरिता कालचक्रानें आपली गति थांबविली नाहीं ! तें सारखें फिरतच होतें. आपल्या गतीबरोबर तें तो आनंदाचा दिवसही घेऊन गेलें ! सूर्यास्त झाला, रात्र आली. उत्सवानिमित्त उभारलेलीं ध्वज—पताका—तोरणे व नगरातील इतर सर्व शृंगार अजूनही बहुतेक जशाचा तसाच होता. सर्व आग्रा शहराला जो दिवस अत्यानंदाचा व सुखाचा गेला, तोच दिवस केवळ दोन व्यक्तींना फार दुःखाचा गेला ! सर्वांत महदाश्चर्याची गोष्ट ही कीं, ज्याच्या जन्मोत्सवानिमित्त जिकडे तिकडे आनंदी-आनंद चालला होता, तो खुद्द जहांगीर बादशहा या दोन दुःखी व्यक्तींपैकीं एक होता ! आणि दुसरी व्यक्ति म्हटली म्हणजे, अनादरानें उपेक्षलेली, जिच्या वाटणीला निराशेची जहागीर आली होती, ती अभागिनी मेहेरउन्निसा ! आग्र्याच्या अतुलैश्वर्यसंपन्न भव्य राजप्रासादात वास करणाऱ्या दोन व्यक्तींना—त्यातूनही अखिल दीन दुनियेचा मालिक जो सम्राट् जहांगीरशहा, त्याला—आजचा दिवस अत्यंत दुःखाचा जावा हें आश्चर्य नव्हे काय ? यालाच दुर्दैवविलास म्हणतात !

एक प्रहर रात्र होऊन गेली होती. बादशहाच्या जननोत्सवाची दंगल शहरांत अजूनपर्यंत थोडीबहुत चालूच होती. खुद्द रंगमहालातील उत्सवाला आता बरीच उतरती कळा लागली होती, असें म्हटलें तरी चालेल. बादशहाची मर्जी आपणावर ओढून घेऊन इतर बेगमांचीं नाकें चांगलीं ठेंचून टाकावयाची असा प्रत्येक बेगमाचा बेत असताही जहांगीरच्या उदासीनतेमुळें रंगमहालात निराशेची छाया पसरली होती. आजच्या मंगल दिवशीं खुद्द बादशहानें अशी उदासीन वृत्ति का धारण केली असावी, याचा कोणालाही पत्ता लागेना ! रंगात भंग झाला !

या वेळीं मेहेरउन्निसा आपल्या महालात सुखासनावर बसली होती. तिच्या हृदयात सुखाचा लवलेशही नसता ज्या आसनावर ती बसली होती, त्याला ' सुखासन ' असें नांव देणें हा वास्तविक त्या शब्दाचा दुरुपयोग करण्यासारखेंच आहे ! मेहेरच्या मनांत चाललेल्या खिन्न विचाराची छाया तिच्या विषण्ण मुखमंडलावर पडली होती.

मेहेरच्या मनांतील विचारमालिका या वेळीं पुढीलप्रमाणें होती:—

" हाय ! आज अगदीं कळसच झाला! सर्व सुखाशेचा आज पूर्ण लोप झाला ! आज सुखाचा दिवस मला येईल, उद्या येईल, अशी आजपर्यंत मला आशा होती, परंतु आज शेवटचा आधारतंतु तुटून गेला ! सर्व आग्रा शहर आज आनंदसागरात बुडालें आहे. रंगमहालातील प्रत्येक बेगम आज सुखशिखरावर विराजमान झाली आहे. प्रत्येक बेगमेला सुखी करण्यासाठीं शहानशहांची स्वारी झटत आहे, अन् मी मात्र दुःखाच्या डोहात बुडावें, असें मीं कोणतें पातक केल आहे ? मी अभागिनीनं बादशहाचा असा अपराध तरी काय केला आहे ? परमेश्वरा, नको—! या जन्माचा मला आतां अगदीं वीट येऊन गेला.—ज्यानं त्यानं माझा अपमान करावा, जिकडे तिकडे माझा अनादर व्हावा, सर्वांनीं मला उपेक्षेच्या दृष्टीन पाहावं, हेंच माझ्या अदृष्टात असावं काय ? या अनादराच्या स्थितींत, शुद्ध बंदिवासात हे कंटाळवाणें आयुष्य कठण्यापेक्षा नरकवासात दिवस कंठणें खास वाईट नाहीं. हाय ! अदृष्ट !

" आजपर्यंत मी अशा स्थितींत दिवस काढले, तसे यापुढेंही प्राणान्त होईपर्यंत मी दिवस काढले असते; परंतु कोणच्या आशेवर मी जिवंत राहावं? मती ! प्रियसखी मतिलाही माझ्या दुर्दैवामुळं माझा विसर पडला. आग्र्यात येऊन मी तुला वारंवार भेटत जाईन असें तिनें मला अनेकदा वचनं मात्र दिलीं, परंतु आपलं तोंड मात्र तिनं कधीं दाखविल नाहीं.—माझं नशीबच फिरलं आहे. तेव्हा माझ्या जिवाची सखी देखील मजवर फिरली यात नवल नाहीं !

" ज्या जीवनांत कांहीं आशा राहिली नाहीं, तें आतां तसंच कंठण्यांत तरी काय अर्थ आहे ? अनंत यातनांची ज्वाला हृदयांत धडधड पेटत असता मनुष्य जिवंत रहाण खरोखरच अनिष्ट आहे. या यातना सहन करण्यापेक्षा एका क्षणात जर त्याला आपल्या जीवनाबरोबर यातनाचा अंत करता येत आहे, तर त्याने तो का करून घेऊं नये ? मला आतां आशा, भरंवसा, प्रेम, आदर, सुख यापैकीं कसलाही आधार राहिला नाहीं. मग हे जड झालेले प्राण आता मीं कोणत्या आधारावर धारण करावे ?—छे : ! तें कांहीं नाहीं. अगदीं ठरलं—खास ठरलं. आजच्या आज हा जीवनदीप मालवून टाकावयाचा ! अन् मतियानं तरी मला काय सांगितलं आहे ? बादशहांनीं तुला अनादर दाखविला तर तूं खुशाल प्राणविसर्जन कर. आता यापेक्षा अधिक अनादर तरी कोणता असणार ? आता मीं आत्महत्या केली तरी मतिया कांहीं मला दोष देणार नाहीं. "

असे विचार चालले असता मेहेरचा गळा दाटून आला. डोळ्यातून अश्रुप्रवाह वाहूं लागला. तिनें हात जोडून सजल नेत्रांनीं एकवार वर पाहिलें. तिच्या चिंताकृश गंडयुगुलावरून जलधारा वाहत होत्या. तिचें हृदय मर्मभेदी यातनांनीं विदीर्ण झाल होतें—जीवन निराशेनें परिपूर्ण होऊन गेलें होतें—तिच्यासमोर एक लहानसा विषपूर्ण रौप्यपात्र होतें.

मेहेरची विचारमालिका पुनरपि चालू झाली:—" या वेळीं जिकडे तिकडे शांत होत आलं आहे. जवळपास कोणीही नाहीं.

सर्व दासींना आनंदोत्सवात मग्न होण्याकरता मीं सुटी दिली आहे, त्या बिचाऱ्यांना आपल्या धनिणीच्या मनाची आजची स्थिति ठाऊक असती, तर त्या मला इथं अशी एकटी सोडून गेल्या नसत्या. यापेक्षा अधिक सुंदर योग आतां मला कुठून मिळणार आहे ? आजच्या आज या अनादरातून, उपेक्षेतून, दारुण यातनातून आपली सुटका करून घेतली पाहिजे. हे जगदीश्वर ! हे अंतर्यामिन् ! हे दयामय ! तूं अनाथांचा नाथ— अगतिकांची गति आहेस. तुझ्यापुढ राजे, महाराजे, बादशहा अन् हीन दीन कंगाल दोन्ही सारखेच आहेत ! मी जगताच्या दृष्टीने अनाथ उपेक्षित दीन अबला आहे, तरी तुझ्या दृष्टीनें काहीं तशी खास नाहीं ! हे कृपासिंधो ! तूं मजवर दयाच दाखविशील ! आता हे दुःख, यातना, अनादर मला सहन होत नाहींत. या पात्रातील हें सर्वदुःखहारी अमृत पिऊन मी तुझ्या चरणापाशीं येतें. या अभागिनीला तिथं तरी स्थान मिळो, एवढीच तुला माझी दीन प्रार्थना आहे.

" हृदयेश्वर ! जीवितनाथ ! आपण या प्रसंगीं कुठं आहां ? एक पळही आपण मला विसरला नाहीं. या दासीची योग्यता नसताही सदासर्वदा आपल्या हृदयात हिला आपण स्थान दिलं. हाय ! दिव्य— सुखपूर्ण, आपल्या प्रणयस्मृतिचिन्हांनीं सुशोभित अशा त्या वर्धमान नगरांत आपल्या पवित्र शांत समाधीवर पडून, आपलं शेवटचं वंदन करून प्राणविसर्जन करण्याचं या मंदभागिनीच्या नशिबीं नाहीं, याबद्दल मला फार दुःख होतं !

" हे दिल्लीपते ! आपण दीनदुनियेचे सम्राट , आपलं सामर्थ्य अचाट आहे ! आपली कीर्ति दिग्दिगंतराल व्यापून राहिली आहे ! खरोखर, स्वजनाविषयीं, आपलं प्रेम अतुलनीय आहे ! धन्य आपलं प्रेम— धन्य आपली करुणा—धन्य आपल्या कोमल हृदयाच्या प्रवृत्ति ! आपलं मनुष्यत्व खरोखर प्रशंसा करण्यासारखं आहे ! "

समोरच्या विषपूर्ण रौप्यपात्राकडे मेहेरची दृष्टि लागली होती. त्या लहानशा पात्रातील पेय पितांच जीविताच्या सर्व ज्वाला, अपमान, उपेक्षा हीं सारीं विलयाला जातील असा तिला भरंवसा होता. मेहेरला हा मोह आवरला नाहीं. त्या विषपात्राच्या प्रलोभनाला ती बळी पडली ! एकवार तिनें हात जोडून जगदीश्वराची प्रार्थना केली व तें विषपात्र हळूहळू ओंठाशीं धरलें. त्या तीव्र विषाचा तिच्या जिव्हेला स्पर्श झाला. त्याचा किंचित् अंश तिच्या पोटांतही गेला. मेहेरचें आधींच हलकें झालेलें मस्तक भ्रमूं लागलें.

इतक्यात कोणीं धावत धावत येऊन मेहेरच्या हातातून तें विषपूर्ण रौप्यपात्र दूर उडवून दिलें !

तें तीव्र विष पोटात गेल्यामुळें त्याचा परिणाम होऊं लागून जरी मेहेरच्या बुद्धीला भ्रंश पडत चालला होता, तरी तिची शुद्धि अद्यापि पूर्णपणें गेली नव्हती. तिला अजूनही चैतन्य होतें. ज्या व्यक्तीनें द्रुतपदानें महालात येऊन आपल्या हातांतून तें विषपात्र फेकून दिलें, ती व्यक्ति कोण आहे, तें मेहेरनें तत्क्षणीं ओळखलें. ती व्यक्ति दुसरी कोणी नसून मेहेरची प्रियसखी मतिया होती !

स्वहस्तानें मरणाच्या दाराशीं पडलेल्या मेहेरजवळ येऊन मतिया तिचें मुखमंडल

निरखून पाहूं लागली. मेहेरच्या गळ्याला घट्ट मिठी मारून अश्रुपूर्ण नयनांनीं स्फुंदत स्फुंदत मतिया ह्मणाली:—" मेहेर ! प्रिय सखि ! हें तूं काय केलेंस ? असा सर्वनाश करायला तुला कारण तरी काय झालं ? तुला ही दुर्बुद्धि कुणीं शिकविली ? हाय ! जर मी अभागिनी थोडीशी अगोदर आलें असत्यें तर—"

त्या यातनांतही जिवलग मैत्रिणीच्या भेटीमुळें झालेल्या उत्कट आनंदाची छटा मेहेरच्या म्लान मुखकमलावर चमकूं लागली ! ती क्षीणस्वरानें मतियाला ह्मणाली:— "मतिया ! शेवटी आलीस तूं ? माझा देवानं अगदीं अंतच पाहिला, ह्मणून मीं असा आपला अंत करून घेतला मतिया ! पण तुला इथं आलेली पाहून मला किती आनंद झाला आहे ह्मणून सांगू ! तुझ्या मांडीवर मस्तक ठेवून मला आतां प्राण सोडता येईल, ही कल्पना मनात येऊन माझं हृदय आनंदानें भरून आलं आहे. तूं काल इथं यायची होतीस, असं मीं ऐकल होतं—मतिया ! जर तूं थोडीशी अगोदर आली असतीस—"

मतियानें एक दीर्घ निःश्वास टाकला व गद्गद कंठानें ती ह्मणाली:—" मेहेर ! देवापुढं कुणाचा इलाज चालणार ?—कालच मी येणार होत्यें—परंतु दैवघटनेनं काल मला येता आलं नाहीं. राजासाहेब एकाएकीं आजारी पडले—मेहेर ! अजूनही मृत्यूच्या हातून तुझी सुटका करतां येईल. तुझ्या पोटात फारसं विष गेलं नसावं. अजूनही उपाय चालतील. मी हकिमांना बोलावून आणत्यें."

अर्ध्या घटकेपूर्वी जे ओष्ठ स्निग्ध व चिक्कण होते, ते विषप्रभावानें आता शुष्क व काळे झाले ! तरीही त्यावर मधुर स्मित चमकूं लागलें. मोतिराणीचे हे शब्द ऐकून मेहेर एकदा निराशेचें करुण हास्य हसली व ह्मणाली:—" मतिया ! ती आशा आतां व्यर्थ आहे. मी आतां वांचणार नाहीं. माझ्या पोटात किती विष गेलं आहे, तें मला सांगतां येत नाहीं. परंतु मला अतिशय यातना होत आहेत—गळा अगदीं सुकत चालला आहे. मस्तकांत तीव्र वेदना होत आहेत. आता हकीम येऊन काय करणार मतिया ? तुझ्या मांडीवर मस्तक ठेवून तुझ्या मुखाकडे पहात मला शांतपणं मरूं दे, एवढीच मी तुला विनंति करत्ये."

परंतु मतियानें मेहेरची ही विनंति मान्य केली नाहीं. महालाबाहेर धावत जाऊन पहिल्यानें आपल्या दासीला तिनें जोधबाईकडे पाठविलें व सर्व वृत्तान्त संक्षेपतः तिला सांगून तावडतोब हकिमाला बरोबर घेऊन यावयाला महाराणीला निरोप धाडला.

याप्रमाणें व्यवस्था करून मतिया आत येते, तों मेहेर पूर्णपणें बेशुद्ध पडली होती. मतिया घाईघाईनें तिला शुद्धीवर आणावयाचा प्रयत्न करूं लागली. तिचे डोळे महालाच्या दरवाजाकडे लागून राहिले होते.

मतियाला फार वेळ वाट पाहावी लागली नाहीं. अल्पावधींतच हकिमाला बरोबर घेऊन जोधबाई घाईघाईनें तेथे आली. मतियाच्या मुखावर किंचित् आशेचें चिन्ह दिसूं लागलें.

हकिमाने मेहेरची नाडी, ओंठ, जीभ, तोंड वगैरे अत्यंत लक्ष्यपूर्वक तपासून पाहिलीं. त्याच्या गंभीर मुखावर हर्षाचें चिन्ह दिसूं लागलें. बरोबर आणलेल्या

औषधापैकीं एक औषध त्यानें मेहेरच्या मस्तकावर सपाटून चोळलें व तो ह्मणाला:— " आतां फारशी भीति नाहीं. बेगमसाहेबांच्या पोटात विष थोडें गेलें आहे व तें जाऊन फारसा वेळही झालेला नाहीं. ह्मणून यांच्या जगण्याची खात्री वाटते. मी हें औषध देतों आहें, हें यांच्या नीट पोटांत जाऊन एकदोनदां उलटी झाली कीं तावडतोब या शुद्धीवर येतील. भिण्याचें कांहीं कारण नाहीं."

हकिमाचे हे शब्द मोतिराणी व जोधबाई याना अमृताप्रमाणें मधुर वाटले. त्यांच्या जीवांत आता जीव आला. मतिया मेहेरला आपल्या मांडीवर घेऊन बसली. क्षणोक्षणीं ती मेहेरचे हातपाय व श्वास तपासूं लागली. स्वत: दिल्लीपतीची पट्टराणी जोधबाई हकिमानें दिलेलें औषध तयार करूं लागली. अल्पावकाशात औषध तयार होऊन मतियाच्या साहाय्यानें महाराणीनें तें मेहेरच्या तोंडात घातलें—बहुतेक सर्व औषध रुग्ण स्त्रीच्या पोटांत गेलें. औषध पोंचून थोडा वेळ न होतो तों मेहेरला एक सपाटून उलटी झाली. त्यांतून पोटात गेलेलें सारें विष बाहेर पडलें. मेहेरच्या काळवंडलेल्या चेहेऱ्यावर पुनः प्रफुल्लता येऊं लागली. थोड्याच वेळानें तिला पुनः एकदा उलटी झाली. दोन उलट्या होऊन पोटांतील सारें किल्मिष बाहेर पडल्यावर मेहेरला पुष्कळ बरें वाटलें—तिची लुप्तप्राय झालेली चेतना परत आली. नंतर मतिया व जोधबाई यांनीं मेहेरला उचलून पलंगावर ठेविलें व त्या दोघीजणीं तिचे हातपाय चोळूं लागल्या. कांहीं वेळानें तिला स्वस्थपणें निद्रा लागली.

मेहेरचा अपमृत्यु टळला! मतिया व जोधबाई यांचा आनंद गगनांत मावेना. मेहेरला चांगली झोंप लागलेली पाहून महाराणी उठली व ह्मणाली:—" मतिया! मी जाते आतां—पुनः लवकरच येईन. परंतु मध्यंतरीं मेहेरची स्थिति मला कळीव."

असें ह्मणून जोधबाई प्रफुल्ल हृदयानें तेथून निघून गेली.

* * *

मध्यरात्र उलटून गेली होती. मेहेरला स्वस्थ झोंप लागून बराच काळ लोटला होता. आपल्या निद्रित सखीजवळ बसून तिच्या चेहेऱ्यावरील प्रत्येक हालचालिकडे मतिया अगदीं बारीक नजरेनें पाहात होती. मतिया व जोधबाई यांच्या कल्पनेपलीकडे मेहेरला गुण पडला होता.

कांहीं वेळानें मेहेरजान जागी होऊन तिनें डोळे उघडले. आपली जीवाची जिवलग मैत्रीण मृत्यूच्या कराल दाढेंतून परत आलेली पाहून मतियाला जो हर्ष झाला आहे, त्याचें योग्य वर्णन करणें आमच्या शक्तीबाहेर आहे.

प्रेमभरानें मेहेरचें एक चुंबन घेऊन मतिया तिला ह्मणाली:—" मेहेरजान! प्यारी! आता कसं वाटतं तुला? चांगली गाढ झोंप लागली ना तुला?"

मेहेर क्षीण स्वरानें ह्मणाली:—" होय, सखी! मला चांगली झोंप लागली, अन् मला आता फार बरं वाटतं आहे. पण मतिया! ही अभागिनी मेली असती तर कांहीं दुनिया ओस पडली नसती. इतकी खटपट करून कशाला या मंदभाग्येला वाचविलंस तूं? उपेक्षेच्या, अवहेलनेच्या, अनादराच्या यातनाच सोसायला ना? त्यापेक्षा आज जर माझा

अंत झाला असता तर माझ्या या साऱ्या हालअपेष्टा चुकल्या असत्या. मतिया! मैत्रिणीच्या उपकाराचं यातना हेंच काय फळ मिळावं? त्यापेक्षा मृत्यु—"

मेहेरचें मुखकमल प्रेमानें कुरवाळून मतिया मध्येंच ह्मणाली "छीछी! मेहेर! असं बोलूं नये गडे! अशी भयंकर गोष्ट तू पुनः मनातसुद्धां आणूं नकोस. संकटांना भिऊन आत्मघात करून घेण्यांत विशेष तें काय आहे? अन् असं जालीम विष घेतल्यावर तावडतोब मरण आलं तर त्यांत काय मोठंसं नवल आहे? मी आणखी एक अर्ध घटका जर उशीरा आल्यें असत्यें, तर सारा ग्रंथ आटोपलाच होता! मेहेर! तूं शांत हो. असल्या गोष्टी तू मनात आणूं नकोस, स्वस्थ पड अन् झोंप घे, ह्मणजे तुझी प्रकृति ताळ्यावर येईल. तूं नीट बरी झालीस कीं या पापपुरींतून आपण निघून जाऊं—झोंप आतां."

मेहेरनें पुनरपि डोळे मिटले. मतिया तिला वारा घालूं लागली. मेहेरची प्रकृति अगोदरच नाजूक, त्यांतून यमराजाशीं नुकत्याच झालेल्या झटापटींत तिला जिवापाड श्रम झालेले! त्या श्रमानें ती अगदीं गळून गेली होती. यामुळें तिला पुनः तावडताब झोंप लागली. तिला गाढ झोंप लागली असें पाहून मतिया हलकेंच तेथून उठली व आपल्या दासीला मेहेरजवळ बसवून व तिला लक्ष्यपूर्वक पाहरा करावयाला सांगून बाहेरच्या दालनांत येऊन अस्वस्थ अंतःकरणानें ती इकडे तिकडे येरझारा करूं लागली. थोड्याच वेळापूर्वी घडलेल्या गोष्टीची ताजी आठवण आणि मेहेरची भविष्यत्कालीन स्थिति यांनीं मतियाचें हृदय हलवून सोडलें होतें.

अष्टमीच्या चंद्राकलेचे मलिन क्षीण किरण मेहेरउन्निसाच्या त्या एकान्त महालाच्या विशाल स्तंभावर पडले होते. जणूं काय त्या चंद्राननेच्या प्रकृतीची चौकशी करावयालाच या वेळीं भगवान् रजनीवल्लभानें त्यांना धाडलें होतें! या चंद्रकिरणाशिवाय तेथें मुळींच कसला प्रकाश नसल्यामुळें तो महाल बहुतेक अंधकारात बुडून गेला होता. इतस्ततः पडलेल्या म्लान चंद्रकिरणांनीं महालातील अंधकाराची गंभीरता व घनता जणूं काय अधिकच वाढली होती!

त्या अंधकारमय दालनांत मतिया इकडून तिकडे येरझारा घालीत होती. याप्रमाणें कांहीं वेळ गेल्यावर तिनें सहज बाहेर पाहिलें, तों एक वस्त्रावृत मनुष्यमूर्ति मेहेरच्या महालाकडे येत आहे असं तिच्या दृष्टीस पडलें! त्याबरोबर मतिया चमकली! दिल्लीपतीच्या रंगमहालातही भुतेंपिशाचें वावरत असतात कीं काय, अशी तिला क्षणमात्र शंका आली. परंतु अशा असंभवनीय गोष्टीविषयीं शंका आल्याबद्दल लगेच तिचें तिलाच हंसु आलें. ती मूर्ति गंभीर पदनिक्षेप करीत मेहेरउन्निसाच्या महालाच्या दरवाजाकडे येत होती. ती मूर्ति स्त्रीची नसून पुरुषाची होती हें मोतिराणीनें तावडतोब ओळखलें. त्या मूर्तीला त्या महालाकडे येतांना पाहून तिच्या अंगावर शहारे आले! परंतु धैर्य धरून ती त्या मूर्तीकडे टवकारून पहात महालाच्या दाराशीं उभी राहिली.

ती मूर्तीही धीरपदानें महालाकडे येत होती. दरवाजापासून कांहीं अंतरावर येताच दरवाजापाशीं एक स्त्री उभी आहे असें तिच्या दृष्टीस पडली. ती स्त्री कोणालाही आत प्रवेश करूं द्यावयाचा नाहीं, या

उद्देशानें तेथें उभी राहिली असावी असें त्या मूर्तीला वाटलें. त्या स्त्रीला तेथें पाहतांच मनुष्यमूर्तीला किंचित् आश्चर्य वाटलें असावें असें दिसलें. परंतु तिनें आपली धीर गति थांबविली नाहीं—ती तशीच पुढें पुढें येत होती. अल्प क्षणात ती अगदीं दरवाजा-पाशीं येऊन ठेपली. ती जवळ येताच चंद्र-प्रकाशाच्या साहाय्यानें मतियानें झटकन् तिला ओळखिलें, परंतु तिच्याशीं एक शब्दही न बोलता ती तशीच दृढतेनें तेथें उभी राहिली.

एका स्त्रीनें आपला मार्ग रोखून धरावा हें त्या आगंतुकाला सहन झालें नाहीं. त्याच्या एकंदर हालचालीवरून त्याची मनःस्थिति शांत नसावी असें पहाणाऱ्याला, सहज कळण्यासारखें होतें.

दरवाजात उभ्या असलेल्या स्त्रीला उद्देशून आगतुकानें कर्कश स्वरानें विचारलें " कोण आहेस तूं ? "

मतियानें आगतुकाच्या प्रश्नाला उत्तर दिलें नाहीं. ती कठोरपणानें खदखदा हंसली मात्र!

तिचें हें चमत्कारिक वर्तन पाहून आगंतुकाला राग आला. ही धीट स्त्री कोण आणि ती असें वर्तन का करते हें त्याला कळेना. त्याने अस्थिरतेने मतियाला फिरून विचारलें, " अशी विलक्षण स्त्री तूं आहेस तरी कोण ? "

मतियानें हंसून उत्तर दिलें, " मी कोण ते आपणाला ठाऊक नाहीं काय जहापनाह ? माझं आपणांला इतक्यात विस्मरण झालं वाटतं ? "

त्या स्त्रीच्या आवाजावरून व इतर चिन्हावरून जहागिराला या वेळीं तिची चटकन ओळख पटली. ओळख पटताच त्याचा अधिकाराचा स्वर एकदम मवाळला. त्यात प्रेम, करुणा व मार्दव हीं प्रकट झालीं!

जहांगिरानें कोमल स्वरानें तिला विचारलें, " कोण? मतिया तर नव्हे ? "

मोतिराणी हसून म्हणते, "होय जहांपनाह! मतियाच मी."

" मतिया! मतिबिबी! कधीं आलीस तूं? तूं इथें का म्हणून या वेळीं? "

मतिया गंभीरपणानें म्हणाली:—" शहान-शहा ! या सर्व दुनियेंत जिचं मायेचं असं एकही मनुष्य नाहीं—इतकंच नव्हे, तर जिच्यावर सर्व जग फिरलं आहे, तिची सेवाशुश्रूषा करायला परमेश्वरानंच मला इथं पाठविलं. परंतु सरकार ! या अशा अपरात्रीं आपली स्वारी इथ काय म्हणून ?"

अत्यंत करुणापूर्ण स्वरानें, गद्गद कंठानें, बादशहा तिला म्हणाला:—"मतिया ! मला खरं सांगशील ?"

" काय गरीब परवर ? "

"काहीं वेळापूर्वीं विषपान करून मेहेरनें आत्महत्या केली अशी मीं कुजबूज ऐकली—मतिया ! खरी का ही गोष्ट? "

मोतिराणी पदरानें डोळे पुशीत पुशीत खिन्न स्वरानें म्हणाली:—" होय जहापनाह ! आपल्या कानावर जी बातमी आली, ती अगदीं खरी आहे. मी इथं येऊन पोंचण्यापूर्वीं मेहेरनं अभिमानाच्या भरांत विष-पान केलं—मी उशीरा येऊन पोचल्यें—जवळपास कुणी नव्हतं. पुष्कळ उपाय केले. परंतु दैवानं यश दिल नाहीं. थोडया वेळा-पूर्वीं मला दुःखसागरात लोटून माझी सखी निष्ठुरपणाने स्वर्गीं निघून गेली ! दुनियाके मालिक ! आपल्या निष्ठुरपणाचा विजय

झाला ! आपली कीर्ति मेहेरच्या मरणानें अधिकच उज्ज्वल झाली आहे जहापनाह !"

मतियाचे हे विषदग्ध शब्दबाण बादशहाच्या बरोबर मर्मस्थानीं लागले ! अगोदरच त्याचें अंतःकरण मेहेरच्या मृत्यूच्या बातमीनें शतधः विदीर्ण झालें होतें. त्याला मतियाचे शब्दबाण सहन झाले नाहींत. तो जेथल्या तेथें दुःखानें खालीं बसला. त्याच्या नेत्रद्वयातून झरझरा अश्रुप्रवाह वाहूं लागला. त्याचा गळा भरून आला. तो रडत रडत मतियाला ह्मणाला:—" काय ? मतिया ? शेवटीं ती हृदयविदारक वार्ता खरीच ठरली अं? मेहेरजान गेलीच ना या हतभाग्याला टाकून ? मतिया ! खरें सांग—भलत्या वेळीं माझी थट्टा करूं नको. मेहेरनें अभिमानानें प्राण विसर्जन केलें ना ? "

"शहानशहा दिल्लीश्वराची भलतीसलती थट्टा करण्याइतकें या दासीच्या अंगीं सामर्थ्य नाहीं.मी सांगितल तेंच अक्षरशः खरं आहे."

एखाद्या लहान मुलाप्रमाणें जहांगीर आता स्फुंदूं लागला. अनुतापानलानें त्याचें हृदय जळत होतें. केवळ आपल्या अभिमानानें आणि मूर्खपणानें मेहेरसारख्या स्त्रीरत्नाचा असा शोचनीय अंत झाला, या कल्पनेनें त्याचें मस्तक भणाणून गेलें. ही कल्पना क्षणमात्र त्याला सोडीना. कांहीं वेळ तो स्तब्ध होता.

कांहीं वेळानें मनात कांहीं दृढनिश्चय करून तो उठला व मतियाला उद्देशून म्हणाला:—" मतिया ! रस्ता सोड. त्या रत्नाचें शेवटचे दर्शन घेऊन माझ्या नेत्राचें मला समाधान करून घेऊं दे. मीं चांडाळानें आजपर्यंत तिला सुखाचा एकही दिवस दृष्टीस पडूं दिला नाहीं. तिचा अनादर केला. अभिमानाच्या भरांत तिच्याशीं एकादांही प्रेमाचा शब्द बोललों नाहीं. इतक्या दिवसात तिचें मीं दर्शनही घेतलें नाहीं. आज मी तिला डोळे भरून पाहाणार. इतक्या दिवसाच्या भयंकर अपराधाचें—अत्याचाराचें—मला प्रायश्चित्त घेऊं दे. त्याच उद्देशानें या वेळीं मीं इथें आलों आहें. मेहेरचे शेवटचें—हाय ! आता या जन्मीं पुनः ती या हतभाग्याच्या कधींहि दृष्टीस पडणार नाहीं—दर्शन घेऊन, तें सुंदर मुखकमल डोळे भरून पाहून घेऊन सर्व जन्मभर मर्मयातनाच्या ज्वालात दग्ध होईन, अशी प्रतिज्ञा करून या वेळीं मीं येथें आलों आहे. मतिया ! दार सोडून मला रस्ता दे. "

मतियानें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं आणि तिनें बादशहाचा रस्ताही सोडला नाहीं. बादशहाच्या लहरी स्वभावाचें तिला मोठें आश्चर्य वाटलें. जहांगिराला मेहेरबद्दलच्या प्रेमाची उकळी आजच इतकी का फुटली असावी ? ही याची लहरही इतर बादशाही लहरींप्रमाणें क्षणस्थायीच असेल काय ? हा प्रबल अनुरागवन्हि, मेहेरच्या दर्शनाविषयीं ही प्रचंड लालसा इतके दिवस कोठें लपून राहिली होती ? आजच या मनोविकाराना एवढी प्रबलता कोठून आली ? जी जिवंत असतां तिचें दर्शन यानें एकवारही घेतलें नाहीं, उलट तिला शक्य तितका अनादर दाखविला, तिचा अभिमानमदानें उपमर्द केला, ती आज मृत झाली म्हणून तिच्या दर्शनाविषयीं याला इतकी प्रबल आतुरता उत्पन्न झाली

काय ? हे व अशाच तऱ्हेचे अनेक प्रश्न अत्यल्प कालांत मतियाच्या मनांत उद्भवले.

मतिया जों जों मार्ग मोकळा करावयाला वेळ लावूं लागली, तो तो जहांगिराचा धीर सुटत चालला. त्याला आतां क्षणमात्र विलंब सहन होईनासा झाला. मनांतल्या मनांत तो मतियावर अतोनात रागावला. मतिया आजच अशी हट्ट कां करीत आहे, हें त्याच्या लक्षांत येईना. इकडे मतियाच्या अंगीं आज जणूं काय एखादें पिशाचच सचरलें होतें! जो जों बादशहाची अधीरता वाढूं लागली, तों तों मतियाचा हट्टही दृढ होत चालला. बादशहाला किती वेळ तरी वाटलें, कीं, दांडगाई करून आपला आंत प्रवेश करून घ्यावा! परंतु तसें करावें तर शिष्टाचाराचा अतिक्रम होतो, असें वाटून त्या विचारापासून तो निवृत्त होई. मतिया अगोदर स्त्री, त्यातून आपला परममित्र व हितकर्ता जो काटव्याचा ठाकुर गजपतिसिंह, त्याची ती पत्नी—तेव्हां तिच्याशीं दांडगाई करणें सर्वथैव अनिष्ट होय, असा विचार करून जहांगिराला जागच्या जागीं उभें राहावें लागे!

परंतु विचार तरी करावयाचा कोठपर्यंत? जहांगिराच्या अधीरतेचा कळस झाला. अभागिनी मेहेरनें प्राणविसर्जन केलें तें केवळ आपणासाठीं! आपल्या मूर्खपणाच्या अभिमानाचा असा शोचनीय परिणाम झाला. त्या रूपगुणशाली रमणीचें शेवटचें दर्शन घ्यावयाचा संकल्प करून आपण तिच्या महालाजवळ आलों असतां तिची सखी आपणाला—खुद्द हिंदुस्थानच्या सार्वभौम बादशहाला—आंत जावयाला अवरोध कां करते? त्यात तिचा हेतु काय असावा? एका सामान्य स्त्रीची इतका धीटपणा? बादशहाच्या मस्तकांत हे प्रश्न एकदम उभे राहिले—परंतु त्यांचें त्याला उत्तर देतां येईना.

बादशहा अधिकाराच्या स्वरांत मतियाला दरडावून म्हणाला:—"मतिबिबि! वाट सोड. मी दिल्लीचा सार्वभौम बादशहा—जहांगिरशहा—तुला हुकूम करतों, कीं, माझी वाट सोड! मला उगीच अत्याचार करायला लावूं नकोस."

बादशहाच्या अधीरपणाची तार याप्रमाणें जरी अगदीं तुटण्याच्या स्थितीपर्यंत चढली होती, तरी मतियाला त्याची फारशी भीति वाटली नाहीं. मेहेरबद्दल बादशहाच्या मनांत अगदीं अत्यल्प वेळांत जो प्रेमरसाचा एवढा मोठा थोरला पूर लोटला होता, तो कितपत जोराचा आहे हें नीट सूक्ष्मपणे पहावयाचा मोह मतियाला आवरेना! कांहीं झालें तरी—बादशहानें आपणाला कितीही धाक दाखविला तरी त्याच्या हातून रागानें तडफडण्यापेक्षां अधिक कांहीं होत नाहीं, ही तिची पक्की खात्री होती. धूर्त मतिया का बादशहाच्या शुष्क दरडावणीला या वेळीं भीक घालते? ती महालाच्या दरवाजांत निश्चलपणें उभी होती. बादशहाला वाट मिळाली नाहीं!

अजूनही चंद्राचे ते म्लान किरण नाहींसे झाले नव्हते. मतिया व बादशहा या उभयतांमध्यें चाललेल्या द्वंद्वांत शेवटीं कोणाचा विजय होतो, हे पहाण्याकरताच जणूं काय ते अजूनही तेथे दबा धरून राहिले होते! बादशहा जेथें होता तेथें बराच प्रकाश पडला होता. त्याच्या मुखमंडलावर कांहीं चंद्रकिरण पडून त्याला कुरवाळित होते.

त्या चंद्रप्रकाशांत मतियानें बादशहाच्या चेहेऱ्याकडे निरखून पाहिलें. त्याचे डोळे पाण्यानें भरून आले होते. ओठ कांपत होते. मुखावर अधीरता, क्रोध, शोक, करुणा इत्यादि विकार दिसून येत होते. जहांगिराची अशी स्थिति पाहून मतियाला मोठें कौतुक वाटलें. मेहेरउन्निसाबद्दलचा तिचा अभिमान अधिकच उज्ज्वल झाला.

दिल्लीश्वराकडे पाहून मतियानें एकवार स्मित केलें व नंतर लगेच गंभीरपणाचा आविर्भाव दाखवून ती बादशहाला उद्देशून म्हणाली:—"जहांपनाह! मरणापूर्वी माझ्या प्रिय सखीनें मजपाशीं आपली शेवटची इच्छा प्रदर्शित केली होती——"

जहांगिरानें मध्येच आतुरतेनें प्रश्न केला, "काय ती?"

"ती मला म्हणाली—'मतिया! माझ्या प्रेमाची आजवर उपेक्षा झाली–मी तर जात्येंच–परंतु माझी शेवटची एक इच्छा आहे ती तूं पुरी कर—तुझ्याशिवाय माझी हतभागिनीची इच्छा कोण बरं पुरी करील?'"

मेहेरच्या या काल्पनिक शब्दांनीं बादशहाच्या हृदयांत खळबळ उडविली. व्या कुल अन्तःकरणाने तो म्हणाला:—"मतिया! लवकर सांग—तुझ्या प्रिय सखीची इच्छा काय आहे?"

"मेहेरनें शेवटीं मला निक्षून सांगितलें, कीं, 'कांहीं झालं तरी प्रेमशून्य पुरुषाला माझ्या मृत देहाला स्पर्श करूं देऊं नको!' जहांपनाह! आपण आजपर्यंत माझ्या प्रिय सखीची अवहेलना केलीत. अवहेलनेंतच तिचा अंत झाला. परंतु आतां तिची शेवटची इच्छाही आपण पूर्ण नाहीं का करणार? मृत मनुष्याची शेवटची इच्छा पूर्ण न करणं यासारखा भयंकर निष्ठुरपणा दुसरा कोणताच नाहीं!"

जहांगिराची स्थिति या वेळीं फारच अनुकंपनीय झाली होती! एखादी वस्तु प्राप्त करून घ्यावयाला बालक ज्याप्रमाणें अधीर होऊन जातो, त्याप्रमाणें मेहेरच्या दर्शनाविषयीं बादशहा अधीर होऊन गेला होता. सर्व शिष्टसांप्रदाय बाजूला ठेवून, बलपूर्वक मतियाला बाजूला करून, महालांत आपला प्रवेश करून घ्यावा असा त्यानें निश्चय केला. व्याकुलतेबरोबर क्रोधानेंही या वेळीं त्याच्या हृदयावर आपला अंमल बसविला होता.

क्रोधकंपित स्वरानें तो मतियाला म्हणाला, मतिया! तुझें बोलणें मी प्रमाण मानीत नाहीं. मी मेहेरचें शेवटचें दर्शन घेणार! अजून तरी दरवाजा सोडून मला आंत जावयाचा मार्ग मोकळा करून दे. तूं जर आतां येथून बऱ्या बोलानें हलणार नाहींस, तर बलपूर्वक मी आपला मार्ग मोकळा करून घेईन. या तरवारीच्या साहाय्यानें रस्ता खुला करायला मी आतां मागेंपुढें पहाणार नाहीं हें नीट ध्यानांत ठेव."

बादशहाचे हे दरडावणीचे शब्द ऐकून मतियाला भीति वाटण्याऐवजीं हंसूं मात्र आलें. ती मोठमोठ्याने हंसूं लागली, तें हास्य विनोदाचें नसून त्यात केवळ तिरस्कार आणि उपेक्षा हीं भरून राहिलीं होतीं. बादशहाला मतियाचे हास्य विषाप्रमाणें कडू लागलें.

बादशहाकडे तिरस्कारपूर्वक पहात मतिया हंसून म्हणते, "जहांपनाह! आपल्या या भयप्रदर्शनानें मी कांहीं भ्यायची नाहीं हो! मरणाचं भय आपण मला कां बरं

दाखवितां ? मरणाचं जर मला भय वाटत असतं तर दिल्लीच्या बादशहांबरोबर अशा धीटाईनं बोलण्याचं साहस मजकडून झालंच नसतं ! आपण सर्व भरतखंडाचे सार्वभौम बादशहा, आपला पराक्रम अचाट, आपली शक्ति मोठी—मी तर एक यःकश्चित् संस्थानिकाची पत्नी ! अनेक शस्त्रास्त्र धारण करणारे आपण वीर—मी एक निःशस्त्र अबला ! आपल्याबरोबर धीटाईनं वागून जिवंत राहण्याची आशा मी करीत नाहीं. परंतु आम्ही स्त्रिया मरणाला बिलकूल डरत नाहीं. जहापनाह ! मी ह्मणत्ये याचं प्रत्यंतर पहायला कांहीं दूर जायला नको. जवळच पलीकडच्या दालनात आपण गेला ह्मणजे मरणाला रमणी कशा भीत नाहींत, हें आपणाला चांगलं आढळून येईल. मरणाचं भय नसल्यामुळच मेहेर आपणांला टाकून अभिमानानं चालती झाली. शस्त्रानं आपणाला मार्ग मोकळा करून घ्यायचा असेल तर मी आपण होऊन आपली मान आपल्यापुढं करत्यें. कमरेच्या तरवारीनं माझा देह भिन्न करून आपण आपला मार्ग खुशाल मोकळा करून घ्यावा. परंतु मी जिवंत असता माझ्या प्रिय सखीची —मेहेरची—इच्छा मी—"

परंतु मेहेरचें हे वाक्य पुरें झालें नाहीं. बादशहानें क्रोधोन्मत्त होऊन आपल्या कमरेला लावलेली लहानशी तरवार सरकन् म्यानाबाहेर काढली. क्षीण चंद्रकिरणात ती तरवार लखलखूं लागली. बादशहाचा क्रोध आता अनावर झाला होता. त्याचे डोळे लालबुंद होऊन भिवया वर चढल्या होत्या. त्याची विवेकबुद्धि त्याला यावेळीं पार सोडून गेली! मतियाचें वक्षःस्थल विद्ध करण्याकरतां तरवार उभारून बादशहा एक दोन पावलें वेगानें पुढें सरला. आपल्या विनोदाचा कळस होऊन गेला. त्याचें मृत्युरूपी फळ चाखल्याखेरीज आपणाला आतां गत्यंतरच नाहीं असें मेहेरला वाटलें. क्षणमात्र तिचें हृदय भीतीनें थरारलें—परंतु तें क्षणमात्रच ! घट्ट मन करून आपल्या प्रियसखीसाठीं तिच्या मागोमाग जावयास मतिया सिद्ध झाली !

परंतु काय आश्चर्य ! विलक्षण घटनावैचित्र्यानें बादशहाच्या तरवारीचा मतियावर वार झाला नाहीं ! एका अज्ञात स्त्रीमूर्तीनें तितक्यांत तेथें वेगानें येऊन बादशहाच्या हातातली तरवार वरच्यावर पकडून दूर फेंकून दिली ! मतियाचा अपमृत्यु टळला !

बादशहानें आश्चर्यचकित होऊन मागें वळून पाहिलें. जिचा काळाभोर केशकलाप स्वच्छंदानें पाठीवर लोळत आहे, अशी एक सुंदर राज–राजेश्वरीची मूर्ति आपल्याकडे भयचकित नेत्रांनीं पहात आहे, असें जहांगीराला आढळून आलें. आपल्या इष्टसिद्धींत हा नवाच अतराय आलेला बादशहाला सहन झाला नाहीं. या वेळीं त्याचें मन मेहेरमय बनून गेलें होतें.

बादशहानें महाराणीला रागानें विचारिलें, "राणी ! या वेळीं तूं येथें कां ह्मणून आलीस ?"

जोधबाई हंसत हंसत म्हणाली:—"तें मी मागाहून सांगेन आपणांला जहांपनाह ! पण आपणच अगोदर माझ्या एका प्रश्नाचं उत्तर द्यावं."

बादशहानें चिडून विचारलें, "कसलें उत्तर ?"

" मी आपणांला उलट विचारत्यें कीं, या वेळीं आपण इथं काय म्हणून यायला झालं ? हा महाल कुणाचा तें आहेना आपणाला माहीत ? नसला तर सांगत्यें हो. हा महाल आजपर्यंत जिची आपण पूर्णपणं उपेक्षा केली, अन् जिनें केवळ आपणांकरितां प्राणविसर्जन केलं, त्या मेहेरउन्निसाचा हो महाल, बरं का ?—"

बादशहानें राणीला कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. तो खालीं मान घालून स्तब्धपूर्ण उभा होता.

कांहीं वेळ वाट पाहून बादशहाकडे तीव्र दृष्टीनें पहात जोधबाई त्याला खोंचून म्हणते:—" शहानशहा ! आपण केलेल्या अवमानामुळ जिनें जाणून बुजून आत्मघात करून घेतला, तिच्यासाठीं आता हा प्रबल अनुराग का म्हणून ? जोंपर्यंत प्रेमयाचना करीत रमणी वल्लभाचे चरण धरीत आहे, तोंपर्यंत तिच्याकडे ढुंकूनही न पहाता तिला अनादरानं लत्ताप्रहार करायचा अन् तिचा कायमचा वियोग झाल्यावर तिच्यासाठीं कंठ कोरडा होईपर्यंत आक्रोश करायाचा हा तर साऱ्या पुरुषाचा धर्मच आहे ! सरकार ! काल सायंकाळींच, अभागिनी मेहेरजानवर कृपा करावी, तिचा आदर करून जन्मोत्सवाचं तिला प्रेमपूर्वक निमंत्रण द्यावं म्हणून मीं परोपरीनं आपली विनवणी केली, त्या वेळीं आपला हा तीव्र अनुराग कुठं लपून राहिला होता ? आपल्या जन्मोत्सवाला इतर बेगमांना निमंत्रण देऊन केवळ मेहेरलाच जर आपण निमंत्रण देणार नाहीं, तर तिला तो भयंकर अपमान वाटून ती अभिमानाच्या भरात आत्महत्या केल्याखेरीज कधींही रहाणार नाहीं, असं मीं आपणाला बजावून सांगितलं होतं. पण माझं ऐकतं कोण ? कोणत्या झाडाचा पाला मी ? परंतु मी सांगितलेलं अक्षरान् अक्षर आज खरं झालं, काय तरी बाई माणसाचा चमत्कार ! काल मीं आपणाला इतकं सांगितलं, तर त्याकडे मुळीं लक्ष सुद्धां द्यायच नाहीं अन् आज मेहेरनं अभिमानान आत्मघात करून घेतल्यावर तिच्या दर्शनाकरिता बेफाम होऊन एका निर्दोष स्त्रीला ठार करायला तयार व्हायचं !"

मेहेर गेली ! नील नभोमंडलांत विराजमान झालेल्या भगवान् चंद्राचे स्तिमित क्षीण किरण सांगतात—मेहेर गेली ! नक्षत्ररूपी चकचकणाऱ्या हीरकमालांनीं भूषित झालेला कृष्णमुकुट परिधान करणारी निशादेवी म्हणते—मेहेर गेली ! दूर—मेहेरउन्निसाच्या महालापासून दूर—असणाऱ्या इतर बेगमांच्या महालातून चमकणाऱ्या दीपरेखा सांगतात—मेहेर गेली ! खुद्द दिल्लीची साम्राज्ञी जोधबाई म्हणते—मेहेर गेली ! स्वतः मेहेरजानची प्रिय सखी मोतिराणी सांगते—मेहेर गेली ! अभिमानाच्या भरात विपुल राजवैभवाचा त्याग करून मेहेरउन्निसानें परलोकीं गमन केलें, या गोष्टीला इतके साक्षी—इतकीं प्रमाणें ! बादशहाला या वृत्तातावर अविश्वास ठेवणें अशक्य होतें !

अनेक दिवसांची स्मृति विस्मृतिरूपी पडद्याच्या मागें लुप्त झाली होती, तो पडदा आज एकाएकीं वर उचलला गेला. तत्क्षणीं पूर्वकालीन चरिताची सुंदर स्मृति बादशहाच्या हृदयांत आज सहसा जागृत झाली ! मेहेरजानची—त्या रमणीशिरोरत्नाची—स्मृति किती रम्य ! मेहेरउन्निसा भर ज्वानींत असता तिच्या उन्मादकारी दिव्य लावण्यानें

आपणाला बंदिवान करून सोडलें! त्या मोहानें आपलें सर्व सुख, विलास, शांति नष्ट झाली! खातापितां, बसताउठता, जागृतावस्थेंत, निद्रा घेत असता तिचें सुंदर स्वरूप आपल्या मानसचक्षूपुढून दूर झालें नाहीं! तिच्या रूपगुणलालसेनें विवश होऊन आपण सुखसर्वस्वावर जलांजलि दिली, इतकेंच नव्हे, तर सर्व राज्यवैभव तुच्छ समजून प्रत्यक्ष सिंहासनावरही लाथ मारण्यास आपण प्रवृत्त झालों! सुष्ट-दुष्ट उपायांनींही त्या लावण्यशालिनीची प्राप्ति करून घ्यावयास आपण सिद्ध झालों. तिच्यासाठीं सर्वस्वी निर्दोष अशा प्रिय जनाच्या रक्तानें हात माखून घ्यावयास आपण मागेंपुढें पाहिलें नाहीं! जिचा लाभ व्हावा ह्मणून आपण इतके कष्ट केले, नरहत्येसारखे भयंकर पातकही मस्तकावर घेण्यास तयार झालो-पापपुण्य, स्वर्गनरक याची तिळमात्र क्षिति बाळगिली नाहीं, ती दैवबलानें प्राप्त झाली असतांही मूर्खपणाच्या अभिमानानें आणि संशयाने त्या रमणीचा आपण अनादर केला, एक दिवसही तिच्याशीं गोड प्रेमाचे शब्द बोललो नाहीं. चिंतेनें पाडुर झालेल्या तिच्या सुंदर मुखकमलाकडे एक वर्षांत आपण ढुंकूनही पाहिलें नाहीं. हाय हाय! पट्टराणी करण्यासाठीं, ऐश्वर्यसुखाच्या शिखरावर विराजमान करण्यासाठीं, बलपूर्वक आपण तिला येथें घेऊन आलों-परंतु आपल्या अनुपमेय मूर्खपणामुळे तिला दास्यात, हालअपेष्टात, दारिद्र्यात दिवस कंठावे लागले. केवळ आपल्यासाठीं जिनें इतके अनिर्वचनीय हाल व यातना सोसल्या, तिला सुखाचा एक शब्दही आपण बोललों नाहीं. शेवटीं आपल्या अक्षम्य उपेक्षेमुळे तिनें आत्मघात करून घेतला! केवढा हा अत्याचार! आपल्या कीर्तीला केवढा हा कलंक! हा कलंक आपण जीवंत आहों तोंपर्यंत-छेः, आपल्या पश्चात् यावच्चंद्रदिवाकरौ-कधींही धुवून निघणार नाहीं! धिःकार असो आपल्या मनुष्यत्वाला आणि सार्वभौमत्वाला! अशासारख्या विचारांनीं जहांगिराच्या मनांत काहूर करून सोडलें! या विचारांच्या असह्य भारानें त्याचें हृदय चूर्ण होऊन गेलें!

हाय! आपली प्रणयिनी, आपल्या हृदयाची अधिष्ठात्री देवता मेहेरउन्निसा तर मधुर हास्य करीत स्वर्गलोकाला निघून गेली! आपण अत्यंत क्रूर, कठोर, निर्लज्ज, ह्मणून ती जीवंत असतां तिला एकदाही भेटावयाला न येतां ती निघून गेल्यावर तिच्या केवळ मृत देहाचें दर्शन घेण्यासाठीं आलों! आपल्यासारखा निर्दय पुरुष जगांत एकही नसेल. जहांगिराला आता हे विचार असह्य झाले.

बादशहा जिकडे जिकडे पाहूं लागला, तिकडे तिकडे प्रत्येक पदार्थ-सारें विश्वच आपला तीव्रपणें तिरस्कार करीत आहे, असें त्याला वाटूं लागलें. दुरून, मधून मधून सुगंधित पुष्पांचा परिमल बरोबर घेऊन येणारा मंद वायु ह्मणत होताः-"जहांगीर दिल्लीचा बादशहा, मुत्सद्यांतला मुत्सद्दी, शहाण्यातला शहाणा, राज्यशकट हाकण्यांत मोठा चतुर! परंतु त्याला खऱ्या विशुद्ध प्रेमाचें मर्म लवमात्र माहीत नाहीं!" अंधकारराशींत आपलें मुख लपविलेल्या पुष्पकलिका बोलत होत्या-"छी छी! धिःकार असो तुला! बादशहा झालास ह्मणून काय झालें? तुझ्या हृदयात प्रेमाचा वासही नाहीं!" तेथें पसरलेली मलिन ज्योत्स्ना खिन्नपणें

हंसून बादशहाला उद्देशून ह्मणत होतीः- " छीः ! जहांगीर ! तुझ्यासारखा निर्लज्ज तूंच ! तुझी मेहेरजान जीवंत असतां तूं तिला एकदाही भेटला नाहींस, मायेचा एक शब्दही बोलला नाहींस-तिचा शक्य तेवढा अनादर केलास ! आणि आता केवळ तुजकरितां तिनें प्राणविसर्जन केल्या-वर मात्र विव्हळ होऊन तूं तिला पहायला इथें धांवत आलास ! निर्लज्जा ! अजूनही तूं इथेंच उभा आहेस ? " यमुना नदीचें दुरून ऐकू येणारे मधुर कल-संगीत जणू काय त्याला सांगत होतें-"जहांगीर! मूर्खा! बोलून चालून तूं पुरुष ! तुमची जातच निष्ठुर ! तुला रमणीच्या प्रेमाची कल्पना काय ? तुला घटिंगणाला सुंदरीचा मान सन्मान कसा करावयाचा हें कसें ठाऊक असणार ? मृदुकोमलाग पुष्पाला डोकी-वर उचलून त्याचा मान ठेवावा लागतो. आपल्या कठोर लत्ताप्रहारानें त्याला चूर्ण-विचूर्ण करणें हें तुझ्यासारख्या अरसिक पुरुषाचें काम ! माझ्या या कृष्ण जलांच्या लाटांमध्यें किती गाढ प्रेम, किती गंभीर स्नेह वास करीत आहे, हें माझ्याजवळ येऊन एकवार नीट लक्ष्यपूर्वक पहा बरें! त्याना एक क्षणभरही वियोग सहन होत नाहीं. आणि तूं ? आपल्या प्रिय-तमेला पददलित करून इतके दिवस तूं निश्चिंत होतास !"

बादशहाला आतां उभें राहावेना-त्याच्या हातापायांतील सर्व शक्ति नाहींशी झाली. त्याचें सर्व शरीर विकलतेने कांपत होतें. जवळच्या दगडी भिंतीवर आपल्या शरीराचा सर्व भार टाकून जहांगीर कसा तरी तेथें उभा राहिला. भयंकर आशा-भंगानें त्याच्या अंतःकरणाला, तसेंच शरी-रालाही मलहीन करून सोडलें होतें. जिकडे पाहावें तिकडे अशांतीच्या भयंकर ज्वाला ! शांतीचा कोठें मागमूसही नाहीं ! अनुतापानें त्याचें हृदय-हृदयच कां ?- सर्व शरीर जळूं लागलें ! विचार-विचार-! विचारामुळें बादशहाला वेड लागण्याची पाळी आली !

मेहेर तर निष्ठुरपणाने स्वर्गाकडे चालती झाली ! व्हावयाच तें होऊन गेलें ! कांहीं झालें तरी ती परत येणें आतां शक्य नव्हतें. हा भयंकर मनस्ताप किंचित् तरी शांत होईल, असा कांहीं उपाय आहे काय ? आता मेहेरचें अंत्य दर्शन हाच तो उपाय ! नेत्र भरून तिचें शेवटचे दर्शन घेणे यात कोणता दोष आहे ?

बादशहा शरीरानें व मनानें अत्यंत विकल होऊन गेला आहे, हें मतिया व जोधबाई या उभयतांच्याही लक्ष्यांत आलें. त्याचा यापेक्षा अधिक छळ करणें इष्ट नाहीं. त्याच्या प्रेमपरीक्षेची केव्हाच सीमा होऊन चुकली आहे, हें त्याच्या आतां ध्यानात येऊन चुकलें. त्या उभयतांनीं एकमेकाच्या कानापाशीं हितगुज करून आपसात कांहीं ठरविलें. बादशहाचें त्यांच्याकडे लक्ष्यच नव्हते. मतिबिबी व जोधबाई आपसात कांहीं मसलत करीत आहेत हें त्याला कळलें नाहीं.

कांहीं वेळाने मतिया जहांगिरासमोर येऊन उभी राहिली व हात जोडून गंभीर-पणानें ह्मणालीः-" याव तर जहापनाह ! आपल्या खुद्द मालकीच्या रंगमहालात माझ्या-सारख्या परस्थ स्त्रीनं आपणाला आत जायला मज्जाव करणं हें मूर्खपणाचं काम होय असं नीट विचार केल्यावर मला वाटायला लागल आहे. मघांच्या माझ्या

वर्तनाचा आतां मला फार पश्चात्ताप होत आहे. माझ्या अपराधांबद्दल हुजुरापाशीं मी क्षमा मागत्यें. प्रिय सखी मेहेरचा मृत देह पाहून जर आपणाला शांति मिळेल, आपल हृदय त्यामुळं तृप्त होईल असं जर आपणांला वाटत असेल, तर आपण खुशाल मेहेरच्या महालांत येऊन तिचं शेवटचं दर्शन घ्यावं— मी आतां आपणाला हरकत करीत नाहीं."

मतियाचे हे शब्द ऐकताच बादशहा चटकन् आंत जावयास तयार झाला. त्याच्या हातांपायांतील गेलेली शक्ति जणुं काय पुनः परत आली. मेहेरच अंत्य दर्शन घ्यावयाला तो अत्यंत उत्सुक झाला. मतिया पुढें निघाली व मागाहून बादशहा चालूं लागला. एखादा अपराधी न्यायसभेंत ज्याप्रमाणें खालीं मान घालून प्रवेश करतो, त्याप्रमाणें जहांगीर खालीं मान घालून मेहेरच्या महालात शिरला. त्याचें हृदय आणि हृदयाबरोबर शरीर कांपूं लागलें. आपल्या प्राणावर जड दडपण घालून त्याच्या भाराखालीं कोणी तरी त्याना दडपीत आहे, असें त्याला वाटलें.

अल्पकालात मतियाच्या मागून जहांगीर मेहेरच्या शयनगृहात जाऊन पोंचला. भिंती-शेजारीं असलेल्या पलंगावर शुभ्र वस्त्राच्छादित शय्या पसरली असून तीवर मेहेरचा तो कुसुमकोमल देह निजविला होता. त्या वरून वक्षःप्रदेशापर्यंत एक बहुमूल्य झिर झिरीत शुभ्रवस्त्र टाकलें होतें.

जहांगिराचें हृदय आतां स्थिरावले होतें. प्रत्यक्ष संकटाचा प्रसंग आला, म्हणजे अगोदर विगलित झालेल्या हृदयवृत्ति स्थिरावतात, असें पुष्कळांच्या अनुभवास येतें. जहांगिराचीहि स्थिति त्या वेळीं अशीच झाली. त्यानें भक्तिभरानें व प्रेमपूर्वक मेहेरचें दर्शन घेतलें. तिच्या देहाकडे त्याची दृष्टि अगदीं खिळून गेली.

परंतु काय आश्चर्य ! मतिबिबी हळूहळू मेहेरच्या पलंगाजवळ गेली व तिच्या मुखाशीं आपलें तोंड नेऊन तिनें मृदुस्वरानें हाक मारली. "मेहेर—मेहेरजान ! प्रियसखी !—"

मतियाची ही कृति पाहून बादशहा तर आश्चर्यानें स्तंभितच होऊन गेला! मतिया काय करीत आहे, हें त्याच्या लक्षात येईना ! आपल्या नेहमींच्या थट्टेखोर स्वभावाप्रमाणें या भलत्याच प्रसंगीं थट्टा करून आपणाला मतिया फसवीत तर नसेल ना ? असाही जहांगिराला संशय आल्यावाचून राहिला नाहीं. ही मतिया पिशाची आहे, कीं देवी, तें त्याला कळेना ! जिच्या देहातून प्राण निघून गेला, तिला कितीही प्रेमानें अगर मृदुतेनें हाक मारली, तरी ती का जिवंत होऊन उठणार आहे ?

जहांगिरानें आश्चर्यप्रदर्शक स्वरानें मतियाला विचारले, "मतिया ! हें तूं काय करते आहेस ? अजनपर्यंत मला छळलेंस ते पुरे नाहींका झालें ? अशा शोकाच्या प्रसंगींही थट्टा करून तूं मला फसवावेंस हें तुला शोभतें काय ? माझ्या दुर्दैवानें मला विरहात लोटून मेहेर तर केव्हाच निघून गेली ! तर तूं आतां हाक कुणाला मारतेस ?"

बादशहाचें हे भाषण ऐकून मतियाला हंसें आवरेना. ती हंसत हंसत त्याला म्हणते:—"जहांपनाह ! आपली मी थट्टाही करीत नाहीं अन् मेहेर जीनतही पण नाहीं! आम्हा स्त्रियामध्यें किती अद्भुत शक्ति वास करीत आहे, हें जर आपणाला ठाऊक

असतं, तर आपणाला आज इतकं व्याकुल व्हावंच लागतं ना! अजून तरी माझ्या अद्‌भुत शक्तीवर आपला भरंवसा बसतो आहे कुठं? येईल येईल—एक दिवस अशीही वेळ येईल, कीं, आपणाला आम्हा स्त्रियांच्या शक्तीवरच सर्वस्वी अवलंबून रहावं लागेल. शहानशहा! आपला जर मजवर पूर्ण भरंवसा असेल तर इथल्या इथं मी आपणांला एक अद्भुत चमत्कार दाखवित्ये. प्रेमशास्त्रांत असा एक नियम आहे, कीं, विरहानं ज्यांना मरण येतं, त्यांच्यात प्रेममीलनानं पुनः प्राणसंचार होतो. या आम्हा स्त्रियांच्या सामान्य शक्तीशिवाय मजपाशीं संजीवनीमंत्रही आहे. त्या मंत्राचं फल काय हें थोडक्या वेळात इथल्या इथं मी आपणाला दाखवित्यें पहा!"

एखाद्या निर्जीव मूर्तीप्रमाणे बादशहा स्तब्ध उभा होता. मतियाच्या या दीर्घ व्याख्यानावर तो कांहींच बोलला नाहीं.

मतियानें पुनः कोमल कंठानें हाक मारली, "मेहर—प्यारी मेहेर!"

मतियाच्या प्रेमसंबोधनानेंच जणू काय मेहेरउन्निसाच्या मृत देहांत प्राणसंचार झाला! मेहेरनें हळूच आपले कमलसदृश डोळे उघडले.

"मेहेर—मेहेरजान!"

वीणाझंकारालाही मागे टाकणाऱ्या कोमल स्वरानें मेहेरजाननें हाक दिली, "काय प्रिय सखी?"

बादशहाकडे वक्र दृष्टीनें पहात मतिया हंसत हंसत म्हणते:—"उठ मेहेर! तिकडे पहा बरं तुझ्या महालांत कोण आलं आहे तें?"

मतियाच्या सांगण्याप्रमाणे मेहेर हळूच उठून बसली. तिनें समोर पाहिलें तो खुद्द बादशहाची स्वारी! दिल्लीपति जहांगिरशहा या वेळीं तिच्यासमोर उभा होता. त्याचें मुखमंडल अगदीं म्लान होऊन गेलें होतें. त्याच्या डोळ्यांत नेहमीं चमकणारें तेज आज कोठें विलुप्त झालें होतें! त्याचे ओष्ठ कंप पावत होते. तो खालीं मान घालून उभा होता.

स्वतः पैगंबर महंमद जर त्या वेळीं मेहेरजानच्या समोर येऊन उभा राहिला असता, तर त्याला पाहून तिला जेवढें आश्चर्य वाटलें असतें, त्यापेक्षा जहांगिराला आपल्या महालांत पाहून तिला अधिक आश्चर्य वाटलें! हें स्वप्न तर नसेलना? असें वाटून तिनें पुनः डोळे मिटले. मेहेरचा आनंद गगनांत मावेना. इतक्या दिवसांनीं दैवाची आपणावर शुभ दृष्टि वळली, हें पाहून तिला अत्यंत हर्ष झाला. इतका वेळ तिला क्लांतीमुळें गाढ झोंप लागली होती. बाहेर काय काय गोष्टी घडून आल्या हें त्या बिचारीला मुळींसुद्धा ठाऊक नव्हतें.

इकडे जहांगीर आश्चर्यानें स्तंभित होऊन गेला. मेहेरच्या मृत देहांत प्राणसंचार झालेला पाहताच मतियाला जादूटोणा याची माहिती असावी, असें त्याला एकवार वाटलें. परंतु खरी स्थिति त्याच्या लवकरच ध्यानांत आली. मेहेरनें हें विष प्राशन केलें ही गोष्ट खरी; पण मतियाच्या प्रसंगावधानामुळें ती वांचली व तिच्या कुशलतेच्या युक्तीमुळें आपलें व मेहेरचें मधुर मीलन झालें, हें त्याला लवकरच कळून आलें.

बादशहानें मांगें वळून हांक मारली, "'मतिबिबी!"

परतु मतिया त्या वेळीं तेथें कोठें होती? संधि पाहून तिनें तेथन केव्हांच पोबारा केला होता!

प्रकरण चवदावें.

मधुर मीलन.

दिल्लीपति जहांगीर व मेहेरउन्निसा या प्रणयियुगुलांत दैवदुर्विलासानें जे जे अंतराय उत्पन्न झाले होते, प्रीति—देवतेच्या प्रतापानें ते सर्व नाहींसे होऊन किती तरी दिवसांनीं त्याच्या मधुर मीलनाच्या आज योग आला!

मेहेरच्या महालांत आता अगदीं निर्भेक्षिक झालें होतें, तरी सवईच्या आभावामुळें मेहेरशीं पहिल्यानें सांत्वनपर प्रेमाचे दोन शब्द बोलावयाला जहांगीरला लज्जा वाटूं लागली. तरी तसाच धीर धरून तो मेहेरजवळ गेला व तिचा हात प्रेमभरानें आपल्या हातीं घेऊन त्यानें तिला मृदु शब्दानीं विचारलें, "मेहेर! प्यारी! आता कसें काय वाटतें आहे तुला? वेडे! काहीं झालं ह्मणून माणसानें असा का एकदम त्रागा करावा? बरें तर बरें, माझ्या सुदैवानें मतिबिबी जवळ होती ह्मणून, नाहीं तर केवढा अनर्थ झाला असता? तें असो आतां—पण तुझी तब्येत कशी आहे आतां प्यारी?"

जहांगिरच्या या प्रश्नाला मेहेरला काही उत्तर देता येईना! 'आतां बरी आहे तब्येत,' हे शब्द शंभर वेळा तिच्या अगदीं ओठांशीं आले, परंतु तितक्याही वेळ ते परत गेले! तिची या वेळीं अगदीं चमत्कारिक स्थिति झाली होती. कृतज्ञता, अभिमान, प्रेम इत्यादि मनोविकार तिच्या हृदयात प्रबळ आवेगानें प्रज्वलित झाले होते. लज्जेनें तर तिच्या हृदयात आपलें साम्राज्य स्थापन केलें होतें! आजपर्यंत मेहेरजानच्या हृदयराज्यात दुःख व चिंता यांनीं जें कायमचें ठाणें धरलें होतें, त्याना हर्ष व कृतज्ञता या विकारांनीं दूर हाकलून दिलें. अभिमानिनी मेहेरजानचें अभिमान हें तर मुख्य भूषण—या मंगलमय व आनंदाच्या प्रसंगींही या अलंकाराचा तिनें त्याग केला नाहीं! परतु त्या अलंकारानें या वेळीं अत्यंत सुंदर रूप धारण केलें होतें. या वेळीं अभिमानाचा चिरसहचर जो क्रोध, तो काहीं आला नाहीं—आले विपुल अश्रु!

जहांगीरच्या प्रश्नानें मेहेरला एकदम उमाळा येऊन तिच्या नेत्रातून सारखा अश्रुप्रवाह वाहूं लागला. तिचा कोमल गंडप्रदेश त्या अश्रुजलानें भिजून गेला. अहाहा! त्या वेळीं मेहेरच्या नेत्रयुग्मातून जो सलिलप्रवाह येत होता, तो किती काव्यमय होता! अनेक कवींच्या सुंदर उच्च काव्यकल्पनाना त्यानीं स्फूर्ति दिली असती! खरोखर मेहेरचे ते अश्रु अनंत प्रेमपूर्ण, भावपूर्ण, कातरतापूर्ण होते! त्या अश्रूंचें मूल्य सर्व साम्राज्याच्या मूल्याचे शेकडोंपटीनें अधिक आहे, असें प्रणयी जहांगीराला वाटलें!

जहांगीर धीर करून हळूहळू मेहेरच्या जवळ पलंगावर बसला व त्यानें आपल्या बहुमूल्य वस्त्रानें तिच्या नेत्रातील अश्रु पुसकाढले. तृष्णातुर नेत्रानीं तिच्या सुंदर मुखकमलाकडे दृष्टि लावून तो तिच्या अनंत लावण्यामृताचें पान करू लागला. त्या अमृताच्या माधुरीला आज तुलनाच नव्हती!

ग्रीष्मऋतूतील प्रचंड चंडकिरणाच्या तापानें श्रमलेला पथिक कितीही थंडगार सुवासिक पाणी प्याला, तरी ज्याप्रमाणे त्याची तृषा शांत होत नाहीं, त्याप्रमाणें मेहेरजानच्या सौंदर्याचें जहांगिरानें कितीही सेवन केलें तरी त्याच्या दर्शनतृष्णेची आज कांहीं केल्या शांति ह्मणून होईना !

जहांगीर पाषाणहृदयी खरा—परंतु आज त्याचें तें पाषाणाचें हृदय विरघळून फुलापेक्षांहि कोमळ झालें होतें. आज स्वतः प्रेमानें आपला गौरव आणि प्रभाव त्याला चांगला समजून दिला होता ! त्याचें नयनयुग्म प्रेमाश्रुजलानें आर्द्र होऊन गेलें होतें. कंठ रुद्ध होऊन गेल्यामुळे त्याला नीट बोलतांही येत नव्हतें. त्याची दृष्टि प्रेमपूर्ण व कातर दिसत होती. प्रेमोच्छ्वासानें जहांगिराची आज अशी स्थिति झाली ह्यांत कांहीं नवल नाहीं. मरुभूमींतही कधीं कधीं जलवृष्टि होऊन तिला आर्द्रता येते. कठीण पाषाणाखालींही कधीं कधीं जलप्रवाह लुप्त असलेले आढळून येतात !

जिचा आजवर अत्यंत अनादर झाला, तिची सर्वांनीं उपेक्षा केली, त्या मेहेरचें सौंदर्य अनादराला व उपेक्षेला न जुमानतां अविकृत तेजोमय झालें आहे, असें बादशहाला आढळून आलें. चिंतेनें लुप्त झालेल्या तिच्या तनुलतिकेंत रूपज्योतीचे तरंग उसळत आहेत, असें त्याला वाटलें. मेहेरचें शांत, तेजोमय नयनयुगुल नीरव भाषेत प्रेमाच्या अनेक करुणकथा बादशहाला सांगत होतें ! आजपर्यंत ही मूकभाषा बादशहाला समजत नव्हती—आज एकाएकीं प्रेमदेवतेच्या प्रभावामुळें त्या भाषेचें रहस्य त्याला समजूं लागलें !

मेहेरजाननें जरी इतके दिवस तीव्र मनोवेदनांत आणि हालअपेष्टांत काढले होते, तरी तिचें तें कमलतुल्य लोचनयुगुल, पाठीवर इतस्ततः रुळणारी वेणी न घालतां मोकळा सोडलेला, भ्रमराप्रमाणें काळाभोर मनोहर केशकलाप, हत्तीच्या शुंडेप्रमाणें मांसल व सरळ बाहुयुग्म, गोरोचनाप्रमाणें सतेज गौर व पीत वर्णाची मिश्र शरीर—कान्ति, बिंबतुल्य रक्त ओष्ठावर नाचणारें तें मधुर हास्य, हीं सर्व पूर्वीप्रमाणेंच अजूनही रम्य आहेत, अशी जहांगिरशहाची खात्री झाली. बादशाही रंगमहालांत जरी अनेक रूपवती तरुण रमणी होत्या, त्यांचे सौंदर्य मेहेरच्या दिव्य सौंदर्यापुढें जणूं काय मलिन होऊन गेलें आहे, असें बादशहाला वाटलें. आजपर्यंत मेहेरचें स्वर्गीय लावण्य आपल्या डोळ्यांसमोर असतां त्यांतलें खरें रहस्य आपणाला कसें समजलें नाहीं याबद्दल त्याला मोठें आश्चर्य वाटलें !

रूपाचें काम रूप करून गेलें. बादशहाच्या हृदयावर त्यानें पूर्ण जय मिळविला ! यानंतर स्पर्शानें आपला प्रभाव दाखविण्यास प्रारंभ केला. रूपाच्या प्रभावापेक्षांही स्पर्शाचा पराक्रम अधिक आहे, अशी जहांगिराची खात्री झाली. भीत हृदयानें, लज्जाभावपूर्ण अंतःकरणानें मेहेरचे दोन्ही हात बादशहानें मोठ्या प्रेमादरानें आपल्या हातीं घेतले. त्याचें सर्व शरीर रोमांचित झालें. भयाच्या वेळेप्रमाणें प्रणयप्रसंगींही प्रणयिजनांच्या शरीराला कंप सुटतो. त्याप्रमाणें बादशहाच्या देहाला कंप सुटला. त्या निःसीम रूपवती रमणीच्या शरीरस्पर्शांत अवर्णनीय कोमलता वास करीत होती, त्याप्रमाणें तिच्या

सुगंधित श्वासांतही मृदुलता होती! त्या सौंदर्यात तरी किती मधुरता! बादशहाच्या हृदयात ज्या अपूर्व प्रेमवन्हीचा उगम झाला होता, त्याला आज चांगलीच आहुति मिळाली!

अहाहा! तो दिवस आणि आजचा हा दिवस! दोहोंत किती साम्य आणि किती भेद? जहांगीर आणि मेहेरउन्निसा हीं उभयता त्या वेळीं अगदीं प्रथम यौवनस्थितींत होतीं. त्या वेळीं त्या उभयताच्या चार चक्षूंचें प्रथम प्रेममीलन झालें. भर यौवनात—रूपाच्या पूर्ण कलेत—ती सुंदरी विराजमान झाली असता आग्र्याच्या राजप्रासादांतच जहांगिरानें तिला पहिल्या प्रथम पाहिले. त्या वेळीं हृदयाची आशा पूर्ण झाली नाहीं. परंतु ते दिवस गेले! मध्यंतरीं उभयताच्या प्रेमात किती अंतराय उत्पन्न झाले एकमेकांच्या मनःप्रवृत्तींत किती फरक होऊन गेले. शेवटीं, परमेश्वराच्या कृपाप्रसादानें व प्रेमदेवतेच्या प्रभावामुळें सर्व संकटें, सर्व अंतराय, सर्व किल्मिषे नाहींशी होऊन आजच्या या पुनर्मीलनाचा योग आला! आजचा दिवस तरी किती सौख्याचा! शयनीं स्वप्नीं, आहार—विहारांत, बसता उठता ज्या मोहिनीची रमणीय मूर्ति अतिशय गुप्तपणानें जहांगीरानें आपल्या हृदयातील गुप्त कंदरात आजपर्यंत लपवून ठेविली होती, आपल्या मानसचक्षूंनीं जिचें तो नित्य दर्शन घेत असे, त्या मोहिनीच्या शेजारीं आज तो बसला होता! त्या मोहिनीचे दोन हात त्याच्या हातात होते! दिल्लीपति जहांगीर आज आग्र्यातील राजप्रासादातील मेहरच्या महालात होता कीं स्वर्गातील नंदनवनात बसला होता? नंदनकाननांतील एका एकांत लतानिकुंजांत, स्वर्गातील एका देवांगनेशेजारीं बसून तिच्या मधुर सहवासाचें सौख्य आपण सेवन करीत आहों असें बादशहाला वाटलें!

तें प्रणयियुग्म किती वेळ स्तब्ध बसणार? बादशहानें पहिल्याने स्तब्धतेचा भंग केला. प्रेमपूर्ण मृदु स्वरानें तो मेहेरला म्हणाला:—"मेहेर! मी अधमाधम आहें. मी तुझे अनंत अपराध केले आहेत. मी तुझी क्षमा मागायला आज तुझ्याजवळ आलों आहे. मेहेर! प्यारी! या याचकाला तूं क्षमेची भिक्षा घालणार नाहींस का? कोमल हृदयाच्या स्त्रीवृंदाची तूं शिरोमणि! तुझें हृदय खास इतकें कठोर नसेल!"

मेहेरनें आपल्या हातानीं डोळे पुसले बादशहाशीं बोलण्याचा तिचा प्रयत्न या वेळीं सफल झाला. खालीं मान घालून ती कोकिल स्वरानें म्हणाली:—"जहांपनाह!—"

मेहेरच्या मनात आणखीही काहीं बोलावयाचें होतें असें दिसलें. परंतु कंठ दाटून आल्यामुळें आणि लज्जेच्या प्रभावामुळें तिच्या तोंडून शब्द फुटेना. तोंडाशीं आलेले शब्द तसेच लज्जेमुळें मागें जात! त्या एकांत महालात प्रियकराशिवाय दुसरें कोणीही नव्हतें तरी इतकी लज्जा! जहांगिराशीं बोलावयाची अत्यंत आतुरता असताही कोणी अज्ञातशक्ति जणूं काय तिचा गळा चेंपून धरीत होती!

प्रेमभरानें मेहेरची हनुवटी धरून जहांगिरानें आदरानें हाक मारली, "हृदयेश्वरि!"

मेहेर लज्जाशील नववधूप्रमाणें खालीं मान घालून स्तब्ध बसली होती. तिच्या तोंडून शब्द येईना!

हंसत हंसत तिच्याकडे पहात बादशहा म्हणाला:—"मेहेर ! प्राणेश्वरि ! मीं तुझे अनंत अपराध केले आहेत हें तर खरेंच आहे. परंतु माझ्या शुद्ध हृदयाकडे लक्ष्य देऊन तू मला क्षमा कर. मी जरी दिल्लीचा बादशहा, सर्व हिंदुस्थानच्या साम्राज्याचा सम्राट् असलो, तरी मी एक मनुष्यच आहें. मनुष्याच्या मनःप्रवृत्तीमुळे तो कधीं कधीं भ्रमानें अंध होतो. मनुष्याला जन्म देतांनाच परमेश्वर त्याच्या ठिकाणीं असा मनोधर्म उत्पन्न करीत असतो. या नैसर्गिक धर्मामुळे मीही भ्रमाध झालों होतो. स्वार्थपरायण, अधम, निष्णु, दुष्ट अशा पियारी बेगमच्या सांगण्यावरून मी फसलों. तिच्या दुष्ट कृतीचाच इतका हा दारुण परिणाम झाला. त्या पापिष्ठ स्त्रीला तिच्या पापाचे फल भोगण्याकरिता मीं बंदिगृहांत पाठवून दिली आहे. सर्व जन्मभर तेथें राहून हातापायांतील शृंखलाशीं हितगुज करीत पियाराला पश्चात्ताप करूं दे ! प्यारी मेहेर ! मजकडून तुला आजपर्यंत जो ताप झाला त्याची भरपाई म्हणून आजपासून तुला मी दिल्लीश्वरी करतों. परंतु मेहेर—मला साग—या अधमाला तूं पूर्ण क्षमा केलीस ना ?"

मेहेरउन्निसा गद्गद कंठानें परंतु विनम्र स्वरानें बादशहाला म्हणाली:—"जहांपनाह ! आपल्या पायाच्या बटकीचीही बरोबरी व्हायची माझी योग्यता नाहीं. या क्षुद्र दासीकरता स्वतःला पशाला बरं व्यर्थ दूषणं लावून घ्यायचीं ? मी तर क्षुद्राहूनही क्षुद्र आहें. क्षुद्र जनाच्या ठिकाणीं उच्च दर्जाच्या लोकाचा अपराध होणं संभवनीय तरी आहे का ? मग आपण माझी क्षमा कसली बरं मागायची ? आपला लवमात्र अपराध नसतांही आपण अपराधी आहों, असं स्वमुखानं आपण मला म्हणायचं ही आपल्या मनाची निःसीम उदारता—आपल्या हृदयाचा हा थोरपणा आहे. अदृष्टाच्या खेळांमुळें ज्या ज्या काहीं गोष्टी घडून आल्या, त्या मी विसरूनही गेल्यें. त्याबद्दल आपण आतां काहीं मनांतसुद्धां आणू नये. आपल्या मुखांतून पुनः कधीं देखील ही गोष्ट येऊं नये, अशी या दासीची आपणाला विनंति आहे. नाहीं तर मजवर आपलं खरं प्रेम नाहीं असंच मी समजेन !" असं म्हणून स्निग्ध दृष्टीनें आपल्या प्रियकराकडे पहात मेहेरजाननें सुधापूर्ण मधुर स्मित केलें.

प्रिय-प्रियेच्या हृदयातील सारें किल्मिष नाहींसें झालें. त्यानंतर त्या उभयतांमध्ये किती किती प्रेमाच्या गोष्टी झाल्या. वाचकहो ! प्रणयियुग्माच्या त्या गोष्टी ऐकावयाचें तुम्हाला आम्हाला काहीं प्रयोजन नाहीं.

जहांगीरानें मेहेरला दृढालिंगन दिलें ! उभयताच्या मुखमंडलावर मधुर आनंद उदय पावला, उभयतामध्यें हास्यरसाचे फवारे उडूं लागले.

* * *

मतिया व महाराणी जोधबाई त्या प्रणयियुग्माचें प्रेमरहस्य दरवाजामागें उभ्या राहून स्वस्थपणें पहात होत्या. आपल्या सर्व श्रमाचें सार्थक होऊन आपल्या प्रिय सखीवर बादशहाचें लुप्त प्रेम पुनरपि जडलें, याबद्दल त्यांना जो आनंद झाला त्याचें वर्णन करणें व्यर्थ आहे !

काहीं वेळानें मतिया महालात गेली. जहांगीरापुढें जाऊन हात जोडून हंसत हंसत ती त्याला म्हणते, "जहांपनाह ! आमच्या साहाय्याशिवायच आपण आपला गांधर्वविवाह उरकून घेतला आहे. आपल्या

दृष्टीनं मी तर मोठीच अपराधी आहें. परंतु विशेष आनंदाच्या प्रसंगीं भूपती कडून अपराध्याना त्यांच्या अपराधाची माफी होत असते. या शिष्टाचाराला अनुसरून या अभागिनीलाही अपराधाची क्षमा मिळेल अशी मीं आशा केली, तर मला वाटतं ती परिपूर्ण होण फारसं कठीण नाहीं!"

मतियाला एकदम महालांत आलेली पहाताच जहांगीर व मेहेर या उभयतानाही लज्जा वाटली. मतियाबद्दल उभयतांचें हृदय कृतज्ञतेनें भरून आलें! केवळ मतियाच्याच प्रसंगावधानानें व चातुर्यानें त्या प्रणयिजनाचें आज मीलन झालें होतें!

हंसत हंसत लज्जित भावानें जहांगीर मतियाला म्हणाला:—" मति बिबी! आज तूं मोठी चतुराईच केलीस! याबद्दल राजेसाहेबापाशीं मी तुझी चांगली शिफारस करीन हो! मतिया! तुझ्या प्रिय सखी जवळ मीं क्षमा मागितलीच आहे, तुजपाशींही मी क्षमेची भिक्षा मागतों. मघाशीं तुझ्याशीं जें मी दांडगाईचें व शिष्टाचाराला सोडून वर्तन केलें, त्याबद्दल मला फार लाज वाटते."

हंसत हंसत मतिया म्हणाली:—" जहांपनाह! तिकडच्यापाशीं माझ्या चतुरतेची आपण शिफारस करणार अहां, हे मजवर आपले डोंगराएवढे उपकार आहेत. सरकार! दासीच्या धारिष्टाची क्षमा असावी. आपला मजवर निःसीम अनुग्रह आहे, म्हणूनच इतक्या दूरपर्यंत थट्टाविनोद करण्याचं या दासीला साहस होतं."

इतक्यांत महाराणी जोधबाईहि प्रफुल्ल मुखानें हंसत हंसत तेथें आली व जहांगिराच्या डाव्या बाजूला जाऊन बसली.

स्निग्ध दृष्टीनें मेहेरजानकडे पाहून, ती म्हणाली:—" प्रिय सखी मेहेर! तुला मीं सिंहासन अर्पण केलं आहें. आपल्या अमूल्य सद्गुणसमूहामुळ त्या उच्च स्थानाला तूं सर्वथैव योग्य आहेस. तो दयाघन परमेश्वर तुजवर सदासर्वदा सौख्याची विपुल वृष्टि करील, असा माझा तुला आशीर्वाद आहे."

महाराणी महालात आलेली पहातांच मेहेरउन्निसा तातडीनें उठून तिच्यापाशीं गेली व तिनें तिचे पाय धरले. मेहेरला वर उचलून व हृदयाशीं धरून जोधबाई तिला म्हणाली:—" छे छे! भगिनी! माझे का पाय धरावेस तूं?"

मेहेरउन्निसा अश्रूपूर्ण नेत्रांनीं म्हणाली:— "देवि! आपल्या चरणधूलीच्या कणाचीही मला योग्यता नाहीं. जोंपर्यंत माझ्या देहांत प्राण आहे, तोंपर्यंत आपलं निःसीम महत्व अन् योग्यता याच मला कधींही विस्मरण पडणार नाहीं. दिल्लीचें उच्च सिंहासन मला मुळींच योग्य नाहीं. माझ्या स्पर्शानं तें कलंकित मात्र होईल. आपण महाराज्ञि! सर्व प्रकारानं तें आपणांलाच योग्य आहे. आपण दिल्लीच्या सिंहासनाला चिरकाल भूषण अहां."

जोधबाईनें यावर मेहेरला कांहीं उत्तर दिलें नाहीं. आपल्या वस्त्राखालून तिनें एक लहानशी नकशीचें काम केलेली सुंदर सुवर्णाची पेटी काढली व त्यांतून एक बहुमूल्य हीरक—वलय बाहेर काढून तिनें स्वहस्तानें तें मेहेरच्या सुंदर हातांत चढविलें. त्या बहुमूल्य हीरक—वलयानें मेहेरच्या हाताला शोभा प्राप्त झाली, किंवा मेहेरच्या हातानें त्या हीरक—वलयाची

शोभा वृद्धिंगत झाली, हें सांगणें मोठें कठिण आहे.

हीरक-वलय मेहेरच्या हातांत घालतां घालतां महाराणी हंसून तिला म्हणाली:— "हें हीरक-वलय तुम्हां उभयतांच्या मधुर मीलनाची आठवण म्हणून मी तुला अर्पण करत्यें. याला तूं कधीं विसरू नकोस हो!"

जोंपर्यंत मेहेरच्या देहांत प्राण होता, तोंपर्यंत त्या सुंदर स्मृति-चिन्हाचें तिला कधींही विस्मरण पडलें नाहीं.

याप्रमाणें त्या सर्व मंडळीला ती रात्र अत्यंत सुखाची गेली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं प्रातःसूर्याच्या किरणरेखांनीं आग्रा शहर भूषित झालें नाहीं तोंच, 'नूरजहान' असें नांव धारण करून मेहेरउन्निसा पट्टराणीच्या पदावर विराजमान झाल्याची बादशहानें शहरांत दौंडी पिटविली !

* * *

नूरजहान बेगमेच्या उदारतेमुळें सेनापति रुस्तम कारागृहातून मुक्त होऊन पुनरपि आपल्या पदावर विराजमान झाला; आणि सर्वनाशी, राक्षसी पियारा बेगम? कारागृहांत विषपान करून सर्व यातनांपासून तिनें आपली मुक्तता करून घेतली ! तिच्या मुक्ततेविषयीं नूरजहाननें पुष्कळ प्रयत्न केला असताही तिचें रक्षण करण्यात तिला यश आलें नाहीं !

